DE DANSKE STEDNAVNE

DERES TOLKNING OG HVAD DE OPLYSER
OM VORT LANDS BEBYGGELSE OG
FOLKETS KULTUR GENNEM TIDERNE

AF
JOHANNES STEENSTRUP

VED UDVALGET FOR FOLKEOPLYSNINGS FREMME

<pKØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1908

»Folkelæsning« Nr. 280, Aargang 1908,
Pris 1 Kr.

Förord till den elektroniska utgåvan

FORORD.

*

Den foreliggende Bog har til Formaal at give en kort Vejledning i, hvordan de danske Stednavne kan tolkes; den stræber i alt Fald efter at vise de Hovedregler, som man maa følge, naar man vil forsøge en Navnetydning. Ligeledes søger Bogen at skildre, hvordan mange Forhold i vort Lands Historie lader sig belyse gennem Stednavnene; i Virkeligheden fortæller disse paa deres Maade om mange Sider af Folkets Liv gennem Tiderne.

Foruden at skildre Landsbynavnenes Karakter og vise deres Herkomst og Alder søger Bogen at oplyse om Navne paa Skove, Enge og andre ubebyggede Steder og at paapege Ejendommeligheder ved Herregaardsnavnene og ved Købstæders og Gaders Navne. Da Stednavnene i Danmark kun kan forstaas og ses i det rette Lys, naar der tillige tages Hensyn til Stednavnene i de Landsdele, der tidligere udgiorde en Del af Riget, omhandler Bogen i lige saa høj GradStednavnene i de Skaanske Provinser og i Sønderjylland som Navnene i Kongeriget. Endelig skal det bemærkes, at da det er et af de vigtigste Midler til at komme til den rette Forstaaelse af et Navn, at man kender dets ældre Form og den Maade, hvorpaa det fordum blev skrevet i gamle Breve og andre Kilder, vil den gamle Skrivemaade for Navnet i et stort Antal Tilfælde være angivet; den er sat i skarpe Klammer [].

Maj 1908.

Johannes Steenstrup.

1. Vore Stednavnes nationale Karakter.

Stednavne frister til Spørgsmaal. Man vil ved et Steds Navn uvilkaarlig komme til at tænke paa: hvorfor hedder Byen saa? eller, som det ofte vil være Tilfældet, vi forstaar straks den Betydning, som den ene af Navnets Bestanddele har, og hvorfor den er gaaet ind i Navnet, medens den anden er os uklar og derfor end mere ægger os til at forsøge en Tolkning.

Men dernæst har Studiet af Stednavne en anden Interesse. Man vil gerne have at vide, hvor gammel en By eller en Gaard er, og man spørger derfor, om Navnet ved sin Art og Karakter kan oplyse noget herom. Man vil have at vide, hvilke vore ældste Navne er, og hvilke der stammer fra en senere Tid; det kunde jo ogsaa være, at en stor Del af vort Lands Bebyggelseshistorie ved en nærmere Undersøgelse vilde komme til at ligge for Dagen igennem de Oplysninger, som Navneformerne gav.

Naar der er Tale om at gøre Stednavne til Genstand for Studier, maa Undersøgelsen i væsentlig Grad dreje sig om Bebyggelser af større Omfang, om Landsbyer og om de større Gaarde. Almindelige Bøndergaarde havde i ældre Tider kun sjælden et særligtNavn, ogsaa fandtes der jo før Udflytningen i det 18de Aarhundrede langt færre enlige Gaarde end nu, og Gaarden i Landsbyen kaldtes sædvanlig kun efter Ejerens eller Fæsterens Navn og efter Byen (Hans Petersens Gaard i Ørum). Endogsaa de adelige Sædegaarde betegnedes jævnlig paa denne Maade uden at have et særligt Navn. Men dernæst vil Undersøgelsen kun sjælden kunne dreje sig om Navne paa Høje, Bakker, Marklodder og Enge, idet vi saa godt som ingensinde har Efterretninger fra ældre Tid om, hvorledes de hed i gamle Dage, med mindre da en saadan Høj eller Mark netop er kommen til at give Byen eller Gaarden Navn, eller hvis Stedet har tildraget sig Opmærksomhed ved, at en eller anden Begivenhed, en Kamp eller et andet historisk Optrin, er foregaaet der.

I Sammenligning med mange andre Lande er Tolkningen af danske Stednavne for saavidt en langt lettere Opgave, som det hele Navneforraad hos os har et ensartet Præg og en afgjort national Karakter. I de Aarhundreder, da Tyskere i saa stort et Antal trængte ind i Riget, eller da tysktalende Herrer raadede i Landet, ligesom ogsaa i senere Aarhundreder, da tysk Smag og Dannelse jævnlig gjorde sig gældende paa Danskhedens Bekostning, kunde ogsaa Stednavne af tysk Form opstaa; men mest var det dog til Herregaarde og Lyststeder, at de trængte frem, det rigtige Bondeland beholdt fuldstændigt sit danske Præg. Intetsteds finder man vel et mere slaaende Vidnesbyrd om, hvor lidt det kan lykkes at omdøbe et Lands Forraad af Stednavne, end i Sønderjylland. Her er Befolkningen i den søndre Halvdel af Landet blevet tysktalende, og enkelte Dele deraf har været det i nogle Aarhundreder, men alligevel kundgør Stednavnene — ikke spredtvis, men isamlet Mængde — lige ned til Danmarks gamle Grænse, at Landet og Befolkningen var dansk.

Hvor langt mere forviklet Forholdet kan være i andre Lande, vil man se ved til Eksempel at betragte England. Naar man vil tolke dets Stednavne, maa man have i Erindring, at her flere forskellige Folkeslag efter Haanden har sat Mærker paa Landet og rejst Bebyggelser. Mange Navne skyldes de gamle Briter og de andre keltiske Folk, som var Landets ældste Beboere. Andre Navne stammer fra den Tid, da Romerne havde bemægtiget sig Landet, men de fleste viser hen til de derefter følgende Erobrere, Angler og Sachser. Saa kom der nordiske Nybyggere, der prægede mange Egne af Landet med deres Kultur, skabte nye Bebyggelser og gav dem nordiske Navne, indtil tilsidst ogsaa de franske Normanner, om end i mindre Grad, gav Landet et nyt Forraad af Navne med Præg af et romansk Sprog. Saaledes maa den, som vil trænge ind i Forstaaelsen af disse Forhold, vide, at der er Mulighed for en Herkomst fra mange forskellige Folk og Sprog.

I Danmark er det gaaet helt anderledes. Vi har intet Vidnesbyrd om, at der i vort Land skulde være foregaaet et helt Folkeskifte, eller at nye Herrer skulde være trængte ind, have udryddet eller fordrevet den tidligere Befolkning og givet Landet et nyt nationalt Præg. Det er vel ikke tænkeligt, at vort Land skulde helt have staaet

uden for de Folkebevægelser, som i Tidsrummet nærmest før Kristi Fødsel og i flere Aarhundreder derefter bragte Folkeslagene i de fleste af Europas Lande til at vandre viden om og søge nye Bopæle, og vi har ogsaa for Danmarks Vedkommende enkelte Vidnesbyrd herom, selv om disse Vandringer kun har angaaet enkelte Landsdele eller haft mindreBetydning. Men saa vidt man kan se, indeholder vore Stednavne intet herom. Der findes i Danmark mange Navne baade paa Landsbyer og Øer, paa Skove og Fjorde, som vi endnu ikke kan tyde, men der findes fra gammel Tid saa at sige intet, som har en saadan Form, at vi maa sige, at det ikke kan være dansk. End mindre samler de Navne, som endnu er uforklarede, sig til fælles Grupper eller peger i Forening i en bestemt Retning, saa at man kunde tænke sig, at et fremmed Folk havde bosat sig her i Landet.

Dog maa der jo stadig ses bort fra de frisiske Egne i det vestlige Slesvig. Friserne begyndte at indvandre til Slesvigs Vestkyst ved vor historiske Tids Begyndelse. Ligesom de havde med stor Snildhed og Ihærdighed indgærdet deres eget Hjemlands Strande ved de hollandske og østfrisiske Kyster mod Havet, saaledes havde de efterhaanden bredt sig videre og taget den samme Gerning op i Ditmarsken, paa Vesterhavsøerne og det slesvigske Fastlands Kyst, og de danske Konger havde begunstiget deres Virksomhed ved at tilstaa dem forskellige Privilegier. Paa de Omraader af Øerne og Fastlandet, som de saaledes bebyggede og vandt fra Havet, vil man finde mangfoldige frisiske Navne, men man vil ogsaa kunne iagttage, at de Danske har sat de ældste Spor og været de første Bebyggere af Landet. Paa selve Geesten, det højere, mindre frugtbare Land, til hvilket Marsken støder, ligger saaledes Byer med rent danske Navne som Schobøl [oprindelig Skovby], Hatsted [Hattastath], Arnshøft [Ørnshoued], Bredsted [Brethæstath], medens der udenfor dem langs Kysten findes Navne med -bol, der senere ændredes til -böl, -büll, og er sammensatte med et frisisk Personnavn, saaledes Hockensböl, Wobbenböl,Sterdeböl osv. I disse frisiske Egne er Endelserne -um (som i Danmark), -lum og -sum hyppige. Hvad Øerne i Vesterhavet angaar, vil man her, hvor stærkt end Stednavnene har faaet frisisk og ligeledes plattysk Præg, dog jævnlig træffe Navne af ren dansk Herkomst.

*

2. De Hovedregler, som Tolkningen maa følge.

Uagtet vort Navneforraad har en saa bestemt dansk Karakter, hører det ikke desto mindre til de allervanskeligste Opgaver at tolke Stednavne rettelig. Tilsyneladende ser det saa let ud, vort Sprog og vor Almues forskellige Folkemaal indeholder saa mangfoldige Ord, at der ret hurtigt synes at tilbyde sig Hjælp til Løsningen. Endvidere vil Navnet, saaledes som det høres i den daglige Tale, næsten altid være bøjet lidt hen i en Retning, som giver en bestemt Forstaaelse. Spørger man en sagkyndig Mand om Navnets Betydning, vil man dog erfare, at han vil være meget forsigtig med straks at svare, og først og fremmest vil han spørge: »Hvad hed eller hvorledes skreves Navnet i gamle Dage?« En Oplysning derom er et af de allerførste Hjælpemidler for Tolkningen.

Det gælder altsaa om at finde Navnets ældste Udseende, og har man det, vil man ofte se, at Tolkningen maa gaa i en helt anden Retning end den, som Navnet, saaledes som det klinger nuomstunder, vilde lede til. Saaledes faar man en helt anden Opfattelse af Navne som Eltang, Grenaa, Ringe, Vaalse,

Sterdeböl osv. I disse frisiske Egne er Endelserne -um (som i Danmark), -lum og -sum hyppige. Hvad Øerne i Vesterhavet angaar, vil man her, hvor stærkt end Stednavnene har faaet frisisk og ligeledes plattysk Præg, dog jævnlig træffe Navne af ren dansk Herkomst.

*

2. De Hovedregler, som Tolkningen maa følge.

Uagtet vort Navneforraad har en saa bestemt dansk Karakter, hører det ikke desto mindre til de allervanskeligste Opgaver at tolke Stednavne rettelig. Tilsyneladende ser det saa let ud, vort Sprog og vor Almues forskellige Folkemaal indeholder saa mangfoldige Ord, at der ret hurtigt synes at tilbyde sig Hjælp til Løsningen. Endvidere vil Navnet, saaledes som det høres i den daglige Tale, næsten altid være bøjet lidt hen i en Retning, som giver en bestemt Forstaaelse. Spørger man en sagkyndig Mand om Navnets Betydning, vil man dog erfare, at han vil være meget forsigtig med straks at svare, og først og fremmest vil han spørge: »Hvad hed eller hvorledes skreves Navnet i gamle Dage?« En Oplysning derom er et af de allerførste Hjælpemidler for Tolkningen.

Det gælder altsaa om at finde Navnets ældste Udseende, og har man det, vil man ofte se, at Tolkningen maa gaa i en helt anden Retning end den, som Navnet, saaledes som det klinger nuomstunder, vilde lede til. Saaledes faar man en helt anden Opfattelse af Navne som Eltang, Grenaa, Ringe, Vaalse,

naar man ser, at de i gamle Dage hed Ælmtungæ, Grindhøgh, Rethingh, Walnæs. Naar vi hører, at en Landsby hedder Syv, undres vi over, hvorfor den er bleven numereret paa denne Maade, men naar vi i gamle Bøger finder den skrevet Sywhøwæ, ser vi, at syv Høje har givet den Navn. Og i hvilken Grad et Navn i Tidernes Løb kan være bleven slidt, stødt og fordrejet, vil man se ved at sammenholde de nye og de gamle Former af Navnene Brande, Brønyld; Børkop, Byrktorp; Fjaltring, Fjaltærwangh; Hadsten, Halstiern; Himmelstrup, Almetorp; Hoed, Hagæthwet; Karise, Kalwæriis; Svanninge, Swanæwich; Stude, Storthæ; Sibbarp, Sigbiornathorp; Tærø, Tærhøfthæ.

De gamle Navneformer har saa meget større Værdi for Tolkningen, som det har vist sig, hvor rigtigt man nedskrev Navnene i de Aarhundreder, fra hvilke vore ældste Kilder stammer, og hvor omhyggelig man var i dette Punkt; det gælder ikke blot en saa vigtig Kilde som Kong Valdemars Jordebog, men alle de gamle Breve og Optegnelser fra Middelalderen i alt Fald omtrent til Valdemar Atterdags Tid. Først i de følgende Tidsrum viser der sig nogen Forsømmelighed i Nedskrivningen og Mangel paa Forstaaelse af Navnenes rette Form.

En anden god Hjælp til Vejledning har man endvidere i den Kendsgerning, at de Gamle følte sig langt mere bundne ved Vedtægter og var mere regelfaste i deres Maade at give Navne paa, end man har været det i senere Tider og især i vor Tid. Nuomstunder kalder jo enhver sin Gaard eller sit Landsted efter sin rent personlige Smag og Lyst, han henter Navnet fra sine egne Oplevelser og sine Familieforhold, han lader sig paavirke af sin Læsning eller tilfældige Viden, ofteoverfører han rent vilkaarligt Navne fra fjerne Lande eller fremmede Verdensdele. Hans Hustru hedder Hansmine, og derfor skal Gaarden hedde Mineslyst, han har været i Amerika, og derfor døber han den Omaha, han ynder engelsk Digtning, og derfor maa den hedde Hamlethus. Om sligt var der i gamle Dage ikke Tale, og man maa jo ogsaa huske paa, at det, der blev døbt med de gamle Navne, ikke var en enkelt Mands særlige Ejendom, men i de allerfleste Tilfælde en Bebyggelse, som en Kreds af Indbyggere eller som en enkelt Mand med stort Følge satte i Værk, og da følte man sig naturligen langt mere bunden i Valget af Benævnelsen.

Her træffer vi da paa den Kendsgerning, at bestemte Ord, der er almindelig benyttede som Endelser i vore danske Stednavne, saa at sige altid er sammensatte med Personnavne, medens omvendt andre Endelser afgjort aldrig forbinder sig med saadanne. Saaledes er det Tilfældet med de velbekendte Endelser -lev, -stad (-sted), -køb, -trup (-drup), -bøl, -ryd, at Forstavelsen saa godt som altid vil være et Personnavn, forsaavidt der er Tale om en Landsby og ikke om en enkelt Gaard. Det skal ikke paastaas, at der ikke er Undtagelser herfra, idet tilfældige Forhold kan have indvirket, men oftest vil det dog findes, at disse formentlige Undtagelser oprindelig har fulgt Reglen og først i Tidernes Løb, ved Forskydning eller Overlast, har faaet en anden Form. I Modsætning til disse Endelser vil man finde andre, der aldrig forbindes med Personnavne, hvorimod de viser hen til Benævnelser paa Naturforhold, Skov, Mark, Lund, Sø osv.; herhen hører -by, -løse, -um.

Det maa vist siges, at denne Iagttagelse af detregelbundne i Navngivningen har været et af de virksomste Midler til at faa Klarhed over vore Navnes Tilblivelse. Man vil derved kunne slaa Streg over utallige tidligere Forklaringsforsøg, ög man har, naar denne Hovedregel staar fast, ved Navne med alle de nævnte Endelser fra første Færd en Hjælp til at se, i hvilken Retning Undersøgelsen af Navnets første Led maa gaa. Naar vi til Eks.

staar over for Navnene Valby og Valsted, kan vi vide, at de maa fortolkes paa helt forskellige Maader, idet Forledet i det sidste maa være et Personnavn, nemlig Mandsnavnet Val eller Vale, der ogsaa forekommer i Valsbøl og Vallerød, medens det første Navn maa pege paa et Naturforhold, vistnok Val, Vold, d. e. græsklædt Slette. Navne som Bredholm, Bredkær, Bredmose viser hen til, at Stedet er bredt, medens det er sikkert nok, at Bredbøl, Brederød, Bredsted og Bredstrup kommer af et velkendt Personnavn Brede. Naar vi véd, at Torp (-trup, -rup) altid sammensættes med et Personnavn, vil vi være forsigtige med at udlede Agerup af Ager, Bakkerup af Bakke, Dalstrup og Dalerup af en Dal, Kærstrup af Kær, Nordrup af Nord; de kommer af de gamle Mandsnavne Agge, Bagge, Dale, Ker, Nore, hvilket Navnenes Former i de gamle Aktstykker klarligt beviser.

Et andet godt Hjælpemiddel har man ved at være nøje opmærksom paa Stedets Naturforhold. Naar der er Tale om ofte genkommende Navne eller Sammensætningsled i Navne, er det derfor værdt at iagttage, om der ikke altid til dem svarer de samme stedlige Naturforhold. Ad denne Vej kan man ofte naa til en rigtig Forstaaelse. Mange af Navnenes Orddele — som Aas, Dal, Vad — er jo lette at forstaa, fordi de endnu findes i Sproget; men andre træffes nu kun ienkelte af vore Mundarter, og mange andre er gaaede helt ud af vort Folks levende Tale (saaledes Løse), ja maaske af samtlige nordiske Folks Tale, medens vi dog er i Stand til ved Sammenligninger med beslægtede Sprog at forstaa, hvad Ordets Betydning har været.

Fremdeles kan det være et godt Middel til at fortolke et Navn, at man er opmærksom paa, hvorledes det udtales af Almuen, idet man ser bort fra, hvorledes det nu skrives eller udtales af Folk med større boglig Dannelse, og fra hvordan det angives i Protokoller og paa Kontorer indenfor Administrationen. Det har vist sig i alle tre nordiske Riger, at Almuen paa Landet med mærkelig Sejhed har bevaret den ældgamle Udtaleform, skønt Navnet har faaet et helt andet Udseende i Tidernes Løb i allehaande retslige Dokumenter og Breve. Vi skal nævne et enkelt Eksempel. Der findes ved Vordingborg en Landsby Storby, men man vil kunne høre Bonden udtale Ordet Staarrby, altsaa paa en helt anden Maade, end hvis Navnet betød den store By. Dette kan nu heller ikke være Navnets rette Forstaaelse, da den lille Landsby og dens Navn stammer fra en saa gammel Tid, at et Tillægsord stor slet ikke fandtes i Sproget (stor benyttedes som et forstærkende Biord: Sigrid Storraade); for stor sagde man møgel. Vi vil da ogsaa finde, at dette Navns gamle Form — Storbythe, Størbede, Størbete — indeholder baade i dets første og sidste Del andre Sammensætningsled, saa at det dunkle Navn i hvert Fald maa have en anden Herkomst.

Samtidig maa man imidlertid huske paa, at Navneformerne har maattet undergaa en lignende Udvikling som Sproget i Almindelighed, og naar til Eks. et Ord, som er indgaaet i et Stednavn, har faaet en Form i denDialekt, der tales dèr paa Stedet, som afviger fra den Form, hvori Ordet er optaget i det almindelige Sprog eller Skriftsproget, vil en lignende Forskellighed ogsaa vise sig i Stednavnet.

Endnu et Forhold fortjener at nævnes som vejledende, nemlig Størrelsen af vedkommende Landsbys Omraade eller Tilliggende. Det har nemlig vist sig, at flere Endelser som Regel peger hen paa et stort, andre paa et jævnstort og atter andre paa et lille Omraade. Til Eksempel har alle Byer, som ender paa -løse, et meget stort Jordtilliggende, og naar vi derfor finder en enkelt By med et ringe Omraade eller endog en enkelt Gaard, der ender paa -løse, maa vi faa en Mistanke om, at vi her staar overfor en anden Dannelse, og at Navnet rent tilfældigt eller som givet i en ganske ny Tid har faaet den samme Ordlyd. Paa den Maade vil vi finde, at Navnet Brødløs ikke hører til de gamle Navne.

Endelig vil det være værdt at have følgende i Erindring med Hensyn til Personnavnene, idet vi ogsaa her staar overfor en fast Regel. Det er sikkert nok, at vi i flere danske Stednavne finder Opkaldelser efter de gamle hedenske Guder (Odense, Torsager, Frølund). Paa en afledet Maade bærer dernæst et stort Antal Landsbyer Mærke af vor hedenske Fortid, idet Byen er opkaldt efter en Mand, som har baaret et Navn, der var afledet af Navnet paa en hedensk Gud. Man gav nemlig ikke paa den Tid, da man troede paa Odin og Thor, ved Vandøsningen sit nyfødte Barn samme Navn som en af Guderne; der fandtes ikke og kan ikke i Saxos Værk eller i den store Sagalitteratur paavises Mænd, som hed Odin, Thor eller Frø, eller Kvinder, som hed Frig eller Freja. Og efter at Troen paaAseguderne var forladt, nærede man i lange Tider en saa stor Sky for disse Guder eller Had

til dem, at man ikke gav jordiske Mænd og Kvinder Navn efter dem. Derimod viste en Asedyrker Ærefrygt overfor den Gud, som han troede paa, naar han gav sin Søn et Navn, der var afledet af Gudens Navn, saasom Odinkar, Thorstein, Frøger. Naar vi derfor staar overfor de Arter af Stednavne, hvori Personnavne gerne indgaar, og naar vi her synes at mærke Guders Navne — saaledes at Byen formentlig i Oldtiden hed Odins-torp, Thors-lev, Frøs-stad — kan vi være overbeviste om, at vi i de gamle Kilder træffer en Form for Stedets Navn, der viser os, at den Personlighed, hvorom Navnet minder, i Virkeligheden ikke er Guden, men en Mand, der er opkaldt efter denne. Vi vil med andre Ord finde, at Stednavnet i Aktstykkerne hedder f. Eks. Odinkars-torp, Thorstens-lev eller Thorths-lev, Frøgers-stad.

Medens vi altsaa ikke træffer Guders Navne ved egentlige Bebyggelser eller Menneskers Bopæle, finder vi dem derimod knyttede til Naturforhold, for Eks. til Søer, og disse Søer har altsaa været helligede dem, saaledes Odinssjø og Torssjø i Skaane. Ligeledes træffes de ved Kilder — Tisvilde er maaske Guden Tirs Væld — hvorimod Aaer og Bække ikke synes at bære Navne efter Guder. Meget hyppigt er dernæst den lille Skov, Lunden, bleven viet en Gud, og derfor findes et Frølund baade i Sjælland og Jylland, et Tislund ved Ringsted og to Gange i Jylland; maaske er det samme Tilfældet ved den større Skov, With; den slesvigske og den jydske Landsby Tiset kunde ved deres gamle Former pege herpaa (Tis-with).

*

3. Stednavnenes Bygning og Sammensætning.

Som en Indledning vil vi kortelig betragte, hvordan de danske Stednavne i det hele er byggede.

Man kunde naturligvis godt betegne et Sted ved et eneste usammensat Ord, vi har jo Landsbyer, der hedder Aas, Birk, Bro, Bæk, Eg, Lund, Ris, Torp, Vraa; men de er dog Undtagelser, det sædvanlige er, at Navnet dannes af to Led. Mange Navne, som tilsyneladende bestaar af én Stavelse, vil desuden, naar man eftergaar Navnets ældre Former, vise sig sammentrukne af to Led, saaledes Kvong af Kovang, Mols af Mulnæs, eller ogsaa er Ordets Endelse bleven sløjfet, af Gamsted er bleven Gamst, af Sundssø Sunds, af Tryø Try.

Navnene bestaar altsaa af et Forled og et Efterled, og begge Led er Hovedord eller Navneord (Substantiver). Der findes jo ganske vist ogsaa Navne, hvis Forled er et Tillægsord (Adjektiv), der paa en eller anden Maade søger at karakterisere Efterledet, saaledes Bred-høj, Brat-bjerg, Grøn-sund, Høj-bjerg, Lang-holm, Rød-kilde, men denne Art Navne er afgjort i Mindretal i Sammenligning med de førstnævnte, og især i ældre Tid var de sjældne; mellem hundrede Navne vilde man da kun finde faa Stykker. Derimod har Stednavnene jo ret ofte et Tillægsord ved deres Side, naar det gælder om at skelne mellem to enslydende Navne, saaledes Magle og Lille, Nørre og Sønder, Øvre og Nedre.

Hvis vi nu først tager Efterledet i Betragtning, vil det ses, at det meget ofte er et Ord, der betegner en Bebyggelse af en eller anden Art, som -by, -bøl, -gaard, -sted, -torp, og til dette knyttes saa et Ord, der oplyserom Stedets Naturforhold (Bjerg-, Skov-, Sø-), eller det er forbundet med en Persons Navn, nemlig Bebyggelsens Grundlægger eller dens oprindelige Ejer.

Imidlertid kan jo Navne, der angiver Bebyggelser, ogsaa have Betegnelsen for et Naturforhold til Efterled. Landsbyer kan jo hedde Stenbjerg, Aakær, Egeris osv., i saa Fald er, hvad der oprindelig var Navnet paa noget i Naturen, ved hvilket man havde sin Bolig, gaaet over til at betegne selve Boligen; efter at man først havde sagt, at Bonden boede »ved Egeris(et)«, »paa Stenbjerg(et)«, gik man over til at angive selve Gaarden og Byen som Egeris og Stenbjerg. Og ofte vil det jo hænde, at Naturforholdene ikke længer svarer til disse Navne. Vi træffer paa Bjergskov uden Skov, paa Lundager uden Lund, paa Østerø, som er landfast, og paa Egeskov (ved Vejle Fjord), som nu kun har lidt Bøgeskov. Men i saa Fald bringer Navnene jo mærkelige Oplysninger om de gamle Tilstande.

Stednavnets Efterled kan angive noget, der udgør en Del af Forledet — saasom Skovs-hoved, Karrebæks-minde (Minde, Munding) — eller som ejes af det, og i saa Fald vil det første Led staa i Ejeform; dette vil saaledes være Tilfældet, hvor en Persons Navn danner første Led og Bebyggelsen angives som hans, Kals-bøl, Ravns-trup. I mange Tilfælde vil det dog ikke være let nu at se Ejeformen, fordi vore Forfædre dannede denne ogsaa paa andre Maader end ved det -s, som vi nu alene anvender, saaledes i det ældste Sprog ogsaa ved -ar, der senere blev til -æ. Hvis vi til Eks. sammenstiller de nye og de gamle Former af Navnene Asminderød Asmundæ-ruth, Asserbo Aswarthe-bothæ, Bjørup Biørnæ-thorp, Ebbeskov Ebbæ-skov, Sirekøping Sygrithe-kiøp, Torup Thortha-thorp, vil manblive vaer, at Navnene oprindelig netop havde den gamle Ejeform af Personnavnene Asmund, Aswarth, Bjørn, Ebbe, Sigrid og Thorth.

En af de ældre Bøjningsformer træder os mærkeligt i Møde i Navnet Sjøring i Thy. Det skrives i Kong Valdemars Jordebog Syorændæ og udtales af Almuen endnu Sjørind, d. e. Søs-Ende; i det gamle Sprog vilde sjór eller sær have Ejeform sjófar eller sæfar, og det er denne, som endnu er tilbage i Ordets Form. I Bynavnet Aarhus, d. e. Aaens Munding, har vi paa samme Maade Ejeform af Aa.

Iøvrigt vil man kunne iagttage, at selv i de ældste Tider kan ved Stednavne, som har et Personnavn til Forled, dette mangle Ejeformsmærket. Naar Bebyggelsesord forbindes med Naturord, eller naar Naturled er knyttede sammen indbyrdes, træffer man som almindelig Regel ikke Ejeform — herom vil man let overbevise sig ved at se de nedenfor anførte Sammensætninger med -by (S. 23) og -løse (S. 24) — medmindre da Efterledet udtrykkelig skal bestemmes som en Del af Forledet, dets Tilbehør eller Eje. Forøvrigt kan et mellem Stednavnets tvende Led forefundet s skyldes et sløjfet Mellemled, som -næs-, -ós-, -sø-.

Det er ejendommeligt for de danske Stednavne, at de som Regel ikke har den eftersatte, bestemte Artikel. Vore Landsbyer og Gaarde hedder ikke Egeskoven, Fiskebækken, Husbyen, Sandbakken, Søvigen osv., og det gaar paa lignende Maade med Navne paa Naturforhold, som ikke er Bebyggelser. I Sverige og Norge er det helt anderledes, dér har man stor Tilbøjelighed til at give Navnene den først nævnte Form. Vi behøver blot at erindre cm Navnene paa de svenske Søer, Vänern, Vettern,Mälarn og tusinde andre. Saa stærk er denne Tilbøjelighed fremme, at der findes Egne i Norge og i Sverige, hvor Halvdelen, ja indtil fire Femtedele af samtlige Navne har den eftersatte Artikel. Vi kan belyse denne Forskel mellem Landene ved at erindre om, at Bjørnstjerne Bjørnson skrev »Synnøve Solbakken« og »Daglannet«, medens Herman Bang kalder sin Roman »Ludvigsbakke«. I Aarhus vil Grosserer Smith bo i Nygade, men i Göteborg Groshandlern Smitt i Nygatan.

I Virkeligheden har vi Danske i denne Henseende i langt højere Grad vandret i Fortidens Spor end de to andre nordiske Folk, idet Svenskere og Nordmænd i de sidste tre-fire Aarhundreder dels har tilføjet Artiklen til de ældre Navne, dels dannet nye Navne med Artiklen. I Oldtiden anvendte man nemlig i de nordiske Sprog meget lidt den bestemte Artikel, og man vil ved at læse vore gamle Landslove se, hvor ofte den mangler i Forbindelser, hvor vi nu vilde anse den for nødvendig (»han bøde Bonde tre Mark og saa Konge«). I Kong Valdemars Jordebog vil man derfor næsten heller ikke finde den anvendt, og navnlig ikke ved Navne paa Bebyggelser; i det 14de Aarhundrede træffer vi Artiklen i Skagen og Kullen (dog hedder det Skage Rev), men ellers er den fremdeles saare sjælden, og navnlig findes den saa at sige aldrig i sammensatte, toleddede Navne.

Det er godt at være klar over dette Forhold, thi man vil da undgaa mange urigtige Forsøg paa Tydning. Saaledes vil man da kunne se, at de ældgamle Navne Fyn, Møn, Hven ikke kan tolkes ved en Antagelse om, at der i Ordets Ende findes en Artikel. Man vil da heller ikke søge den bestemte Artikel i Navne som Nøtten, Orten, Ramten, og dette godtgør da ogsaadisse Bynavnes gamle Former Nøtting, Ortum, Ramptun.

Imidlertid bør det nævnes, at vi træffer Artiklen i en Del Stednavne, der kun bestaar af ét Led, og der endvidere som oftest betegner et Naturforhold, ikke en Bebyggelse; det er Navne for Enge, Skovdele, Moser, Strande og lignende. Vi sigter til saadanne Navne som Daasen, Even, Fedet, Høllet, Jernen, Jungen, Lunerne, Osen, Skiveren, Snagen, Sudden, Sylten; en Forklaring af disse Navne vil man finde i Bogens Slutning. Navne, der fremtræder paa denne Maade, fortjener i høj Grad Opmærksomhed og langt mere, end der hidtil er bleven dem til Del. De viser os, at mange gamle Ord, som vi kender fra Oldtidens Skrifter, endnu er i levende Brug, og de lærer

os paa en mærkelig tydelig Maade, hvad Almuen forstaar ved det Ord, hvormed den har betegnet disse bestemte stedlige Forhold. De er derfor vel værd at optegne, vi kan derved forøge Ordforraadet i vore Samlinger af Bygdeord og faa et fortrinligt Fortolkningsmiddel til Tydning af uforstaaede Navne.

*

4. Nogle almindelig forekommende Endelser.

I de danske Landsbyers Navne er der en Del Endelser, som stadig kommer igen. Nogle af dem har en Betydning, som er kendt for alle, idet Ordet endnu anvendes i Sproget, med andre forholder det sig saaledes, at Ordet ganske vist findes, medens det dog har ændret sin Betydning noget, atter andre er ikke længere i Brug. Det vil være rigtigt at kaste et Blik paa de vigtigste af disse Navnebestanddele. disse Bynavnes gamle Former Nøtting, Ortum, Ramptun.

Imidlertid bør det nævnes, at vi træffer Artiklen i en Del Stednavne, der kun bestaar af ét Led, og der endvidere som oftest betegner et Naturforhold, ikke en Bebyggelse; det er Navne for Enge, Skovdele, Moser, Strande og lignende. Vi sigter til saadanne Navne som Daasen, Even, Fedet, Høllet, Jernen, Jungen, Lunerne, Osen, Skiveren, Snagen, Sudden, Sylten; en Forklaring af disse Navne vil man finde i Bogens Slutning. Navne, der fremtræder paa denne Maade, fortjener i høj Grad Opmærksomhed og langt mere, end der hidtil er bleven dem til Del. De viser os, at mange gamle Ord, som vi kender fra Oldtidens Skrifter, endnu er i levende Brug, og de lærer os paa en mærkelig tydelig Maade, hvad Almuen forstaar ved det Ord, hvormed den har betegnet disse bestemte stedlige Forhold. De er derfor vel værd at optegne, vi kan derved forøge Ordforraadet i vore Samlinger af Bygdeord og faa et fortrinligt Fortolkningsmiddel til Tydning af uforstaaede Navne.

*

4. Nogle almindelig forekommende Endelser.

I de danske Landsbyers Navne er der en Del Endelser, som stadig kommer igen. Nogle af dem har en Betydning, som er kendt for alle, idet Ordet endnu anvendes i Sproget, med andre forholder det sig saaledes, at Ordet ganske vist findes, medens det dog har ændret sin Betydning noget, atter andre er ikke længere i Brug. Det vil være rigtigt at kaste et Blik paa de vigtigste af disse Navnebestanddele.By. By vil i Danmark sige en Bebyggelse, hvori flere Personer har deltaget, eller som omfatter flere Gaarde eller Huse; By er ikke en enkelt Mands Gaard, og By er derfor forskellig fra Bær og Byr (-bø, -by) i Norge og paa Island, der benyttes om den enkelte Gaard. Navnene paa -by hører, hvad Tolkningen angaar, til de lettest gennemskuelige. Som oftest er de sammensatte med et Ord, der angiver topografiske Ejendommeligheder ved Stedet, dets Højdeforhold, Jordbund, Plantevækst og lignende, saaledes:

Aaby

Strandby

Kærby

Hedeby

Bjerreby

Lundby

Bækby

Sundby

Moseby

Lyngby

Hvolby

Risby

Kjeldby

Søby

Rørby

Oreby

Højby

Skovby

Sandby

Dalby

Stenby

Draaby (Drag, Landtunge)

Vejleby

Næsby

eller ogsaa sammensættes de med en Genstand, som Mennesker har frembragt:

Broby

Skjelby

Borreby [Burgby]

Kværnby

Brøndby

Vejby

Husby

Mølleby

Harreby

}(Harg, Hørg, stendynge helligt Sted)

Viby (Vi, Helligdom)

Hørby

Derimod sammensættes By ikke med Personnavne; det er en Regel, hvorfra der kun findes faa Undtagelser, sikkert fra en sen Tid. Først da de Danske i det 9de og 10de Aarh. bebyggede store Dele af England, benyttede de -by paa almindeligere Maade om enhver Bebyggelse og forbandt det hyppigt med Personnavne. Det har været antaget, at -by ogsaa kunde sammensættes med saadanne Personbetegnelser som Karl, Bonde, men dette er dog maaske tvivlsomt. Bondeby, der ligger paa Ærø som en nordlig Fortsættelse af Marstal Handelsplads, er vist et Navn opstaaet i nyere Tidog betegner Modsætningen til Købingen. Karleby'er findes ganske vist rundt om i Landet, men de synes at indeholde et Ord Karl, der har betydet et Kær og været sprogligt beslægtet dermed; herfor taler Naturforholdene paa disse Steder, og vi støder vist paa det samme Ord i Burkarl og i Karlum i Sønderjylland og i Valkärra [Walkærle] i Skaane.

Landsbyerne med Endelsen -by har en anselig Størrelse, 60—90 Td. Hk.; kun i det sydlige og vestlige Jylland, i Vejle og Ribe Amter, har man kaldt ganske smaa Bebyggelser paa 20—30 Td. Hk. for -by. Dette bringer Forholdene paa Bornholm i Erindring; her findes der ingen Landsbyer, men Gaardene kan hedde Elleby, Risby, Strandby og lign. Hverken i Jylland eller paa Bornholm sammensættes dog -by med et Personnavn.

-løse. I Bynavnene paa -løse (-else) har vi et af de klareste Eksempler paa en Navneform, der knyttes til bestemte Naturforhold. Man vil saa godt som altid træffe Byer med denne Endelse i det vide og flade Terræn, hvor der er udstrakte Enge og Moser, lavtliggende, flade Marker, allerhelst i Nærheden af Aaer, hvor der er gode naturlige Græsgange. Saaledes ligger paa Strækningen fra Fure Sø til Roskilde Fjord ved Hove Aa og de tilstødende Vandløb Stenløse, Gandløse, Kirke- og Lille Værløse, Herringløse, Sengeløse, Vridsløse Lille og Magle, i Egnene mellem Tissø og Holbek Fjord, især ved Halleby- eller Aamose Aa og dens Tilløb, Merløse, Grandløse, Kvandløse, Ondløse, Uggerløse, Nidløse, Jordløse. Enhver, der har Kendskab til en eller anden Egn, vil kunne bevidne, at dette slaar til.

Naar man nu skal fortolke denne Endelse -løse, der ofte er bleven afslidt til -else, saaledes Havelse[Hawgeløsæ], Slagelse [Slauløsæ], kan man ikke sætte den i Forbindelse med løs, fri for noget, da f. Eks, Stenløse, Jordløse ikke kan savne, hvad der angives i Navnets første Led, og da det i det Hele vilde være en besynderlig Maade at navngive paa, stadig at henvise til, hvad der mangler. Underligt er det, at Ordet Løse ikke findes selvstændigt i det gamle Sprog, det maa allerede i længst forsvunden Tid være gaaet ud af Brug. Man er dog nu ikke i Tvivl om, hvad det betyder, idet Løse efter sproghistoriske Regler kan jævnstilles med det angelsachsiske Læs, Eng, og har udviklet sig af samme Rod som dette. Denne Betydning af Ordet svarer jo godt til den Skildring af disse Landsbyers Naturforhold, som ovenfor blev givet. Og undersøger vi disse Byer med Hensyn til Landsbymarkens Størrelse, vil vi finde, at de netop hører til Landets allerstørste; de har et Tilliggende gennemsnitlig af o. 100 Td. Hk., o. 1000 Td. Land. Stednavne med Endelsen -løse findes paa en enkelt Undtagelse nær ikke i Jylland.

Det Ord, til hvilket Løse hæftes som sidste Led — som første Led forekommer Løse aldrig — vil gerne være en Naturgenstand (Sten-, Jord-, Træ-, Jern-), men ofte er ved Ordets Form i Nutiden dets rette Skikkelse bleven tilsløret. Saaledes har Byen Sengeløse Navn efter sine Sø-Enge, hvad den gamle Skrivemaade [Siængeløse] viser hen til. Vanløse betyder Græsgangen, hvor Hvan, Angelika, vokser; paa denne nyttige Køkken- og Lægeplante satte man i Oldtiden overordentlig Pris. Planten hed ogsaa Kvan; denne Form finder vi i den sjællandske Landsby Kvandløse ved Holbek. Med et Personnavn træffer man aldrig -løse sammensat. For Resten er det ofte vanskeligt at tolkeForledet i disse Navne, der synes at høre til de ældste i Landet.

-lev, -1øv. Her møder vi en af de Navneformer, der er mest ejendommelige for vort Land; den træffes overalt paa gammelt dansk Omraade, lige fra Koslev (nu Kosel) og Maaslev ved Egernfjord og Sli til Bindslev Syd for Skagen, og i Øst findes den til Grænsen af Smaaland. Sydligere end Ejder gaar den ikke, den findes slet ikke i Holsten, saalidt som i Meklenborg eller Hannover, og først nede i det gamle Landskab Nordthüringen ved Harzen og ved Floden Saale træffes en hel Gruppe Navne paa -leben, der svarer til det danske -lev, ligesom disse

tyske Navne ogsaa ved de Personnavne, hvormed de sammensættes, bringer danske Navne i Erindring, saaledes Badersleben, Hassleben, Ingersleben. Heller ikke vandrer denne Endelse ud over Skaanes Østgrænse, selv om der i de tilgrænsende svenske Landskaber kan findes nogle faa Byer paa -lev, og i Norge mangler den ligeledes. Indenfor Danmark er den stærkest udbredt paa Øerne og i Skaane, paa den jydske Halvø mindre, og mindst i de jydske Amter nærmest Nord for Kongeaaen.

Egent for disse Bynavne er endvidere, at de altid er sammensatte med et Personnavn, man kan sige et Mandsnavn — Enderslev med Endre, Købelev med Køpe, Havnelev med Hanef eller Hogne — og Endelsen -lef peger ogsaa paa en Persons Besiddelse. Vi kender dette gamle Ord fra Konunglef, Navnet paa saadant Jordegods, som var henlagt til Kongedømmet eller var Statsejendom, som vi nu vilde sige; man kaldte ogsaa Gods, som gennem lange Tider var arvet i en Slægt, dens Oldeleve, hvorimod man aldrig brugte Lev om Arvegods i Almindelighed. Endvidere træffer vi inordisk og angelsachsisk Digtning saadanne Udtryk, som at Sværdet bliver kaldet Smedens Lev eller Hammers og Fils Lev, dens Levning og Værk. Lev synes saaledes at betyde det nedarvede, men tillige hvad der stammer fra en bestemt Mand, eller hvad der i sin Tid har været overladt ham. Man vil endvidere kunne iagttage, at disse Byer endnu den Dag i Dag er store, fremtrædende Byer, de har et Tilliggende paa 80—100 Td. Hk., og i over Halvdelen af dem træffer vi Landsbykirken liggende, saa at Sognet har Navn efter dem, og vi finder i over to Trediedele af dem Skoler.

Som det vil ses, er der den bestemte Forskel mellem Byerne paa -lev og -løse, at de første altid sammensættes med et Personnavn, de sidste aldrig. Naar der paa Sjælland findes en By, som hedder Vemmelev, og en anden Vemmeløse, kan man derfor paa Forhaand vide, at Ordenes Forled uagtet den ydre Lighed maa være af forskellig Art. Dette bekræfter da ogsaa de gamle Kilder, hvor de har en helt ulige Form, Wimbløse og Wimerslef; i det sidste Ord genkender vi det gamle Personnavn Wimer.

-sted eller som den gamle Form lød: -stath er en Endelse, der er kendt fra alle Dele af Danmark; i vestjydske og sydjydske Egne har den ofte halvt skjult sig, nemlig i saadanne Navne som Andst, Gamst, Sest, Skast, hvor de gamle Kilder dog viser os, at en Afkortning har fundet Sted: Anstath, Gamsted, Seested, Skastath. Denne Endelse har altid et Personnavn som Forled. Naar man har dette for Øje, vil man undgaa Tolkninger, som ellers kunde synes de nærmestliggende. Skibsted, 3 Mil Syd for Aalborg, kan saaledes ikke komme af et Skib, hvad der heller ikke var Mening i efter Stedets Beliggenhed, men af Mandsnavnet Skef.Købstaden Thisted skriver vi med Th-, og vi forstaar uvilkaarlig Navnet som Thys Stad eller Hovedby, men alle gamle Optegnelser viser os, at Landskabet altid blev stavet Thyth, Byen derimod Tisted, det vil sige paa samme Maade som flere Landsbyer Tisted, der ligger udenfor Thy, og som hverken i tidligere Tid eller nu er skrevne med Th-; de er alle sammensatte med det Mandsnavn, som ogsaa forekommer i Landsbyerne Tistrup. Tingsted paa Falster har intet med et Ting at gøre, og vi har da heller ingen Efterretning om, at her er bleven holdt Ting; Navnet indeholder det samme Personnavn, som findes i Tingstrup (ved Thisted), i Tinglev og vistnok ogsaa i Tinningsted (de to sidste i Sønderjylland). — Byerne paa -sted naar vel ikke op til en Størrelse som Byerne paa -løse og -lev, men de har dog ogsaa et stort Tilligende, o. 60—90 Td. Hk.

-um. Der findes vist indenfor de gamle danske Landsdele langt over tre Hundrede Navne, der ender paa -um, og de er alle gamle Bebyggelser. Det er korte Ord, de har kun to Stavelser eller i vore Dage stundom endda kun én, saaledes Sem [Seem], der udtales Siem, og Rom [Runnum]. Den sædvanlige Fortolkning af disse Navne gaar ud paa, at deres Endelse oprindelig har lydt Hem, Hjem. Denne Endelse er vel kendt fra andre Lande, hvor germanske Folk har været bosatte, og hvor den findes i stort Antal, saaledes i England (Birmingham, Nottingham), i Nordfrankrig (Étréham, Warhem), i Tyskland (Hildesheim, Rüdesheim), i Schweiz og andre Lande. Og allermest overbevisende synes det at være, at vi i Norge, der har mange Navne paa -um, kan forfølge Navnenes Historie tilbage til Middelalderen og her finder dem skrevne som -heim.Naar vi derfor i Danmark træffer det samme Navn som i Norge, men kan paavise, at det norskes gamle Form er -heim, synes vi at maatte antage, at det danske har en tilsvarende Herkomst. Endvidere kan den Maade, hvorpaa flere af disse Navne er stavede i ældre Kilder, synes at tale vægtigt for, at Endelsen er Hjem, saaledes naar Gudum, Kornum, Maarum, Smørum skrives Guthemæ, Kornhæm, Martheme, Smørhem.

Stednavnene paa -um er imidlertid ogsaa blevne tolkede som indeholdende en gammel Dativ Pluralis af et Ord, dets Hensynsform i Flertal; i Olddansk dannedes nemlig denne med -um eller -ium. I Eriks Sjællandske Lov kan vi saaledes læse: mæth wapnum (med Vaaben), æt loghum (efter Lov), at giuæ guthzhusum (at give til Gudshuse), medens i Jydske Lov denne Endelse oftest er svækket til -æ. I vort nulydende Sprog har vi den kun tilbage i enkelte Udtryk som fordum, i Løndum, stundum. I Stednavne vilde Hensynsformen let kunne komme ind, idet man jo betegnede Stedet efter dets Beliggenhed »paa Aasene«, »i Engene«, »ved Lundene«, altsaa med Benyttelse af Præpositioner (Forholdsord), som styrede Dativ, ja det var i de ældste Tider endog Skik ved Angivelse af Stednavne at lade Præpositionen stadig følge med Ordet for Naturforholdet, man finder saaledes i Knytlinga Saga Hjørring, Ribe og Aarhus betegnede som »det Sted, som hedder í Jörúngi, í Rípum, i Árósi.« Vi kalder jo endnu i Kjøbenhavn en Gade Ved Stranden, medens den tilsvarende Gade paa Kristianshavn hedder Strandgade. I Norge findes da ogsaa mangfoldige saadanne Hensynsformer i Stednavne. Gaarde, som i ældre Tid kunde betegnes som Hólar, Thorpar, men som, naar man anvendte en Præposition, antog Hensynsformen: i Hólum,i Thorpum, har efterhaanden beholdt denne sidste Skikkelse som eneste Form og hedder nu i alle Forbindelser Holum, Torpum. Almuen har her endogsaa i nyere Tid, efter at Hensynsformerne iøvrigt var gaaede tabt i Sproget, dannet nye Navne ved samme Endelse: Myrum, Bergum.

Enhver maa nu efter eget Valg bestemme sig for den Forklaring af de danske Navne, som forekommer ham sandsynligst. Den, som skriver denne Bog, tror dog, at næsten alle danske Navne af denne Art har bevaret en gammel Bøjningsendelse. Herfor taler disse Navnets korte Form, højst paa 6 Bogstaver, og Ufornødenheden af at tænke sig »et Hjem« indskudt. Naar der saaledes nær ved Egum (ved Fredericia) ligger Egehave og Egeskov, og der her har været store Egeskove, synes Navnet simplest at kunne forklares som: I Egene. Risum svarer ganske til Gaardnavnet I Risene paa Bornholm — paa denne Ø har man nemlig endnu i flere Stednavne bevaret Præpositioner. Engom ved Vejle, med Engom Kær og spredte Smaaenge, er dog vel I Engene. I en stor Engegn i Ulvborg Herred ligger Madum ved Madum Aa (Mad d. e. Eng). Lende betyder i det gamle Sprog Landskabet, det vidtstrakte Land. og Lendum ved Skive ligger i en saadan vid Eng- og Hedestrækning; her vilde en Forbindelse med Hjem (Landskabs Hjem) være lidet rimelig. Vammen ved Viborg hed Wathum; paa den store Flade mellem Tjele Langsø og Skalsaa og dens Enge maatte Vadesteder være nyttige, og en Betegnelse alene efter dem, »Ved Vadene«, er rimeligere end Vad-Hjem. En Bod er kun et midlertidigt Opholdssted, ikke et Hjem, og Bodum paa en lille Halvø fra Thy ud i Limfjorden og Bodum i Moseegnen ved Jarup Aa i Slesvig angiver netopSteder, der sikkert oprindelig kun havde Beboere »I Boderne« paa Fiskeriets eller paa Tørveskærets Tid. At knytte Hus til Hjem maa synes ret overflødigt, og Husum i Slesvig og Husum ved København betyder kun I Husene. Paa samme Maade gaar det sikkert med Toftum.

Efter vor Opfattelse maa derfor næsten alle Stednavne paa -um antages at indeholde en Bøjningsendelse. Nærmere beset turde den ovennævnte gamle Staveform af flere af disse Navne heller ikke bevise synderligt. At Maarum blev skrevet Marth-em, viser kun Navnets Herkomst af Marth, Skov, söm vi kender fra de svenske Skovnavne Kolmorden, Ødmorden; Maarum er endnu et af vore mest skovfyldte Sogne. Naar man skrev Kornh-æm og Smørh-em, er det kun en Ejendommelighed ved Middelalderens Stavemaade, der kendes fra mangfoldige andre Tilfælde; man lod h indgaa i Slutningen af en Stavelse, især naar denne var stærkt betonet. Den lidet betonede sidste Stavelse -um maatte endvidere let faa Formen -em, der allerede i Middelalderen var almindelig for stundum [stundem, stønnem].

Der findes nogle Navne paa -um, der ikke hører sammen med de foran nævnte. Som et saadant kan nævnes Ornum; det er et fra de gamle Landsby forhold vel kendt Ord og betegner Jord indenfor Landsbyens Omraade, som ikke faldt ind under det Fællesskab, der ellers bestod mellem Bønderne i Landsbyen, men paa Grund af et eller andet Fortids-Forhold var undtaget derfra, saa at Ejeren kunde dyrke Jorden her, som han vilde. Ordet kommer af or, udenfor, og næmæ, at tage; endnu hedder et Gods ved Slien og en Del af en Landsby paa Ærø Ornum.Navne, der ender paa -rum, kan, som vi allerede har set, meget vel indeholde en Bøjningsendelse — Hamrum kommer saaledes af Hammer, stenet Bakke — men andre Navne er dannede ved Sammensætning med et Ord Rum. Man vil ogsaa let mærke, at saadanne Navne som Andrarum, Ballerum, Linderum, Sanderum,

Stangerum har en anden Bygning end de foran nævnte korte Tostavelsesnavne. De er sammensatte med Rum i Betydningen af en aaben, fri Plads, til Eks. et ikke træklædt Sted i Skoven; ligeledes var Støverum Navnet for den Plads ved Møllen, hvor Vandet kunde stemmes op [støves]. Saadanne Navne paa -rum finder vi ogsaa i svenske, til Skaane grænsende Provinser, de ligger her ofte ved Søer, hvad der ligeledes er Tilfældet i Danmark. Til disse Navne maa vi ogsaa henføre Esrum i Nordsjælland; det er den frie Plads ved Ese, saaledes som Esrum Sø endnu kaldes af Almuen.

-inge. At de mange Navne med -inge virkelig angiver Byer, der har en bestemt Plads i Landets Bebyggelseshistorie, synes at fremgaa deraf, at de har en ret ensartet Størrelse, nemlig med et Middeltal af 70—90 Td. Hk. De er med andre Ord ikke saa store som -lev og -løse, men omtrent som -by og -sted, de er betydelig større end Byerne paa -torp, -skov-, -holt og -rød; man vil i det Hele aldrig finde smaa Byer paa -inge. Byer med denne Endelse findes i mange Lande; i Tyskland er Formen -ingen, og ogsaa her stammer de fra bestemte Tidsrum indenfor Bebyggelseshistorien.

Det er bleven hævdet, at i andre Lande det Forled, hvormed -inge (-unge) er forbundet, ofte er Navnet paa en Slægt eller en Stamme. Af Navnet paa en Mand, der var sin Families Hoved eller var Høvding for sin Stamme, er der ved den tilføjede Endelse -ing blevendannet et Navn for hans Slægt eller for den Kreds, som lød ham — vi behøver blot at tænke paa Skjoldunger, Knytlinger, Nibelunger — og derpaa har atter dette Navn for hans Kreds eller Skare hæftet sig til det Sted, som den tog i Besiddelse. Derfor har da ogsaa svenske Videnskabsmænd villet fortolke Navnene paa -inge i Sverige og i Danmark paa denne Maade; de indeholder formentlig et Slægtnavn i Ejeform Flertal, med underforstaaet -land eller -sted. For Eks. har efter Manden Glam eller Glæm — hvilke Navne iøvrigt ikke kendes — Slægten faaet Navnet Glæming, og dens Byer bleven kaldt Glæminge(stad) [Glæminge, nu Glimminge, i Skaane].

Det er dog tvivlsomt, om denne Opfattelse er rigtig. Det er paa mange Steder i Udlandet bleven bestridt, at her forelaa en Slægt- eller Stamme-Endelse, man har tolket Endelsen som »Beboer af« eller paa anden Maade. For Nordens Vedkommende er det endvidere saa godt som ikke muligt ved Hjælp af de Personnavne, som vi kender fra Runeindskrifter eller andre gamle Kilder, at forklare Navnene paa -inge — medens det var let at tyde dem paa -lev — og det synes ikke rigtigt at tage Personnavne fra fremmede Lande til Hjælp, idet vi kun opstiller en Formodning om, at de ogsaa har været kendt hos vort Folk. En saadan Slægt maatte da ogsaa have bosat sig paa vidt forskellige Steder, idet vi ofte finder de samme Navne i langt fra hinanden liggende Landskaber.

Naar vi træffer en By som Heding (Hjedding) ved Varde, med Heding Hede og med Heder rundt om sig, kan der vel ikke tvistes om, at det er Naturforholdene, som har sat sig Mærke i Navnet. Man kan ikke heller tvivle om Tolkningen af Navnet paa den højtliggende Sogneby Bjerring ved Viborg, der har Højder,Skrænter og Dale (Glisbjerg, Harpedal, Vindumdal). Landskabet Bleking er alle enige om at udlede af Blege, d. e. Kalk, Kridt, som er fremtrædende især i det vestlige Bleking; i Jylland bliver foruden Kalk ogsaa andet blegt og lyst i Jorden, saaledes Flintesten blandt Merglen, kaldt Blege, og Blegind ved Skanderborg [Blegh-yng] maa forklares paa denne Maade.

Vi skal her endnu kun betone, hvor nær Navnegrupperne paa -ing og paa -um staar hinanden. Hvad enten man opfatter -um som en Bøjningsendelse eller som Hjem, er alle enige om, at disse Navne altid i deres første Led indeholder et Naturforhold, ikke noget Personnavn; dette gælder ogsaa de norske Navne. Men nu viser det sig, at mange Navne er snart dannede med -ing og snart med -um; saaledes findes:

Aalum

Aaling

Buddum

Buddinge

Bælum [Beflum]

Bøvling [Bifling]

Ellum

Ellinge

Kornum

Korning

Risum

Risinge

Sædden [Sæthum]

Sædinge [Sæthyng]

Taanum

Taaning

Toftum

Tofting

Tornum

Torning

Uldum [Wollum]

Volling

Vellum

Velling

Vindum

Vinding

Dette synes jo da at tale for, at der i -ing foreligger en særlig Endelse, ved hvilken man dannede Stednavne paa Grundlag af Navnet paa et eller andet Naturforhold.

-torp, -trup, -drup, -rup, -tarp, -terp. I det ældre danske Riges samtlige Provinser findes dervist halvfjerde Tusinde Stednavne med Endelsen Torp, der dog gerne i Tidernes Løb er bleven omdannet eller afslebet til en af de andre her nævnte Former. Paa vore gamle Landsloves Tid var Thorp Modsætningen til Adelby; ude paa Hovedbyens Mark var der opstaaet en saadan Datterby, og Ærkebisp Anders Sunesøn siger da ogsaa, at om Thorp véd man, at den er udrundet fra en anden By. Som Følge deraf er gennemgaaende Torperne mindre Byer, 30—60 Td. Hk. Torperne er, som det allerede er sagt, saa godt som udelukkende sammensatte med Personnavne.

De allerfleste af de Personnavne, som indgaar i dem, er os vel bekendte, og de enkelte Gange, da for Eks. Sø eller Skov forbindes med Torp, er saa faa, at de snarest bekræfter Hovedreglen, især naar vi betænker, hvor rig

Anledning der vilde have været til at danne Navne med disse Sammensætningsled. Saaledes findes der mellem Sønderjyllands 300 Torper kun ét Sørup og ét Skovrup, i Danmark mellem 2000 Torper næppe mere end ét Skovstrup og ét Skoverup samt 13 Sørup'er.

-bølle, -bøl, -bel. Af det gamle Ord Bol, der betyder en Gaard eller saa stort et Jordstykke, at det gav en fri Bonde og hans Familie fuldt Underhold, blev der dannet en Form Bøle, vistnok nærmest med Betydningen beboet Plads, Byggested. Det er mindre Bebyggelser, af Størrelse som Torp (40—50 Td. Hk.), og de er altid sammensatte med et Personnavn; Randbøl [Randæbøøl] kommer saaledes af Rande, Havbølle [Hakæbølæ] og Tullebølle [Tolebølle] paa Langeland af Hake og Tole.

-skov, -holt (-elt), -ryd, (-rød). Ved Holt forstaas den lille Skov, Ryd er den for Trævækstryddede Jord. Byer, i hvis Navne disse Ord indgaar, hører som Regel til de mindste, hvad der jo er let forstaaeligt, da Skovbestanden maa have været hindrende for Bebyggelsens Vækst. Man vil derfor ogsaa kunne forstaa, at der kun sjældent findes Kirker i Byer med disse Endelser, -rød, der er meget almindelig i det østlige Danmark og i Skaane, forekommer især hyppigt i Egne, der først sent er blevne ryddede for Skov og opdyrkede. De træffes hyppigst i det nordøstlige Sjælland, og denne Del af Landet, som Adam af Bremen (11te Aarh.) kaldte øde, har vitterligt nok først langsomt mistet en Del af sine Skove. I det sydøstlige Skaane, paa Linderøds Aasen og dens Affald, er Byerne paa -rød talrige, og disse Egne hører netop til de mest ufrugtbare og senest opdyrkede i denne Provins. — Byerne paa -skov har et Tilliggende paa 30—50 Td. Hk., Byerne paa -holt og -rød 10—30 Td. Hk.

5. Hvad der kan læres af Stednavnene om Landets Bebyggelseshistorie og den fremskridende Opdyrkning.

Af hvad der allerede er fremstillet, vil man paa mange Maader have set, at Navnenes forskellige Art kan give mange Oplysninger om de forskellige Tider, paa hvilke Landets Bebyggelse er foregaaet, og hvordan den er skredet frem. Den let tilgængelige Jord er klart nok taget først i Besiddelse; det behøver ikke at være den Jord, som vi nu anser for at være den mest frugtbare, naar den nemlig alene ved en grundigere og ryddede Jord. Byer, i hvis Navne disse Ord indgaar, hører som Regel til de mindste, hvad der jo er let forstaaeligt, da Skovbestanden maa have været hindrende for Bebyggelsens Vækst. Man vil derfor ogsaa kunne forstaa, at der kun sjældent findes Kirker i Byer med disse Endelser, -rød, der er meget almindelig i det østlige Danmark og i Skaane, forekommer især hyppigt i Egne, der først sent er blevne ryddede for Skov og opdyrkede. De træffes hyppigst i det nordøstlige Sjælland, og denne Del af Landet, som Adam af Bremen (11te Aarh.) kaldte øde, har vitterligt nok først langsomt mistet en Del af sine Skove. I det sydøstlige Skaane, paa Linderøds Aasen og dens Affald, er Byerne paa -rød talrige, og disse Egne hører netop til de mest ufrugtbare og senest opdyrkede i denne Provins. — Byerne paa -skov har et Tilliggende paa 30—50 Td. Hk., Byerne paa -holt og -rød 10—30 Td. Hk.

5. Hvad der kan læres af Stednavnene om Landets Bebyggelseshistorie og den fremskridende Opdyrkning.

Af hvad der allerede er fremstillet, vil man paa mange Maader have set, at Navnenes forskellige Art kan give mange Oplysninger om de forskellige Tider, paa hvilke Landets Bebyggelse er foregaaet, og hvordan den er skredet frem. Den let tilgængelige Jord er klart nok taget først i Besiddelse; det behøver ikke at være den Jord, som vi nu anser for at være den mest frugtbare, naar den nemlig alene ved en grundigere ogomhyggeligere Drift kunde lægge sine Fortrin for Dagen. Derfor vil den gode og tillige let tilgængelige Jord vise de største Landsbyer, først efterhaanden tager Bebyggelsen og Opdyrkningen fat paa, hvad der skal renses for Sten, ryddes for Skov, befries for Vand. Alting taler endvidere for, at de store Landsbyer paa -løse, hvis Naturforhold synes særlig at egne sig for Kvægavl, hører til de ældste Bebyggelser, og næst dem er kommen alle de andre Landsbyer, som viste sig at have et stort Omraade: -lev, -sted, -by, -inge.

Mest Opmærksomhed tiltrækker sig mellem disse Byerne paa -lev. De ligger i en bestemt Afstand fra hinanden, sjældent to indenfor samme Sogn, i dem er det, at Kirkerne rejste sig i det 11te og 12te Aarhundrede, alt dette

giver dem en egen stormægtig eller aristokratisk Karakter, og det kunde se ud, som om disse i Størrelse ensartede Byer, der regelmæssig spreder sig ud over mange Landsdele, antydede en Erobring, en Indvandring eller ny Besiddelsestagen paa et bestemt Tidspunkt. Om andre Byer er det derimod givet, at de er Nybygder mellem de gamle Besiddelser. Torp er den Bebyggelse, som er opstaaet som Aflægger fra en anden By, en Udflytter eller flere har grundet et Anlæg paa den ældre Landsbys Mark eller Tilliggende. Ryd er endvidere først dannet, naar ved Skovens Rydning Jorden har kunnet tages i Brug af Ploven.

Men fremdeles vil de Bynavne, hvori et Personnavn indgaar, kunne give mærkelige Oplysninger om den Tid, paa hvilke de er opstaaede. Her er Tale om Byerne paa -lev, -sted, -køb, -torp, -bølle, -ryd. Enhver Tidsalder har jo Navne for Mænd og Kvinder, som den med Forkærlighed eller udelukkende anvender, og Navne, som til en Tid var yndede,gaar i en følgende Tid ud af Brug, eller man lader ændrede og forkortede Former af dem træde i Stedet for de gamle. En ny Kultur vil endvidere føre nye Navne med sig, og især vil en ny Tro og Gudsdyrkelse bevirke, at Personnavnene faar en anden Karakter. Der vil derfor være en Mulighed for, naar man kender Personnavnenes Historie, at kunne fastsætte det Tidspunkt, da en Bebyggelse er bleven grundet, naar dens Navn indeholder en Persons Navn.

Dette vil maaske blive klarest, hvis vi begynder med at betragte de Navne, som netop sidst trængte ind hos de Danske. Først efter at Kristendommen var bleven prædiket her i Landet, kom jo Navne som Andreas, Johannes (Jens, Hans), Nikolaus (Niels, Klaus), Peter, Povl i Brug, og derfor finder vi da heller ikke noget af de Stednavne, som vi foran fremstillede som de ældste, sammensatte med disse Navne, hverken -lev eller -sted, derimod findes der saare mange Anderstrup, Jenstrup, Jonstrup, Klastrup, Klaustrup, Nielstrup, Pederstrup, Povlstrup.

Gaar vi fra de bibelske Navne til hele den store Mængde Navne af nordisk Herkomst, som var i Brug i det 11te og 12te Aarhundrede, samtidig med at hine kristne Navne trængte ind i Folket — og vi har jo mange Kilder til Oplysning om den Tids Navneskik — vil vi se, hvorledes disse kommer igen i mange Stednavne paa -torp, -bøl og -rød. Vi træffer saaledes Asser i Asserbøl, Brand i Brandstrup, Brandsbøl, Broder i Brosbøl, Brorstrup, Brorup, Fader i Farsbølle, Farstrup, Farup, Grim i Grimstrup, Gunne i Gunderup, Gunderød, Gundesbøl, og saaledes videre. Dette synes jo at bekræfte, at Landsbyer, hvis Navne har de nævnte Endelser, er opstaaede i hint senere Tidsrum.Derimod mærker vi en anden og ældre Tids Navneskik, naar vi vender os til de Stednavne, som ender paa -lev og -sted. Her træffer vi Mandsnavne, som vi kender fra Indskrifter med Runer paa Redskaber og Stene eller fra vore ældste Oldsagn og fra Vikingetogene. Herpaa skal vi nævne nogle Eksempler. Awæir, et Navn paa en Runesten fra o. 800, genfindes i Aarslev. Agner (som var Navnet paa en af Regner Lodbrogs Sønner) i Aunslev. Bader, der svarer til det islandske Bøðvarr (Bjarki), i Barslev [Badersløff]. Erilar har ladet riste sit Navn paa en Spydstage fra o. 500, vi genfinder Navnet i Jarlslef, nu Jerslev. Fjaller hed en Skaansk Jarl, som var Amleds Modstander, Navnet findes i Fjallerslev. Med Hather, Starkads Drabsmand, kan jævnføres Haderslev, med Hornbore paa Snoldelevstenen Horbelev paa Falster [Horbærlef]. I en dansk Navneliste fra York fra Knud den Stores Tid læses Forna og Folcer, og i Kong Valdemars Jordebog nævnes Fornælef, nu Forlev i Slagelse Herred, og Fulcarslef, nu Falkerslev paa Falster. Øther hed efter Oldsagnene den bly Sigrids Elsker, og dette Navn har sat sig Spor i ti Byer Ørslev og fire Byer Ørsted, hvorimod vi ikke kan paavise et eneste Bynavn Ørstrup, Ørsbøl eller Ørsrød.

Saaledes afspejler sig i de to Grupper af Stednavne ogsaa to ulige Arter af Personnavne, som viser hen til forskellige Tidsrum. Det er derfor til Eks. betegnende, at mange Byer i Danmark hedder Atterup efter Mandsnavnet Atte, hvorimod der ikke findes noget Attelev eller Attested. Kjeld findes i en halv Snes Byer Kelstrup, men noget Kjellev eller Kjelsted findes ikke. Navnet Svend hører ikke til vore ældste og har derfor ikke heller sat sig Spor i noget Svenslev eller Svensted, hvorimod der findes en hel Snes Byer Svenstrup. Ogvi kan være sikre paa, at naar en By i Skaane nu hedder Anderslev, kan det ikke være det kristne Navn Andreas, som er knyttet til de hedenske Tiders -lev; det har været det olddanske, velkendte Navn Andor, i den islandske Form Arndor. Byen Jenslev Vest for Roskilde kan derfor heller ikke stamme fra nogen Jens, saaledes som ogsaa Navnets gamle Form Jætnesløff viser. Saaledes vil vi altsaa meget ofte alene ved Hjælp af en Landsbys Navn

kunne danne os en Forestilling om, hvor gammel Byen vel kan være, og til Eks. kan vi være sikre paa, at en By med Endelsen -lev gaar tilbage til Tiden før 1000, efter den Tid var Ordet Lev gaaet ud af den daglige Tale, og ingen vilde falde paa at lade en Bebyggelse faa en saadan Navneform.

Ogsaa paa anden Maade kan det belyses, at der findes saadanne ældre og yngre Lag af Navne. Inddelingen i Herreder er overordentlig gammel og gaar tilbage til en meget graa Fortid. Der fandtes i Danmarks gamle Rige tre Herreder, hvori Odins Navn indgik, nemlig Othænshyllæ (Onsild) H. i Jylland, Othæns H. i Fyen, Othæns (Onsjø) H. i Skaane, men der fandtes ikke ét, hvori Ordet Kirke forekom. I ingen Del af det østlige Danmark og heller ikke i Jylland Nord for Kongeaaen var et Herred kaldt efter en By, der endte paa -torp eller -ryd, altsaa efter de mindre, senere opstaaede Byer. Anderledes var det i Sønderjylland, hvor der fandtes ikke mindre end fire Herreder paa -trup, nemlig Tyrstrup, Rangstrup, Strukstrup samt Locthorp, nu Slogs Herred. Deraf kunde man nu drage den Slutning, at Herrederne her var opstaaede i en senere Tid ind i det øvrige Rige. I og for sig vilde dette jo være lidet rimeligt, og i Virkeligheden ligger en anden Tolkning lige saa nær, nemlig at i Slesvig Torperne erældre end i det øvrige Land, og at Opdyrkning ved Udflytterbyer her er begyndt tidligere. Dermed stemmer, at Byerne paa -trup meget ofte i Slesvig er store Byer, og endvidere, at de saa at sige aldrig er dannede ved Hjælp af Personnavne af bibelsk Herkomst, saaledes som det saa hyppigt ellers er Tilfældet i Danmark, og ikke heller med andre Navne af sen Oprindelse (som Knudstrup, Mogenstrup).

*

6. Viser Stednavnene i enkelte Landsdele Spor af fremmed Indvandring?

De danske Navne gaar lige til Ejder. Landet mellem Sli og Ejder var endnu saa sent som paa Absalons Tid dækket af store Skove, men hist og her var man begyndt paa en Rydning, og i denne deltog indvandrede Sachsere. I Holsten havde nemlig Sachserne netop da taget kraftigt fat paa Opdyrkningen af Landet og grundet Nybygder; der kom da ogsaa derfra Kolonister op i Egnene Nord for Ejder, og dette begyndte at mærkes i tyske Stednavne. Men det er dog let at se, hvem der var de oprindelige Besiddere. Navnene paa Landskaberne nærmest Nord for Ejder var saaledes Jarnwith, Jernskoven, Syd for Egernfjord, mellem denne Fjord og Slien laa Svansø (af Mandsnavnet Svan), Sydvest derfor Fræzlæt (en Slette, kaldet efter en Mand Fræthi eller efter Guden Frø), derpaa langs Ejderen Kamp, Stapeleholm, Thyning og Gjæthning. Yderst i Vest laa i Havet Øerne Holm og Hæfræ, hvilke to Navne synes at komme igen paa en anden ældre end i det øvrige Land, og at Opdyrkning ved Udflytterbyer her er begyndt tidligere. Dermed stemmer, at Byerne paa -trup meget ofte i Slesvig er store Byer, og endvidere, at de saa at sige aldrig er dannede ved Hjælp af Personnavne af bibelsk Herkomst, saaledes som det saa hyppigt ellers er Tilfældet i Danmark, og ikke heller med andre Navne af sen Oprindelse (som Knudstrup, Mogenstrup).

*

6. Viser Stednavnene i enkelte Landsdele Spor af fremmed Indvandring?

De danske Navne gaar lige til Ejder. Landet mellem Sli og Ejder var endnu saa sent som paa Absalons Tid dækket af store Skove, men hist og her var man begyndt paa en Rydning, og i denne deltog indvandrede Sachsere. I Holsten havde nemlig Sachserne netop da taget kraftigt fat paa Opdyrkningen af Landet og grundet Nybygder; der kom da ogsaa derfra Kolonister op i Egnene Nord for Ejder, og dette begyndte at mærkes i tyske Stednavne. Men det er dog let at se, hvem der var de oprindelige Besiddere. Navnene paa Landskaberne nærmest Nord for Ejder var saaledes Jarnwith, Jernskoven, Syd for Egernfjord, mellem denne Fjord og Slien laa Svansø (af Mandsnavnet Svan), Sydvest derfor Fræzlæt (en Slette, kaldet efter en Mand Fræthi eller efter Guden Frø), derpaa langs Ejderen Kamp, Stapeleholm, Thyning og Gjæthning. Yderst i Vest laa i Havet Øerne Holm og

Hæfræ, hvilke to Navne synes at komme igen paa en andenjydsk Kyst, nemlig i det af Vandløb stærkt gennemskaarne Landskab Øst for Randers Fjord: Hevring og Hevringholm, der tidligere hed Holm; de ligger hver paa sin Side af Hevringaa.

Alle disse Navne er rent danske, og vi kan midt imellem alle Stednavnene i Landskaberne ved Ejder, der nu mest har tysk Præg og Herkomst, finde danske Navne, der klart viser, hvem de oprindelige Indbyggere var. Ved Ejder træffer vi Nybøl og paa dens Sydside Skulleby (nu Schülp) og Loklint. Mellem Ejder og Danevirke findes Nørby, Okslev, Krop, Boglund, Østerby, foruden flere andre danske Navne, og ved Egernfjord Vindeby, Moskov, Askov og Haby. Hele Landskabet Svansø var gennem Middelalderen og er endnu den Dag i Dag udpræget dansk i sin Navngivning. Man fandt her en Snes Landsbyer, der endte paa -by, ligefra Minnesby i Nord ved Sliens Minde (Munding) til Borgby i Syd, talrige Navne paa -holt, -lev, -mark og -tved o. s. v.

Kaster vi et Blik paa Landet Syd for Ejder, vil vi ogsaa se, med hvor afgjort forskelligt Præg Holsten fremtræder i sine Stednavne. For det første er Navnene af en anden Art — Dorf er et tysk Ord, som kun har samme Oprindelse som det danske Torp — og især mangler der her aldeles en Række af de Endelser, der er saa betegnende for de slesvigske og for Kongerigets Stednavne, nemlig saadanne som: -balle, -bøl, -by, -eng, -gaard, -hjem, -kær, -lund, -lev, -lykke, -ryd, -skov, -toft, -tved, -vad, -vang, -vase, -virke, -vraa.

Den stadig stærkere Fortyskning af store Dele af Slesvig ved dets nære Forbindelse med Holsten satte sig Mærker i Slesvigs Navne. Selv om Almuen trofastbevarede de gamle Former, omsatte Landets tyske Herrer og deres Skrivere Ordene i fremmedagtig Skikkelse, og hvad der var begyndt i Middelalderen, fortsattes af Regeringerne i nyere Tid. Man tilføjede til Ordets Endelse et -en eller -n (Alsen, Angeln, Tondern), det bløde d i -sted fik et t tilføjet (Ejderstedt), det bløde g blev til det skarpe k (Broacker, Rinkenis d. e. Ringenæs), for -sk skreves -sch (Schausende d. e. Skovsende). I Begyndelsen af det 19de Aarhundrede vaagnede det danske Folks Forstaaelse af, hvilken Uret der paa denne Maade var øvet mod denne Landsdels oprindelige Nationalitet, og man stræbte efter at give Navnene deres gamle Form tilbage, men efter at Preusserne havde vundet Landet, tog en ny Fortyskning Fart. Den, som tager det preussiske Generalstabskort for sig, vil her finde de besynderligste Former: Bollersleben (Bolderslev), Enleben (Ønlev), Fischholm (Fiskholm), Jordkirch (Hjortkær), Holebüll (Holbøl), Schottburg (Skodborg), Tückschau (Tykskov) og lignende, og denne Behandling af de danske Navne er i hvert Fald ikke i Overensstemmelse med den Maade, hvorpaa Preusserne er gaaede frem i de Lande, som Tyske fra gammel Tid har bebygget, og hvor de tyske Navne er komne til at lide ved senere Tiders Forvanskning.

Paa vore sydlige Øer har man troet at finde Spor af vendisk Bosættelse. Det er jo bekendt, hvordan Venderne paa Hærtog plyndrede vore Kyster i Tiderne efter Knud den Stores Død og lige indtil Absalons Fremtræden. Især i Kong Niels's Tid og under de splittende Kampe under hans Efterfølgere hjemsøgte de vore Farvande i en saadan Grad, at Kystegnene i hele den sydlige Del af Landet, ja lige op til Limfjorden laa under for deres Angreb. Saxo skildrer Fyn og det østlige ogsydlige Sjælland som forladte af Befolkningen, og han angiver en Trediedel af Danmark som lagt øde af Venderne. Om Falstringerne fortæller han, at de med Vaaben holdt Venderne borte, medens Laalands Indbyggere kun købte sig fri for deres Angreb. Hvor meget end Landet led ved Vendernes Togter, synes disse dog aldrig at have haft en Erobring for Øje, Venderne søgte ikke at fratage de Danske Landskaber eller Byer, de samlede sig ikke heller saadanne fast organiserede Hære som dem, de nordiske Vikinger i de tidligere Aarhundreder havde dannet, og hvormed de havde erobret og derefter bebygget og dyrket Landsdele i de vestlige Riger. Saafremt der derfor skulde findes vendiske Stednavne i Danmark, vilde det være det eneste Vidnesbyrd om, at Vender havde forsøgt en egentlig Bosættelse i Landet.

Man har peget paa Endelsen -itse, der forekommer i nogle Stednavne paa Laaland og Falster, og som bringer en vel kendt slavisk Stednavne-Endelse i Erindring; man behøver kun at tænke paa Lausitz og Chemnitz. Paa Falster findes kun to Navne af denne Art. Den ene er Hovedgaarden Korselitse, i Kong Valdemars Jordebog Køcæliz; i Pommern findes et Par Byer Køselitz. En Voldplads ikke langt fra Væggerløse Kirke hedder Jerlitse Marken, og der fandtes tidligere en Jerlitse Gaard. I Kong Valdemars Jordebog kaldes Væggerløse [udtalt Vejrløse] Wygærlef, og her nævnes et nu ukendt Warløse som liggende i Sognet; man maa derfor næsten tro, at ogsaa

Jerlitse er et godt dansk Navn paa -løse, som Tiden har forvansket. Paa Laaland ligger Hovedgaarden Binnitse og Landsbyerne Tillitse og Kuditse, og med disse har man sammenlignet slaviske Stednavne som Benize, Tillitz, Kudice. Endvidere hedder det smalle Indløb til Rødby Fjord Kramnitse Gab, hvilketNavn minder om Grambenitze paa Rygen og den bekendte slovakiske By i Ungarn Kremnitz. Nogle ubetydelige Smaaøer Syd for Laaland hedder Store og Lille Billese, men de betegnes af andre rigtignok som Billesholme.

Om alle disse laalandske Navne gælder det, at slet intet af dem kan føres tilbage til Valdemarstiden, og at nogle af dem kun kendes fra den nyeste Tid. Det tidligst kendte er Tillitse, som 1388 skreves Tylize, men paa den Tid fandtes der ogsaa ved Odense Bymark en Tillise Heed, som man vel ikke vil gøre til vendisk. Hvor let kan ikke en Endelse -løse, -sø, -ø eller -næs være bleven forvansket til en af de angivne Endelser, der desuden maaske kun er foranlediget ved den laalandske Almues usikre Udtalelse af Endelser. Paa Laaland finder man saaledes Hillestolpe, Udstolpe og Trustolpegaard, hvilke oprindelig hed Hillestrup, Ugestrup og Truidstrup; Brandstolpe hed Bramstofte, og Berridsgaard hed Bjerget; -strup bliver almindelig udtalt -strip eller -strippe. Det er ogsaa værdt at erindre, hvordan Stednavne, som vitterligt er danske, dér og andensteds har faaet et vist vendisk Udseende. Færgestedet Gaabense, der vil sige Næsset ved et Gab — et andet Gab, Sortsø Gab, ligger tæt derved — kan man i ældre Tid finde skrevet Gabenisse. Sognebyen Diernisse ved Faaborg hedder i Kong Valdemars Jordebog Dighærnæs, altsaa det tykke Næs — Gaarden Diernæs ved Thisted har samme sproglige Herkomst. Annisse, en Sogneby ved Arresø, hed i Erik Klippings Tid Annæs. Det maa derfor vist anses for noget tvivlsomt, om der overhovedet findes vendiske Navne paa dansk Grund.

Navnene i Skaane og Halland bærer endnu den Dag i Dag Vidnesbyrd om, at disse Lande fra deældste Tider af har været beboede af en dansk Befolkning. Efter at de i halvtredie Hundrede Aar har været i svensk Besiddelse, og efter at Indbyggerne i et Par Aarhundreder har talt Svensk, om end med Ejendommeligheder for Almuesmaalet, har Stednavnene i flere Henseender faaet et let svensk Præg i Udtalen eller i hvert Fald i Skrivemaaden; -torp, -holt, -skov er bleven til -tarp, -arp, -hult, -skog.

Bornholm var en Del af den gamle Skaanske Provins, men hævdede overfor Karl Gustaf sin Selvstændighed og forblev ved Danmark. Dens Stednavne viser da ogsaa den Dag i Dag, at der fra de ældste Tider har boet en ren dansk Befolkning paa Øen. Hverken de halvhundrede Aar, da Bornholm var givet i Lybækkernes Vold (1525—1575), ikke heller den nære Beliggenhed ved Landskaber, som var blevne svenske, har formaaet at paatrykke dens Stednavne noget fremmed Præg. Og dog frembyder Bornholm visse Ejendommeligheder. Dette staar i Forbindelse med Øens Klippenatur og øvrige Jordbundsforhold, der har gjort, at Bebyggelsen her var af en helt anden Art end i det øvrige Danmark.

Bornholm har aldrig haft Landsbyer, kun Enkeltgaarde; højst ligger et Par Gaarde ved hinandens Side. Nu er imidlertid -lev og -løse, som vi har set, Navne paa Landsbyer, endda med et vidtstrakt Tilliggende, og det kan derfor ikke undre os, at vi ikke finder disse Endelser paa Bornholm, maaske paa en enkelt Undtagelse nær; et saadant fladt, storformet Jordsmon, som -løse angiver, passer jo heller slet ikke med Bornholms Jordbundsforhold. Paa Øen findes ganske vist Endelsen -by, men herved forstaas kun den enkelte Gaard; naar -by'erne i enkelte Egne af Jylland allerede viste sig atvære langt mindre Bebyggelser end -by'erne i det østlige Danmark, har man paa Bornholm derved betegnet endog den enkelte Gaard, saaledes som det er Tilfældet med -by og -bø i Norge. Og da der ingen Landsbyer er, kan der heller ikke findes Udflytterbyer, ingen Navne paa -torp.

Af samme Grund har endvidere Sognene faaet Navne af hel anden Art end i det øvrige Danmark. De kaldes ikke efter en By, men efter Kirkerne, og Kirkerne byggede man overalt paa Øen paa et højt Sted og alene; man kaldte dem endvidere efter de hellige Mænd og Kvinder, til hvilke de var viede. De hedder Bolsker (d. e. Botulfs Kirke), Ibsker (Jakobs Kirke), Klemensker (Klemens), Øster Larsker (Laurentius), Ny-Larsker (Nicolaus), Olsker (Olaf) osv., og vi faar derfor af disse Navne Oplysning om de Helgener, som Bornholmerne under Svend Estridsen og hans Sønner, da Kirkerne grundedes, med Forkærlighed viste Ærefrygt. Iøvrigt træffer vi paa Bornholm de vel kendte Endelser -ager, -bakke, -hammer, -kol, -inge (Blaasing* Kjelding), -lyng, -mark, -um

(Gudhjem hed tidligere Gudium), -sted eller efter bornholmsk Udtale -sta (Listed, Ypnasted, Melsted), -vang og -toft. Bornholms Navneforraad er altsaa af ganske samme Støbning som de øvrige Landsdeles.

Nu staar der kun tilbage at betragte det østligste af det gamle danske Riges Landskaber, B1eking. Her møder os mange Stednavne af samme Art som i Skaane, men paa den anden Side savnes her Endelser, som er almindelige i Skaane og Halland, nemlig -lev, -løse, -toft og -tved. Endvidere træffer vi en Endelse -måla, som ikke er dansk, medens den derimod findes i det svenske Nabolandskab. Dette synes at pege paa.at Bleking har haft i sin Fortid en skiftende Skæbne, og derom faar vi Bekræftelse ad anden Vej. Medens nemlig Blekings Kultur i Sten- og Bronzealderen knytter sig nærmere til Danmark end til Sverige, har det i Jærnalderen været anderledes; i Oldsager og Mindesmærker er der stor Lighed med de svenske Landskaber, og endvidere findes der en Efterretning om, at Bleking først omtrent paa Knud den Stores Tid kom ind under den danske Konges Magt. Det er om denne Fortid, at ogsaa Stednavnene synes at tale.

*

7. Nogle Ejendommeligheder i Navngivningen indenfor de enkelte Landsdele.

Ligesom vort Lands forskellige Landsdele har deres særlige Almuemaal, saaledes kan naturlig Stednavnene komme til at vise Forskelligheder i Overensstemmelse med Dialekten, og de kan anvende Ord og Udtryk, som ikke netop findes i andre Landsdele. Allerede i det foregaaende er der nævnt Eksempler derpaa. Imidlertid hersker der i Hovedsagen Ensartethed, og Afvigelserne er kun faa.

Vi vil nævne en lille karakteristisk Forskel mellem alle Landskaber, der ligger Øst for Lille Belt, og saa hele den jydske Halvø lige ned til Ejderen, nemlig i Anvendelsen af det gamle Ord for stor, mykel. Vi træffer Møgel- som Forled i talrige jydske Navne, men overalt paa Øerne og i Skaane Magle-. Til et stort Antal Møglebjerg og Møglehøj i Jylland svarer i Øst Maglebjerg og Maglehøj. Ved Horsens ligger at Bleking har haft i sin Fortid en skiftende Skæbne, og derom faar vi Bekræftelse ad anden Vej. Medens nemlig Blekings Kultur i Sten- og Bronzealderen knytter sig nærmere til Danmark end til Sverige, har det i Jærnalderen været anderledes; i Oldsager og Mindesmærker er der stor Lighed med de svenske Landskaber, og endvidere findes der en Efterretning om, at Bleking først omtrent paa Knud den Stores Tid kom ind under den danske Konges Magt. Det er om denne Fortid, at ogsaa Stednavnene synes at tale.

*

7. Nogle Ejendommeligheder i Navngivningen indenfor de enkelte Landsdele.

Ligesom vort Lands forskellige Landsdele har deres særlige Almuemaal, saaledes kan naturlig Stednavnene komme til at vise Forskelligheder i Overensstemmelse med Dialekten, og de kan anvende Ord og Udtryk, som ikke netop findes i andre Landsdele. Allerede i det foregaaende er der nævnt Eksempler derpaa. Imidlertid hersker der i Hovedsagen Ensartethed, og Afvigelserne er kun faa.

Vi vil nævne en lille karakteristisk Forskel mellem alle Landskaber, der ligger Øst for Lille Belt, og saa hele den jydske Halvø lige ned til Ejderen, nemlig i Anvendelsen af det gamle Ord for stor, mykel. Vi træffer Møgel- som Forled i talrige jydske Navne, men overalt paa Øerne og i Skaane Magle-. Til et stort Antal Møglebjerg og Møglehøj i Jylland svarer i Øst Maglebjerg og Maglehøj. Ved Horsens liggerHerregaarden Møgelkær, men ved Hillerød Maglekærgaard, Møgelby findes ved Silkeborg og Magleby'er paa Øerne. Nævnes en Maglemose, véd

vi, at man maa søge den paa Øerne, hvor der af saadanne findes lige saa mange som Møgelmoser i Jylland og Slesvig. Allerede i vore ældste Kilder vil vi finde denne Forskel, og den er saa meget mærkeligere, som man ellers i Middelalderen i de østlige og vestlige Dele af Danmark baade i mundtlig Tale og i Litteraturen sagde møgel og ikke magle. Saaledes hedder det i Rimkrøniken om Adils, Konning i Sveriges Land: efter Danmark hade han meghel thraa [Attraa]

og i en Folkevise:

dér de havde faaet det møgle Guld, saa glad de gik til Strande.

En anden Forskel ved Anvendelsen af dette Ord staar lige saa fast, nemlig at møgel altid sættes foran Hovedordet (Møgeltønder), medens magle meget jævnlig stilles bagved, som ved Herlufmagle, Raabymagle, Ølsebymagle.

Det er alt fortalt, hvorledes -løse og -rød ikke forekommer i Nørre Jylland, men derimod i alle de østlige Landsdele, og at -lev næsten ganske mangler i Ribe og Ringkøbing Amter, -bøl findes omtrent alene i Jylland og paa Sydfyn og Langeland. Naar indenfor de mindre Omraader en eller anden Endelse mangler, skyldes det vei snarest Tilfældighed; til Eks. findes -sted ikke paa Møen, Samsø eller Langeland.

*

8. Nogle Navne paa Landskaber og Øer, Have og Sunde.

Denne Bog kan kun forsaavidt gaa ind paa Tydningen af enkelte Stednavne, naar deres Tolkning kan vise Vej til en almindelig Regel. Navnene paa Danmarks større Landsdele og paa vore Have og Farvande har dog en saa almindelig Interesse, at der vil være Grund til at fremsætte nogle Bemærkninger om deres Forstaaelse. Imidlertid hører de fleste af disse Navne til de allerældste, og det kan derfor ofte være saare vanskeligt at tyde dem; her vil vi kun medtage saadanne, om hvilke der er fremsat en Tolkning, der har nogen Sandsynlighed for sig. Disse Undersøgelser vil ogsaa kunne give en Prøve paa, hvorledes man i det Hele bør gaa til Værks ved Tolkningen af Navne, og give Beviser for Rigtigheden af enkelte af de foran fremsatte Sætninger.

Det vil være rimeligt at begynde med det Navn, som har mest Interesse for os alle, nemlig Danmark. Det er netop tusinde Aar siden, at det ældste Skrift, hvori Navnet forekommer, blev optegnet, nemlig da de Rejsende Ottar og Wulfstan fortalte den engelske Kong Alfred om Danmark [Denemearc] og dets enkelte Landsdele. Ikke længe efter lyder Navnet os i Møde fra to af vore berømteste Runestene, idet Kong Gorm paa den mindre af Jellingestenene kalder Tyra Danmarks Bod [Tanmarkar but], medens deres Søn paa den større Sten siger, at han vandt »hele Danmark« [Tanmaurk]. Navnets første Led er vort Folks Navn; det har heddet Daner i alt Fald et halvt Aartusinde før Kong Gorms Tid, saaledes som græske Forfattere lærer os. Sprogkyndige har ogsaa søgt at udfinde, hvadNavnet Daner skulde betyde, men herom er dog intet sikkert Resultat bleven vundet. Landet er Danernes Mark, og denne Endelse kender vi godt fra mange andre Navne paa Landsdele, saaledes Finmarken, Telemarken; man har altsaa ladet Grænsemærkerne, Landemærkerne, blive Betegnelse for det Omraade, de indesluttede.

Vort Land var omskyllet af Vestersøen eller Englandshavet, Norgeshavet og Østersalt. Mellem Sjælland og Fyn strakte sig Belt eller Beltesund, som endda regnedes længere mod Syd og Nord, end det nu er sædvanligt, Samsø laa saaledes i Beltet — Samsøbelt hedder det iøvrigt endnu paa Søkortene — og fra dette langstrakte, smalle Hav — det gaar »som et langt Bælte« mellem Landene, siger Adam af Bremen — synes et andet gammelt Navn at stamme, nemlig det baltiske Hav, som blev en Betegnelse for Østersøen. Dér, hvor det mellem Sjælland og Fyn drog sig sammen til et Sund, hed det Beltesund, der er Beltets ældste Navn; senere kaldtes det simpelthen Belt, Store Belt sagde man først i det 18de Aarhundrede.

Navnene Skagerak og Kattegat træffer vi ikke før i Kristian IV's Tidsalder. Det var den Tid, da Hollænderne beherskede Havene med deres Handelsflaader og var de vejledende i Søfart; derfor har Navnene sikkert hollandsk Oprindelse. Rak betyder paa Hollandsk Krumning, Bøjning eller Bugt, og Havets Bøjning rundt om

Skagen har da affødt Navnet Skagerak. Gat hedder paa samme Sprog et Indløb eller Sund, og det maa vel formodes, at Sømændene har ved Tanken om, ad hvilke Huller en Kat kan smutte, kaldt det smallere Farvand, der var Skageraks Fortsættelse, Kattesund, tilmed da det ved sine Grunde, Flak ogder frembød nogen Vanskelighed; i alt Fald hedder et smalt Sund udenfor Plymouths Havn Cattewater.

Middelfart [Mæthælfar] var det midterste af tre Overfartssteder til Fyn — det nordligere var ved Strib og det sydligere ved Fønsøre [Fønsføre] — og efter det havde Sundet ved Jyllandssiden Navn; saaledes hedder det jo i Danevirkevisen:

Meilfarsund os Fyen beskytter.

Derimod er Navnet Lille Belt næppe to Hundrede Aar gammelt. Øresund nævnes allerede paa en Runesten og i andre af vore ældste Kilder; det har Navn af en eller anden Ør, d. e. gruset Strandbred, der stikker frem i Søen eller rager op over den, maaske har Skanør (Skaanes Ør) snarest givet Anledning til Navnet.

De danske Øer kaldes Lande, saaledes som Sæland, Laaland og Thosland, der er det gamle Navn for Taasinge. Den hele Øgruppe Sydvest for Sjælland hed Smaalandene. »Sæland kaldes Landet, fordi det mest ombeltes af Søen«, saaledes forklares Navnet af Hellig Knuds Historieskriver Ælnoth paa Kong Niels's Tid; hans Forklaring, at det første Led betyder Sø (Hav eller Indsø), er vist rigtig, idet alle latinske Kilder fra Danmark har Selandia, Sialandia og alle islandske Sagaer Sjáland, Sjóland. Imidlertid kalder de islandske Skjalde Øen Selund, og derfor har enkelte Sprogmænd villet forklare Navnet som Sælø, den Ø, ved hvis Kyster der er mange Sælhunde. Naar vi imidlertid husker paa, at Islænderne havde en stor Tilbøjelighed til at give fremmede Navne en Form, der forklarede deres formentlige Betydning eller forskønnede dem, kan vi dog vist se bort fra deres Opgivelse af Navnets Form og holde os til den Form, som alle de senere Kildergiver, nemlig Sjáland eller Sæland, altsaa Sølandet. Iøvrigt har vore Digtere i nyere Tid jo givet ogsaa den sidste Del af Navnet en forskønnende Form, saaledes naar Ingemann synger:

Paa Sjølunds fagre Sletter.

Laa betyder lavt Vand tæt ved Land, og især smalle Render, som skærer sig fra Stranden ind i Landet, saaledes findes Laa oftere paa Rømø, Laaen skærer sig ind fra Ringkøbing Fjord ligesom Laaen paa Egholm i Limfjorden; det synes at passe meget godt med Laalands Naturforhold især i ældre Tid, at Øen har Navn herefter. Falster har man formodet dannet af Fala, en Slette eller Lynghede; dette Ord findes i de svenske Ord Falun og Falkøping. Navnet skulde da være opstaaet i Lighed med, at man af en Blomme, d. e. Blomst, dannede et Blomster, et Bloster, af at fjæle dannede Fjalster, et Skjul.

En Endelse, der forekommer flere Gange ved Ønavne, er -und. Saaledes hed Jegindø under Mors Ekund, Anund var det tidligere Navn for Anholt, som af Beboerne nu kaldes Anø, Borren ved Møen hed Borghund. I Slægt med det sidste Navn er vistnok Bornholm, der i Kong Valdemars Jordebog kaldes Burghændholm eller Burghændæholm. Man har villet sætte Navnet i Forbindelse med Folket Burgunder, der skulde have haft sit Hjemsted paa denne Ø, inden det udvandrede til Burgund, men foruden at ingen Kilde beretter om, at Burgunderne paa noget Tidspunkt har opholdt sig i Nordens Lande, er det ganske usandsynligt, at dette rent tyske Folk skulde stamme fra et nordisk Omraade og være draget bort uden at efterlade sig mindste Spor af sin Bosættelse heroppe.Den tidligere Inddeling af Landet i Sysler har ophørt i de sidste Par Hundrede Aar at have nogen Betydning, og af de gamle Sysselnavne har kun Vendsyssel holdt sig uforstyrret i dagligt Brug; dog kan man i Vestjylland endnu høre Landet mellem Skern Aa og Limfjorden kaldt Harsyssel. Syssel betyder Gerning, overdraget Hverv, særlig Embedsmandens Hverv — paa samme Maade som det engelske Scir og det tyske Amt — og ligesom begge disse Ord er gaaede over til tillige at betyde et Embedsomraade: Shire, Amt, saaledes har Syssel i Danmark faaet Betydningen af et administrativt Omraade. Men medens Herredsinddelingen er urgammel her i Landet, har man først paa en senere Tid af Landets Historie haft Brug for et Mellemled mellem Landet (Provinsen) og Herredet og har da gennemført en Sysselinddeling, altsaa paa samme Maade som man paa Kong Frederik III's Tid efter Enevoldsmagtens Indførelse indførte en Deling af Landet i Amter efter tysk Mønster. Man kan maaske gætte paa, at Delingen i Sysler er foregaaet i Harald Blaatands Tidsalder.

Syslet hed ogsaa Bygd og Sysseltinget Bygdeting, og kaster man Blikket paa et Kort over de gamle Sysler — et saadant findes i første Bind af »Danmarks Riges Historie« — vil man se, hvor naturligt deres Grænser falder, og hvorledes de omfatter Bygder, der ligger mellem Vandskelslinier og Fjorde. Der synes derfor ikke at være Tvivl om, at Inddelingen bygger paa gamle Folkesamfund eller tidligere Smaariger. Dette bekræftes da ogsaa af Navnene. Himmerland [Himbersysel] synes at bevare Mindet om det gamle Kimbrerfolk, der satte Romerne i Skræk, og som efter deres Fortælling var udvandret fra den kimbriske Halvø (Kimbrer vildeved den saakaldte Lydforskydning, som Sprogene undergik, blive til Himbrer). Paa den jydske Halvø boede i Følge Oldtidens Forfattere ogsaa et Folk Charuder, og dette Navn kunde maaske genfindes i Harth eller Harthæsysel, Harthboernes Land, fra Ringkøbing Fjord til Harboøre. Omungærsysæl (Ommersyssel) Nord for Randers Fjord synes ogsaa at rumme en gammel Folkebetegnelse.

Thy hed Thiuth, hvad der i vort gamle Sprog betyder Folk. Ordet findes i andre germanske Sprog — saaledes hedder Folk paa Gotisk Thiuda — og fra dette Ord stammer Folkenavnet Tysker. Først paa Valdemar Sejrs Tid opkom Navnet Vendsyssel, tidligere hed det altid Vendel. »Det betyder, hvad der vender sig«, siger Ælnoth, og han har Ret; Havet vender sig rundt omkring den østlige og vestlige Kyst af Landets Hjørne. Paa lignende Maade hed den Halvø mod Nordvest paa Fyn, der har Lille Belt ved sin vestlige Strand og Kattegat mod Nord, Vændæslet Hæreth, nu. Vends Herred; den flade, skovløse Strækning tæt derved hedder Sletten. Den udløbende Halvø mellem Limfjorden og Vesterhavet, der mod Nord ender i Aggertangen, hed Wændlefolk Hæreth, nu Vandfuld Herred. *

9. Sædegaardes og Herregaardes Navne.

Paa Valdemarstiden var det endnu sjældent, at en Gaard havde et eget Navn. Store Godser fandtes paa disse Tider ikke; den, som ejede meget Jordegods, besad mange Ejendomme, mange Gaarde i forskellige Landsbyer (Strøgods). Han havde en Sædegaard (den ved den saakaldte Lydforskydning, som Sprogene undergik, blive til Himbrer). Paa den jydske Halvø boede i Følge Oldtidens Forfattere ogsaa et Folk Charuder, og dette Navn kunde maaske genfindes i Harth eller Harthæsysel, Harthboernes Land, fra Ringkøbing Fjord til Harboøre. Omungærsysæl (Ommersyssel) Nord for Randers Fjord synes ogsaa at rumme en gammel Folkebetegnelse.

Thy hed Thiuth, hvad der i vort gamle Sprog betyder Folk. Ordet findes i andre germanske Sprog — saaledes hedder Folk paa Gotisk Thiuda — og fra dette Ord stammer Folkenavnet Tysker. Først paa Valdemar Sejrs Tid opkom Navnet Vendsyssel, tidligere hed det altid Vendel. »Det betyder, hvad der vender sig«, siger Ælnoth, og han har Ret; Havet vender sig rundt omkring den østlige og vestlige Kyst af Landets Hjørne. Paa lignende Maade hed den Halvø mod Nordvest paa Fyn, der har Lille Belt ved sin vestlige Strand og Kattegat mod Nord, Vændæslet Hæreth, nu. Vends Herred; den flade, skovløse Strækning tæt derved hedder Sletten. Den udløbende Halvø mellem Limfjorden og Vesterhavet, der mod Nord ender i Aggertangen, hed Wændlefolk Hæreth, nu Vandfuld Herred. *

9. Sædegaardes og Herregaardes Navne.

Paa Valdemarstiden var det endnu sjældent, at en Gaard havde et eget Navn. Store Godser fandtes paa disse Tider ikke; den, som ejede meget Jordegods, besad mange Ejendomme, mange Gaarde i forskellige Landsbyer (Strøgods). Han havde en Sædegaard (denGaard, hvor han havde sin Bolig) og maaske mange Hovedgaarde, men ingen af dem havde et vidtstrakt, samlet Jordtilliggende eller mange Bønder til at hjælpe ved Dyrkningen af Jorden. Det er først i det sidste Hundred Aars Tid før Reformationen, at de store Godser langsomt begyndte at danne sig. Saaledes havde Herremandens Gaard i de ældre Tider ikke Karakteren af at være et Midtpunkt for en Bedrift af større Omfang.

Der mærkes dog i det 14de Aarhundrede en Bestræbelse for at give de Gaarde, som var Sædegaarde, egne

Navne. Adelen havde da begyndt at faa faste Slægtnavne og et Vaabenskjold, som gik i Arv; man ønskede ogsaa at lade Gaarden ved et eget Navn vise dens Ejers Særstilling. Vi skal nu se, hvilken Skik man fulgte ved Navngivningen.

Navnet skulde jo gerne antyde, at Ejendommen ikke var en almindelig Bondeejendom, der gik ind under Fællesmarken, den var noget for sig, selvstændig og omgærdet, en Have. Thi Have (haghæ) betyder Gærde, eller hvad der indhegnes af Gærdet, det angav ikke Blomster- eller Urtehaven; vi skal helt ned i Reformationstiden, førend vi træffer Have i samme Betydning som i Nutiden. Derfor hed en Herregaard ved Silkeborg simpelthen Have, andre hed Bolhave, Dætterbarnhave, Ettehave, Filshave, Mølhave, Raahave, Rønhave. Men ogsaa ved at ligge omgivet af Vand og Grave, altsaa paa en Holm, angav Gaarden sin Særstilling. Svendsholm kendes allerede fra Erik Klippings Tid, og derpaa møder os i det 14de Aarhundrede Aalholm, Broholm, Bygholm, Clausholm, Hevringholm, Svanholm, Søholm (i Stevns Herred), Trudsholm (ved Mariager); Tue Rønnebæk kaldte sin GaardRønnebæksholm. Fra det 15de Aarhundrede kendes Holm (nu Rosenholm), Engelsholm og Hvedholm, senere dannes Bjørnsholm, Krabbesholm og mange andre.

I denne Tidsalder, da Adelen befæstede sine Gaarde, kan man ogsaa finde disse betegnede som Borge, saaledes Paddeborg, Trøjborg, Nørre Vosborg [Osborg, efter Storaaens Os, Munding], Visborg [Wæsæburgh, Vese d. e. Morads]. Hyppigst var det dog kongelige Gaarde, som var døbte saaledes; vi kan nævne Agersborg ved Limfjorden, hvorhen Knud den Hellige tyede for de oprørske Vendelboer, Rosborg ved Vejle, Skodborg, Skanderborg. Af en kongelig Borg ved mange af vore Købstæder har da ogsaa disse hyppigt faaet Borgnavnet — derom vil vi senere tale — og paa Enevældens Tid fik mange Grevskaber og Baronier dette fine Navn (Frijsenborg, Lindenborg, Marselisborg, Vilhelmsborg). Naar vi ved flere Herregaardes Navne træffer en Flertalsform — saaledes Søndergaarde ved Assens, Holmgaarde ved Løgstør, Kilsgaarde ved Flensborg — maa Grunden vel være de mange og store Bygninger, som her kunde findes, eller Herregaarden er maaske opstaaet ved en Sammenlægning af Gaarde.

Af andre Endelser, som var yndede og almindelige, maa nævnes -lund. Lund alene var saaledes Navnet paa de Gaarde, som snart ogsaa kom til at hedde Kongstedlund og Romlund, andre blev kaldte Hørbylund, Gudumlund, Torstedlund. Fremdeles maa nævnes -dal, saaledes Langdal, Sødal, Rosendal, især paa Enevældetiden blev det en almindelig Endelse. Man kan let iagttage, at der ved denne Navngivning kun er Tale om at følge en Skik og ikke om at give et Navn, somvirkelig karakteriserede Stedet; det vil ofte være vanskeligt at paavise en Lund eller en Dal ved Gaarden.

Det kunde iøvrigt meget vel være Tilfældet, at en af de i Middelalderen opstaaede Herregaarde fik Navn af samme Art som Landsbyernes, derfor ogsaa med Endelserne -lev (Gjorslev), -inge (Beldringe) og -trup. En tidligere Hovedgaard i Landsbyen kan have erhvervet dennes øvrige Jord og tillige dens Navn, saaledes som omvendt jævnlig Landsbyer har Navn efter en nedlagt Hovedgaard. Især har Endelsen -trup været almindelig ved Herregaarde. Den enkelte Gaard, maaske med nogle Gaardsæder (Husmænd), som i sin Tid havde udgjort en Torp, er vokset op til at blive en adelig Sædegaard; naar den til Eks. tidligere var bleven betegnet som »Gaarden i Randrup«, fik den nu Navnet »Randrup«. Man kan iøvrigt finde, at Adelsmænd i langt senere Tid opkaldte Gaarde paa denne Maade. Frederik II's Lensmand Erik Walkendorf lod en Gaard, som han gav sin Søn, kalde Erikstrup; midt i det 17de Aarhundrede blev Stjernarp [Stjernerup] i Halland kaldet saaledes af Gaardens svenske Besidder Johan Silfverstjerna, og 1797 fik den vendsysselske Gaard Stenshede Navnet Ottestrup af Otte Arenfeldt.

Adelen, men især Kongerne lod meget bygge og indrette for Jagtens og de store Jagtomraaders Skyld. Dog har Jagtlysten ikke sat sig Spor i mange Navne — om end fra gammel Tid Hjort indgaar i en stor Del Stednavne — og ret mærkeligt er, at de, som findes, netop skyldes vor maaske allermest jagtkære Konge. Kristian V havde ladet Dyrehaven indrette til Parforcejagt, og i Virkeligheden blev en af Skovens Hjorte Kongens Banemand, da den anskudt værgede sit Liv. Kongen havde ladet Gaarden Tøbberup kaldeHjortespring, han befalede, at de gamle Gaarde Abrahamstrup og Ibstrup skulde kaldes Jægerspris og Jægersborg. Det gamle Hørringsholm

(oprindelig Hyringsholm, vistnok af Mandsnavnet Hyring) blev fra Frederik III's Tid gerne kaldet Hirschholm, indtil det for en Menneskealder siden atter fik dansk Klang som Hørsholm.

Den Skik at lade Navnet udtrykke de Følelser, som Stedet ved sine Naturforhold maatte indgive Besidderen, kan maaske forfølges tilbage til Kristian IV's Tid — denne Konge dannede saaledes Lystager af Byen Ormager — men almindelig blev den først i en senere Tid. Torbenfelt, som Frederik III erhvervede ved Mageskifte, omdøbtes af ham til Frydenborg, snart efter kom den til at hedde Frydendal, og den blev Forløber for Frydenlund og mange lignende Navne (Frydendal har i 1907 genvundet sit ældste Navn Torbenfelt). Fra det 18de Aarh. stammer Kroghslyst og Lykkenssæde.

I det 18de Aarhundrede begynder ogsaa Navnene paa Haab og Minde. Frederik V lod Tyskere indkalde til at opdyrke Randbøl Hede, og han lod Byen ved Rygbjerg med dens Snes Bolsteder kalde Frederikshaab. Fra Kristian VII's Tid stammer Holgershaab, Vilsbæksminde, Skolelærerseminariet Bernstorffsminde ligesom Hoffnungsthal ved Egernfjord, og der har senere været et saare rigt Flor af disse Navne. I det 18de Aarhundrede viste der sig i det Hele en stærk Tilbøjelighed til at knytte Gaardenes Navne til Begreber. Samtidig med, at Frederik IV sluttede sin lange Krig med Sverige ved Freden i Frederiksborg, ombyggede han Østrup Slot, og det var sikkert med den sluttede Fred for Øje, at han døbte det Fredensborg. Frederik V lod en Pavillon eller et »Lysthus« ved Sjæl Sø kaldeDejligheden, fra Kristian VII's Tid stammer Nøjsomhed og Frihedslund. Vennerslund og andre Vennenavne minder om den Tidsalder nærmest før og efter den franske Revolution, da Venskab havde faaet en saa høj Hædersplads og idelig blev lovprist.

Hvis vi gaar noget udenfor Herregaardsklassen, vil vi paa Gaardene i Egnen rundt om Brahetrolleborg paa Fyn træffe mærkelige Eksempler paa, hvorledes Oplysningstiden med dens Bestræbelse for borgerlige Fremskridt og dens Arbejde for rolig Lykke har kunnet sætte Mærke i Navnene. Brahetrolleborg var jo den store Fremskridtsmand Ludvig Reventlows Herresæde, og ham skylder vi Navnene Blideborg, Blidegn, Bondero, Flidsager, Fredenshjem, Hædersdal, Immerkær, Lundsfryd, Planteheld, Plovheld, Yndigegn, for ikke at tale om Lacedæmonien og Korinth Kro, hvis nærmeste Ophavsmand dog er Digteren Baggesen.

Vi skal endnu undersøge, om Paavirkning fra Tysk paa Navngivningen har været synderlig stærk.

Det er jo vitterligt nok, at i Middelalderen mange tyske Adelsmænd var til forskellige Tider blevne optagne i Landet og havde erhvervet sig Gods og bygget Gaarde her, og derfor var det ogsaa rimeligt, om der mærkedes tysk Indvirkning paa Navngivningen. I Halland rejste sig ved Falkbjerget en Købstad, som allerede 1307 bliver i et Brev kaldet Falkenberg, saaledes at vi her mærker det tyske n, som senere klæbede ved saa mange Navne. Et halvt Aarhundrede derefter ser vi en Gaard ved Roskilde, som oprindelig hed Falkedale, blive kaldet Falkendal, efter at den er gaaet over i Tyskeres Eje. Om Hovedgaarden Kværkeby ved Ringsted, der ejedes af en Familie Rosengarten fraRügen, kæmpede i lang Tid Navnene Kværkebygaard og Rosengaard om Overmagten, indtil det sidste omsider sejrede. Hovedgaarden Rosendorp ved Bogense hedder derimod nu Rodstrup. Efter Familien Rosenkrantz kom dens Gaarde til at hedde Rosendal, Rosenholm og Rosenvold. Imidlertid maa man huske paa, at denne Blomst i Middelalderen jævnlig kaldtes Rosen, man sagde: »en fager Rosen«, »den Rosen vilde han love«, »Rosensblomme«, »Rosenslund«, og denne Form maatte derfor naturlig indgaa i Stednavnene.

Efter Middelalderen er dette -n trængt ind i mange Navne, saaledes Sophiendal, Sophienberg, Sophienholm, Schelenborg, Knuthenlund, og endnu i forrige Aarhundrede i Kroghenlund, Frisenfelt. Det sidste Navn bringer en tysk Endelse i Erindring, Feld. Vi har et dansk Ord Fælde, som findes i flere danske Bynavne (Feldballe, Døllefjelde, Søfælde), men Endelsen Feld i flere Herregaardsnavne er dog indvandret Syd fra. Fra Tyskertiden og Grev Gerts Aarhundrede skriver sig Gisselfeld og Torbern Jensens Torbenfelt og fra Enevældetiden Lerkenfeld, Nordfeld, Rosenfeld, Carlsfeld, Frisenfelt.

Alt, hvad der her er nævnt, er dog ringe og ubetydeligt, især naar man husker paa, hvor stærk en Paavirkning af tysk Kultur vort Land har været udsat for. Af rene tyske Navne findes i Kongeriget nu vistnok kun Herregaarden Gottesgabe paa Laaland, som Kong Frederik IV oprettede; paa samme Konges Tid byggede Grev Karl Ahlefeldt Sorgenfrey, men Slottet er i Tidens Løb blevet omdøbt til Sorgenfri, og Landgaarden Seelust ved Øresund, der

skriver sig fra omtrent samme Tid, hedder nu Sølyst. Einsidelsborg paa Fyn kan man ikke egentlig regne herhen, da den har Navnefter en tysk Frøken Einsidel; hun var paa Frederik III's Tid gift med Henrik Podebusk.

Vi har set, at mange gamle Hovedgaarde har skiftet Navn i Adelsvældens og Enevældens Tid, men de nye Navne, som har en moderne Form eller et fremmed Sving, eller som rummer nydannede Familienavne, synes dog især at have hjemme paa de østlige Øer. I de Skaanske Landskaber, ogsaa efter at de er gaaede over i svensk Eje, har Herregaardene paa faa Undtagelser nær bevaret deres gamle, karakteristiske Navne. Det er især paa Sjælland, Laaland, Falster og Møn, at vi mærker de nye Navne, paa Fyn maaske noget mindre og i Jylland meget lidt; særlig har Herregaardene i det sydlige og vestlige Jylland faaet Lov at beholde de gamle Navne. Naar vi, for blot at nævne en enkelt Egn, i Landskaberne om Horsens Fjord og Vejle Fjord træffer saa karakteristiske Navne som Matrup, Vaabensholm, Søbygaard, Værholm, Rask, Boller, Barritskov, Møgelkær, Kalsbøl, Bygholm, Tirsbæk og grumme mange andre, føler vi, hvordan fra disse Herregaardes Navne den gamle Tid slaar os i Møde.

I Sønderjylland er det gaaet paa samme Maade. Der er i de senere Aarhundreder givet utallige Navne til nye Gaarde eller Godser, og saaledes har nyere Tids Navneskik og tysk Kultur kunnet gøre sig gældende. Alligevel synes det ligesom i Nørrejylland, at Lysten til at lade Hovedgaarde skifte Navn har været forholdsvis lidt fremme. Vi bortser naturligvis fra, at talrige Navne har faaet tysk Sving og Skik, bag hvilket man dog let kender det gamle danske Bondesprog. Og her kan blot eksempelvis nævnes et saa sydligt Land skab som Svansø. Vi træffer adelige Besiddelser eller Herregaarde med Navnene Eskilsmark (Eschelsmark),Grønholt (Grünholz), Krieseby, Løitmark, Maaslev (Maasleben), Ulpenæs (Olpenitz), Ornum, Røgen, Saxtorp (Saxtorf), Stubbe. Gaar vi lidt udenfor Svansø, træffer vi Nord for Slien Røst og tæt ved Egernfjord Vindeby. Det er ogsaa karakteristisk at se — og vi bliver i de samme Egne —, paa hvor sent et Tidspunkt flere af de Gaarde, som fik nye Navne, er blevne omdøbte. Kristian VII havde skænket sin Søster Louises Mand Landgrev Karl af Hessen Teglhave ved Slien, og den kom derefter til at hedde Louisenlund, og efter Landgrevens Navn omdøbtes Gereby 1825 til Carlsburg; 1786 fik Kohøvede det nye Navn Ludwigsburg. Saaledes bærer Herregaardene helt ned til Egernfjord Præg fra gamle Tider. *

10. Et Tilbageblik paa de ældre Stednavnes almindelige Karakter.

Vi skal nu kaste Blikket tilbage paa de danske Stednavnes almindelige Karakter og paa de Ejendommeligheder, de har fremvist i de forskellige Tidsrum.

Man kan for alle vore gamle Navne opstille som ubetinget karakteristisk, at de var prosaiske. Dette skal siges til deres Ære og uden Tanke om at forringe deres Værd. De var nøgterne, praktiske og havde dog Sprogets gode Klang. Hvis de indeholdt Personnavne, sagde de, hvem der havde grundet Byen, og naar de nævnte Naturforhold, pegede de redelig og træffende netop paa noget, som var ejendommeligt ved Jordsmonnet, Beliggenheden eller Plantevæksten. Man har i nyere Tid og ikke mindst i vor Grønholt (Grünholz), Krieseby, Løitmark, Maaslev (Maasleben), Ulpenæs (Olpenitz), Ornum, Røgen, Saxtorp (Saxtorf), Stubbe. Gaar vi lidt udenfor Svansø, træffer vi Nord for Slien Røst og tæt ved Egernfjord Vindeby. Det er ogsaa karakteristisk at se — og vi bliver i de samme Egne —, paa hvor sent et Tidspunkt flere af de Gaarde, som fik nye Navne, er blevne omdøbte. Kristian VII havde skænket sin Søster Louises Mand Landgrev Karl af Hessen Teglhave ved Slien, og den kom derefter til at hedde Louisenlund, og efter Landgrevens Navn omdøbtes Gereby 1825 til Carlsburg; 1786 fik Kohøvede det nye Navn Ludwigsburg. Saaledes bærer Herregaardene helt ned til Egernfjord Præg fra gamle Tider. *

10. Et Tilbageblik paa de ældre Stednavnes almindelige Karakter.

Vi skal nu kaste Blikket tilbage paa de danske Stednavnes almindelige Karakter og paa de Ejendommeligheder, de har fremvist i de forskellige Tidsrum.

Man kan for alle vore gamle Navne opstille som ubetinget karakteristisk, at de var prosaiske. Dette skal siges til deres Ære og uden Tanke om at forringe deres Værd. De var nøgterne, praktiske og havde dog Sprogets gode Klang. Hvis de indeholdt Personnavne, sagde de, hvem der havde grundet Byen, og naar de nævnte Naturforhold, pegede de redelig og træffende netop paa noget, som var ejendommeligt ved Jordsmonnet, Beliggenheden eller Plantevæksten. Man har i nyere Tid og ikke mindst i vorTid været tilbøjelig til at blande Poesi ind i Navngivningen; det er for alle, som vil tolke de ældre Navne, derfor værdt at huske paa, at Stednavnene først og fremmest var nøgterne.

Dette kan oplyses ved et Eksempel. Ved Navnet Nøddebo tænker vi uvilkaarlig paa et hyggeligt Bo og Hjem mellem Hasselbuske; baade den skønne Plet ved Esrom Sø og den hyggelige Præstegaard i det tænkte Nøddebo ved Roskilde Fjord (i Henrik Scharlings Bog) vil friste os dertil. Den gamle Form af det esromske Navn er Nøthebothe, og den viser os for det første, at her ikke er Tale om et Hjem, men om Boder (Bothe), hvad der overalt vil sige Skure eller Husrum, der kun er i Brug ved bestemt Tid og Lejlighed; de findes ved Skove, Moser eller Strande. Boderne hedder nu to Fiskerlejer i Danmark, hvor der før kun fandtes fiskende Folk i Fangsttiden. Der har altsaa her ved Esrom Sø været Skure eller Træhytter til midlertidig Ophold, og de har været indrettede for Nødene, Kreaturerne, og deres Vogtere; et Kvæghøvede kaldtes og skreves i Middelalderen Nøth. Den samme Oprindelse har flere Nøddeboer i Skaane.

Man kunde imod, hvad der er sagt om Stednavnenes nøgterne Karakter, maaske ville indvende, at vi dog træffer Stednavne som Favrholm, Favrholt, Favrhøj, Favrlund og Favrskov, og fager betyder jo skøn. Hertil maa dog for det første bemærkes, at man vel nok, naar man i ældre Tid betegnede et Sted som fagert, ikke netop i saa høj Grad tænkte paa dets Skønhed og æsthetiske Værd, men derimod paa Vegetationens rige og fyldige Vækst og Stedets frugtbare Natur. Og dernæst er disse Stednavne ikke gamle, i Kong Valdemars Jordebog findes saaledes ingen. Endelig erdet ved flere af dem ret tvivlsomt, om vi her møder Ordet fager. Saaledes skreves Hovedgaarden Favrskov Nord for Aarhus i ældre Tid stadig Farskov, og Navnet synes at indeholde det samme Forled, som findes i Farwith, den vidtstrakte Skov, som i Oldtiden dækkede store Strækninger lige Nord og Syd for den sønderjydske Grænse ved Kongeaaen, og om hvilken flere Navne Farris i Danmark og Slesvig endnu minder.

Man vil maaske sige, at der over et saa almindeligt Stednavn som Fuglesang hviler nogen Poesi. Imidlertid vil sikkert enhver, som kender lidt til de gamle Tiders Navneforraad, tilstaa, at dette Navn ogsaa er kommen langt bort fra den gamle nøgterne Maade at benævne paa, og i Valdemarernes Tidsalder og et Aarhundrede derefter findes det ikke. I Sønderjylland findes der nu over en Tylvt Steder med dette Navn og i Danmark over dobbelt saa mange. Det er imidlertid Benævnelser paa Gaarde og Huse, og vel bærer et Par Landsbyer dette Navn, men de er opstaaede i en sen Tid, og Navnet fra et enkelt Sted er overført paa dem. I den Retning har Kroerne virket — i Pommerby i Svansø hedder Kroen Fuglsang — og ligesaa Vandmøller, Skovridergaarde og lignende Steder, af hvilke flere hedder Fuglsang. Navnet forekommer især i Skovegne og i Nærheden af Købstæder. I Danmark er vist Hovedgaarden paa Laaland det ældste Eksempel paa Navnet, den kendes tilbage til Valdemar Atterdags Tid. I Sønderjylland træffer man næppe Navnet før end Erik af Pommerns Tid.

Man maa ikke heller vente Blomster i Stednavne, nej — nyttige Planter, som Rug, Byg og Havre, og alle Skovens Træer, endvidere et større Plantedække, som Lyng, Fleg, men ikke Roser og Lilier.Tolkningen af Roskildes Navn er ikke let, men det kan forstaas som Roars Kilde, saaledes som gamle Krøniker jo tyder det; vist er i alt Fald, at det ikke har noget med Roser at gøre. I Byens Segl ser man da heller ikke i ældre Tid Roser over Brønden, først paa Dronning Margretes Tid finder man det smykket paa denne Maade. Og senere Tider har i det Hele været virksomme for at anvende Rosen i Stednavne. Naar den kommer frem i saa mange Herregaardes Navne, skyldes det væsentlig Ejerens adelige Slægtnavn og den Rose, som fandtes i hans Vaabenskjold. Og i at benytte Rosen som Pryd har man været mest ivrig i den nyeste Tid. Gennem Odense løber et spinkelt Vandløb, Rosenbæk, men indtil for hundrede Aar siden hed det simpelthen Bækken eller Byens Bæk, og Rosenaa i København, der løb fra Ladegaardsaaen til Vesterbro og Stranden, har faaet sit Navn i en lignende ny Tid.

Fordi en Bakke eller et Bjerg ragede højt i Vejret, vilde man heller ikke i de gamle Dage betegne den efter

Himlen. Naar den skovklædte Bakke ved Mariager nu hedder Himmelkol og en Højde ved Vejle hedder Himmelpinden, kan man mærke, at nyere Tids og Bylivs og Boglivs Smag har gjort sig gældende, og saaledes forholder det sig ogsaa med nogle andre jydske Himmelkol'le. Selv det berømte Himmelbjerg var ikke i 1820erne i stærkere Grad kendt under dette Navn end, at da nogle rejsende spurgte efter Stedet, blev der af Bonden svaret: »Det maa sagtens være Kollen, de gode Folk mener«. Den første Gang, Navnet forekommer, er i »Danske Atlas« (1768); dér gøres Bjerget tre Gange saa højt, som det i Virkeligheden er.

Ikke desto mindre var de gamle Navne poetiske paa deres Maade. Er det ikke smukt, at man kalderden lille Ø, som ligger ved den størres Side, en Kalv? Saaledes nævner Kong Valdemars Jordebog Fænø og Fænø Kalv, Strynø og Strynø Kalv. Dette var en almindelig Betegnelsesmaade i Norden og tildels andensteds; saaledes ligger i det irske Hav ved Man Calf of Man, og i den gamle plattyske Søbog eller Vejledning for Søfarende hedder det om en Havn i England, at der her ligger to Klipper: »de ene het de koe, unde de ander dat kalf«. Men dette har vor poetiske Tidsalder ofte saa underligt misforstaaet. Kun naar den lille Ø ligger ved den størres Side, kommer Billedet af Kalven frem. Naar det derfor siges, at Kalvø, som har givet Kalø Vig Navn, skal forstaas paa denne Maade, er det jo ganske urigtigt; allerede det tilføjede Ø viser hen paa en anden Tolkning, nemlig paa samme Maade som man tyder Bjørnø, Hjortø, Nødø, og endvidere findes her slet ingen anden Ø, hvis Kalv den skulde være. Paa lignende Maade gaar det med Kalvø i Kysing Fjord, der tilmed er den større af to nu inddæmmede Holme; Kalvø i Skanderborg Sø er større og højere end sin Tvillingø Sønderø. Kalvø ved Gylling og Kalvø i Genner Fjord ved Haderslev ligger ensomt, og alle disse Øer hedder saaledes, fordi man sendte Kalvene derover. Dette er god og nyttig agrarisk Prosa, medens Kalven ved Moderens Side er Poesi.

Der ligger jo dog ogsaa Poesi deri, at man giver en Flade, der rejser sig bugnende som et Skjold over Mandens Bryst, Navn efter dette Værge. Saaledes ligger Skjolde ved Horsens paa den brede Bakkes Top, Skjoldager ved Gram i Slesvig fladt og højt, Skjoldborg i Thy paa en stor rund Bakke. Hvad der gjorde sig gældende i lang Afstand som højt og stort, eller hvad der saas som bredt og vidt, sagdes i gamle Dage atskjolde. Saaledes skriver en Forfatter 1592, at Regn er at vente, naar høje Bjerge og store Klinter synes at skjolde højt i Vejret, og den samtidige Lyschander synger om Kronborg:

hvor Borgen hin blaa over Bølgen graa den skjolder paa hviden Sande.

Alle gamle Stednavne er dernæst alvorlige. Som bekendt har Folkehumoren i nyere Tider været meget flittig med at opfinde Navne. Ikke blot døbte man Stedet efter hvad der ikke fandtes (Kornløs, Brødløs), men den tarvelige Hytte blev Slot eller Borg, og Navnene Paradis og Himmerig var ikke saa alvorlig mente. Naar man maatte vente sure Timer paa Færgen, maatte Færgegaarden undgælde, derfor kom Færgestedet ved Oddesund, hvor man sættes over til Thyholm, til at hedde Pinen, og naar man i Salling fra Færgestedet Pinen sattes over Sundet til Mors, naaede man Plagen. Ved Møllen maatte man ærgre sig over den lange Ventetid; baade ved Sakskøbing og ved Svendborg ligger der Møller, som hedder Ventepose. Især fik dog Kroerne tidligt baade lokkende og skrappe Navne, saadanne som Bilidt, Komigen, Snurom, Staalidt, Sultenborg.

Alt dette er saa at sige ukendt i den ældre Navngivning, først i den senere Middelalder dukker denne Art Navne frem — og i Købstæderne synes man at være gaaet i Spidsen — en større Udbredelse har de dog først fundet i de sidste Aarhundreder.

Man vil endvidere have bemærket, at Stednavnene aldrig har Navn af Begivenheder, som er foregaaede paa Stedet, det vil aldrig være enKamp, et Slag, en enkelt Hændelse, hvorom Navnet minder. Tidligere var baade Almuen og de Lærde saa tilbøjelige til at ville sætte et Stednavn i Forbindelse med en bestemt Tildragelse i Fortiden. Saaledes skulde Oddesund have Navn af, at Kejser Otto var trængt saa langt op i Jylland som til dette Sted, hvor han havde kastet sit Spyd ud i Limfjorden; Skydebjerg paa Fyn var det Sted, hvor Palnatoke havde skudt Æblet af Sønnens Hoved. Det vil i Virkeligheden aldrig være Tilfældet, at et Stednavn kan afledes paa denne Maade, og kun saadanne Handlinger sætter sig Mærke i Stednavnene, som gentages jævnlig paa samme Sted, saaledes ved de mange Tinghøje, Bavnehøje og lignende. Det kan ogsaa hænde, at for Eks. en Skov er bleven kaldet Trætteskov, naar den nemlig er bleven bekendt som den, hvorom der gennem lange Tider har været

Retstrætte.

Den største Del af vore Landsbyer gaar tilbage til Hedenskabets Tid. Det er allerede nævnt, hvorledes baade Aseguderne og de hedenske Helligdomme kan være erindrede ved deres Navne. Til kristen Tid vises vi hen ved de mange Navne Kirkeby, Kirkegaard, Kirkerup, Kirketerp, Kirkholt, og om Klostrenes og Munkenes Tidsalder har vi jo ogsaa mange Minder bevarede i Stednavne. Det er ogsaa mest til Katholicismens Tid, at de med Bisp sammensatte Stednavne hører; ofte har de faaet et fremmed Udseende, saaledes er Bejstrup i Øster Han Herred Biskops Torp, Bistrup (Hospital) ved Roskilde ligesaa, Bistoft Syd for Flensborg hedder i Kong Valdemars Jordebog Byscopstoft, mange Bisgaarde maa forklares paa samme Maade.

Her maa ogsaa de mange Navne, der sammensættes med Kors, erindres. Det var ikke alene paa helligeSteder, at man i den katholske Tid rejste Kors, de traadte tillige i det daglige og verdslige Livs Tjeneste. Man satte saaledes Kors paa Pynter, for at de kunde vejlede som Sømærke. Korsemarke var det tidligere Navn paa den fremspringende Kyst Korsnakke Nord for Nakskov, og Korshage er det nordligste Punkt paa Rørvig Halvøen ved Isefjord. Paa Korsehoved ved Lindelse Nor paa Langeland skal der have staaet et Kors, ved hvilket de Søfarende holdt Bøn, naar de skulde rejse ud. Korsø er en Del af Aarø i Lille Belt, og her er Landingsplads, Korshavn er Navnet paa den østlige Del af Avernakø og paa Byen dér, og nordligt paa Halvøen Hindsholm ligger Korshavn, der er Stoppeplads eller Vinterhavn, naar Isen paa Odense Fjord lægger til (om Korsør se nedenfor S. 80). Ved de mange Korskilder, der havde lægende Kraft, var der rejst Kors, ligesom man satte saadanne ved vigtige Vejskel, ved Korsveje eller paa Steder, hvor voldsom eller pludselig Død var hændt. Heraf har et stort Antal Korsgaarde faaet Navn, men andre har i sin Tid tilhørt et Hellig Kors Alter i en eller anden Kirke.

I denne Sammenhæng bør vi ogsaa erindre, hvor ofte man i Nærheden af Købstæder mærker den hellige Georg eller Jørgen nævnt. Til ham var nemlig Hospitalerne eller Optagelseshjemmene for de spedalske viede; disse turde ikke findes i selve Byen. Sankt Jørgensbjerg er derfor en Forstad til Kalundborg, og St. Jørgen er en Forstad til Odense og Slesvig. Paa den Bakke udenfor Roskilde, som tidligere hed Spitalsbjerg, ligger St. Jørgensbjerg; St. Jørgens Sogn er Nabo til Svendborg; St. Jørgensmark ligger ved Odense; en St. Jørgensgaard fandtes tidligere udenfor Nykøbing paa Mors og udenfor Grenaa, og Jørgensgaarde liggertæt ved Flensborg og Aabenraa. Sankt Jørgenssø i København minder ogsaa om det gamle Hospital. Det mærkelige Navn Spejlsby paa Møn har samme Oprindelse. Her laa en St. Jørgensgaard og et Kapel; efter Hospitalet fik Byen Navnet Spitalsby, Spidelsby.

Hvordan Sider af Kulturlivet kan afspejle sig i Navngivningen gennem Tiderne, vil et enkelt Forhold kunne oplyse om.

De danske Stednavne har det tilfælles med mange andre Landes Navne, at Kvinder kun lidt er blevne mindede ved dem. Man kan næsten aldrig i de foran nævnte store Navneklasser, hvori Personnavne indgaar, paavise et Kvindenavn. Her bør det maaske først siges, at Kvinderup ved Slangerup ikke bærer Navn efter Kvinder, uagtet Nabobyen hedder Manderup og en Tydning efter de to Køn ligger saa fristende nær. Imidlertid vilde man jo dog paa et hvilket som helst andet Sted i Landet fortolke Manderup paa samme Maade som Mannarp og Mannestad i Skaane af et Mandsnavn Manne, og derfor har det sandsynligvis ogsaa her denne Oprindelse. Da nu endvidere Nabobyens Navn i gamle Dage ikke var Quinnætorp, men Quintorp, Quindrupe, bør det udledes af et Mandsnavn; om et saadant har vi Vidnesbyrd i et Quinnestad i Vestergøtland, maaske ogsaa i det danske Quimæruth.

Derimod kan Almuen snarere have haft Ret i sin Antagelse om, at en Landsby ved Roskilde Fjord erindrer om en Kongedatter, nemlig Skuldelev. Denne Landsby ligger paa Halvøen Horns Herred Nord for Lejre, og til dette Danmarks gamle Kongesæde knytter sig det uforglemmelige Minde om Rolf Krake, der kom til at lide Døden ved sin onde og ærgerrige SøsterSkulds Svig. Det var fristende for Forestillingen at antage, at Landsbyen ved Fjorden mindede om hende. Allerede en gammel Krønike, som synes at skrive sig fra Valdemarernes Tid, fortæller, at Skuld havde til Underhold for sig og sine Møer faaet i Forlening Horns Herred, og at hun her grundede Skuldelev. Det er jo muligt, at det virkeligt forholder sig saa, eller i hvert Fald at Bynavnet Skuldelev

indeholder et Kvindenavn, men i saa Fald synes den rigtignok at staa ganske ene mellem de halvfjerde Hundrede Byer paa -lev fra de gamle danske Landskaber, idet de ellers alle er sammensatte med et Mandsnavn.

Der kan mulig anføres nogle faa andre Navne; Kong Valdemars Jordebog nævner saaledes et Gunnildethorp paa Falster. Men Ludserød ved Hillerød har næppe Navn efter en Kvinde med det fremmede Navn Lucie; Nybyggeren har snarere været en Mand Luse, hvilket Mandsnavn vi ogsaa finder i det sjællandske Lusthorp, nu Lystrup, og i nogle jydske Lustrup'er. I Skaane findes Sireköping, den har aldrig været en Købstad og skrives da ogsaa i Kong Valdemars Jordebog Sygrithekiøp. Det er altsaa en Gaard, som en Kvinde ved Navn Sigrid har købt. Sigrid har maaske været gift, og hun har villet betegne, at Gaarden var hendes Særgods og ikke Mandens Eje. Til en saadan Tolkning ledes man naturligen ved Landsbyen Høsterkøb i Sjælland, thi den hed paa Valdemarstiden Husfrukjøb og synes altsaa netop at være en Gaard, som en Hustru har købt for sine egne Midler.

Helt ned igennem Middelalderen vil man kunne iagttage, at Gaardes Navne sjælden minder om Kvinder. Dog bringer Voldstedet Dronningholm ved Frederiksværk en Kvindes Stilling i Erindring; hin gamleGaard kendes i alt Fald tilbage til Valdemar Atterdags Tid [Drotningholm]. Paa Kristian III's Tid fik ligeledes Borgen i Randers Navnet Dronningborg, og Dronningerne Sophie Amalie og Charlotte Amalie lod Gaarde i Nordsjælland og i Vendsyssel kalde Dronninggaard og Dronninglund.

Vi er nu naaede ned til Enevældens Tidsalder, og paa den Tid skete det flere Gange, at Mænd mindede om deres Hustruer paa den Maade, at de lod Gaard og Gods faa Navn efter Hustruens Slægtnavn. Den bekendte Rigsraad Kristen Skeel lod saaledes sin Ejendom Egøjegaard kalde Rudholt efter sin Hustru Birgitte Rud (nu hedder den Billesborg). Oluf Rosenkrantz, der paa Kristian V's Tid maatte bøde haardt for sit Forsvar for den gamle danske Adel, gav sin Gaard Navnet Krabbesholm efter sin Hustru Elsebe Krabbe, og Gehejmeraad Holger Vind opkaldte sin Gaard Gjeddesdal efter sin Frue Margrethe Gjedde. Sjælden blev Fornavnet erindret, dog var det en Vinding, at Landsbyen Rumpe, som Frederik III skænkede til sin tapre Admiral Henrik Bjelkes Hustru Edel Ulfelt, og som af hende omdannedes til et Gods, fra nu af fik Navnet Edelgave.

Vi skal ind i mere følsomme Tidsaldre, førend det bliver almindeligere Skik, at Gaardes Navne optager Kvinders Daabsnavne. I 18de Aarhundrede dannedes nogle. Skierbæk ved Assens omdøbtes til Minendal efter Grev Wedells Hustru Mine, Teglhave ved Slien fik Navnet Louisenlund efter Kristian VII's Søster, og forskellige af de den Gang saa yndede Kvindenavne paa -ane og -iane satte sig Spor. Paa den Tid lod Regeringen ogsaa Nybygder og Kolonisteder indvie til Dronninger eller bære deres Navne, saaledes Julianehede paa Hedenved Silkeborg, Louisenebene ved Tønder og Julianenebene ved Ejder, og derfor kom ogsaa Inddæmningerne paa Slesvigs Vestkyst til at hedde Juliane-Mariekog og Mariekog. Men først i det 19de Aarhundrede fik Kvindenavnene større Anvendelse i Gaardes Navne.

Til Slutning vil vi kortelig omtale, hvordan man i de sidste Menneskealdre har dannet Navne, derved vil ogsaa Forskellen fra de ældre Tider blive belyst. Forbruget af Navne har i det 19de og 20de Aarhundrede været overordentligt, og det er vokset med hvert Aarti. Naar det tidligere væsentlig var Landsbyerne og de større Gaarde samt Landstederne og Kroerne, der havde særegne Navne, skulde der nu ogsaa findes saadanne for Fabrikerne, Andelsmejerierne, Menighedshusene, Forsamlingshusene, tilsidst for de større Huse i Købstæderne. Endnu for halvt Hundrede Aar siden var det nærmest enkelte Retninger i Aandslivet, der satte sit Præg paa Navnene, saaledes er Guderne fra Nordens hedenske Oldtid jo nu mindede hundredfold oftere, end da man troede paa dem. I den sidste Menneskealder har derimod Ideer og Tanker allevegne fra gjort sig gældende, og saaledes har de stærke Forbindelser med Amerika og andre fremmede Verdensdele sat sig Spor. For Øjeblikket er det nærmest Ejerens rent personlige Smag, hans Lyst og Lune, som raader, og han vælger et Navn af dansk, fransk eller spansk Herkomst efter frieste Behag, ofte endog et Navn, som ikke findes i noget Land eller Sprog og kun bestaar af sammenstillede Bogstaver. Nu hedder jo Gaarde, Landsteder og Andelsmejerier Abri, Actum, Agoe, Albion, Alfaholm, Alha, Amerika, Allaboda — ja, det er vist bedst at stoppe. Det er ikke ret troligt, at der i Babylon kan have været værre Tilstande. *

11. Købstæders Navne.

De danske Købstæders Navne afspejler i mange Henseender den Maade, hvorpaa de er opstaaede, og den forskellige Betydning, de har haft til ulige Tider af Landets Historie.

De allerfleste er ved en jævn Vækst udgaaede af Landsbyer. I vor historiske Tids Begyndelse og ved Kristendommens Komme til Landet fandtes her kun faa og smaa Købstæder, men i Løbet af det 11te og 12te Aarhundrede voksede de frem i betydeligt Tal, og mange af dem tog til i Omfang. Paa Valdemar Sejrs Sønners Tid fandtes allerede Hovedparten af vore nuværende Byer. Samtidig havde Købstaden udskilt sig fra det omgivende Land som en særlig Tingkreds med egen Styrelse, med særlig Beskatning og egne Love; endvidere havde mange af Byerne omgærdet sig med »Mure« af Træ eller Sten, med Grave og Volde, eller de havde faaet Fæstningsanlæg (Borge) til deres Beskyttelse. En stor Del af Indbyggerne i dem drev vel endnu Agerbrug, men dette var dog afgjort traadt tilbage for Haandværk og Handel, der var Byernes ejendommelige Næringsvej (Købing).

Da Byerne oprindelig var Landsbyer, kan det ikke undre os, at mange Købstæders Navne falder sammen med Navne paa saadanne. Saaledes har Landsbyen Bognæs bevaret Mindet om det bøgeklædte Næs bedre end Bogense, hvis Navn dog i ældre Tid havde samme Form; ligesaa hedder en Landsby Asnæs, saaledes som Assens oprindelig hed (Horsnæs har paa samme Maade faaet Formen Horsens). Derimod har Haderslev holdt stærkere fast ved Mindet omMandsnavnet Hather end Landsbyen Haarslev. Til Holbek svarer mangen Holbæk, Hulbæk og Hulebæk rundt om i Landet. Ikke heller var det Købstæder alene, der hed Hedeby, (Store) Hedinge, Husum, Rødby eller T(h)isted, og landligt klinger jo ogsaa Æbeltoft.

Vi kan iagttage, hvorledes de ældste Byer ikke netop opstod ved de aabne Havstrande, men inde i Fjordene og Vigene. Derom vidner foruden Slesvig ved Sli (Fjorden har Navn af Sli, hvorved forskellige Vandplanter betegnes) næsten alle Byer paa den jydske Halvøs Østside; inde i Limfjorden opstod Lemvig ved en Vig nær ved Kirkebyen Nørlem [Leem], Især vilde der, naar en Aa havde Udløb i Vigens eller Fjordens Indre, her blive en naturlig Ladeplads og Byggeplads med et godt Opland. Saaledes opstod Aaros, Aarus, hvis fordrejede Form Aarhus kendes tilbage til det 15de Aarhundrede; Aar-ós er Aaens Munding. Randers hed ligeledes efter en Aa Randr-ós; i Skaane er Åhus Aa-ós; Simbrishamn er Havnen ved Munding af Simbr [Simbr-ós-hafn]. Om Aabenraa gælder det samme, den har Navn efter en Landsby Opnør, som Kong Valdemars Jordebog nævner, og som laa paa den aabne Ør, d. e. stenet, gruset Mark. Den forbiløbende Aa fik heraf Navnet Opnør-aa, og da Købstaden opstod, tog den Navnet i Arv; dette fremgaar klart af den Maade, hvorpaa Købingen skreves i Middelalderen: Openraa, Apenraa. Derimod har Grenaa ikke Navn af Aaen, idet den gamle Form for Navnet er Grindhøgh. Her kan tillige erindres om, at Kerteminde er Byen ved Mundingen (Mindet) af Kertinge Vig.

Men ogsaa Broen over et Vandløb kunde give Byer Navne. Der, hvor Vejen fra den vestlige Del af Limfjorden Syd paa skar Storaa, og hvor den gamleKvægdriftsvej gik, opstod Holste(d)bro [Hwolstathbro]. Hobro, hvis Bro fører over det smalle Løb, der forbinder den lille Vesterfjord med Mariagerfjord, har Navn efter det Ho, maaske et Gudehov, der har givet Hodal Bæk Navn; denne Bæk løber tæt forbi Hobro Jernbanestation til Vesterfjord. Fandtes der ikke en Bro, havde Vadestedet, Vedel, dog Betydning, og af et saadant har Vejle sit Navn [Væthæl].

Det blev ejendommeligt for Købstæderne, at de fik Værn af Mure eller Grave, eller at der ved deres Side rejste sig en Fæstning til deres Forsvar; derfor vilde Endelsen -borg blive knyttet til Stedets gamle Navn. Saaledes har der sikkert, førend Helsingborg fik sit Navn, ved Kysten ligget en eller anden Bebyggelse, der havde Helsing som Forled eller som eneste Led af sit Navn, og som hentydede til Øresundets Hals eller Snevring, ligesom Helsingør paa den modsatte Strand. Nær ved Vordingborg ligger Halvøen Oringe, der i Jordebogen fra Kong Valdemars Tid hedder Worthing; Byen cg Borgen er mindst et Aarhundrede ældre, og den hed i lange Tider snart Warthingburgh, snart Oringhburgh; man kan sammenligne dermed, at Øen Ovrø i Isefjord, der nu af Almuen udtales Orø, i Jordebogen hedder Warthærø.

Der kan fremdeles næppe være Tvivl om, at der ved Hærvig fandtes en Lund Kalund eller Kaalund (Kaa, Allike)

— i Lighed med de mange Kragelunde, Raagelunder og Ravnholte — forinden Esbern Snare grundede sin Borg Kalundborg. Derfor maa man ogsaa formode, at der ved Aalborg, hvis gamle Form er Aleburgh, har ligget en tidligere Bebyggelse, hvis Navn var sammensat med Aal, til Eks. Aalbæk, et Navn, som vi træffer flere Gange i Danmark. Swineburgh fik førstefter at have bestaaet i nogle Aarhundreder sit Navn ændret, »man kan slutte — siger Holberg i sin Danmarks Historie — at Indbyggerne af bevægelige Aarsager har forandret Svinborg til Svenborg«. Der er dog ingen som helst Grund til at skamme sig ved det oprindelige, ærlige Navn; et tidligere med Svin sammensat Stednavn er efter Borgens Grundlæggelse overgaaet i dens og Byens Navn.

Paa lignende Maade er et Landsbynavn sikkert gaaet op i Faaborg [Foburgh], ligesom ogsaa i Egernborg [Ykærnburgh], den Borg, der paa Valdemarstiden fandtes ved Egernfjord; Byens Navn omændredes snart til Egernførde. Flensaaborg laa ved Flensaa og nær ved Flenstofte; i Flensborgs Navn indgaar vistnok Flen, Gren, Tand paa en Greb. I Kong Valdemars Jordebog nævnes Skanderup, Scandthorp, som kongeligt Gods, og vi véd, at der allerede paa den Tid fandtes en Skandthorpborg; i Ly af denne opstod en Købstad, der dog først ret fik Vækst paa Frederik II's Tid, og den kom til at bære Slottets Navn Skanderborg.

Saaledes maa man, naar man søger en Forklaring paa disse med -borg sammensatte Købstadnavne, have Opmærksomheden henvendt paa, at Forledet sikkert har været fundet i et Stednavn, der var i Brug, førend Borgen eller Byen grundedes.

I denne Sammenhæng kan ogsaa erindres om, hvorledes Navnet Stege vidner om en Befæstning ved Søen og en Afgærding af Vandløbet ved Bolværk; Steg betyder Pæl eller Planke, ofte Bolværk og Palisade. Stegeborg [Stickeburgh, Stigheborgh] hed den Fæstning, ved hvis Side den mønske Købstad voksede op. Borgen laa paa Byens Sydside ved Indløbet til Noret, der altsaa var afgærdet med Bolværk. Det samme harværet Tilfældet ved Udløbet af Odense Aa, hvor vi træffer Navnet Stige; de nu landfaste Stegøer ved Bogense maa vist forklares paa samme Maade. I Sverige fandtes de bekendte Borge Stäkeholm. i et Sund ved Smaalands Kyst, Stäkeborg i Sundet ved Söderköping og Stäket, Gustav Trolles Borg, ved Mälarn.

Paa Valdemarstiden blev det stadig stærkere betonet, at Byen er den Plads, hvor der købes og sælges, og er Købmændenes By; Havn bliver paa Absalonstiden til Kjøbmannehavn (København), og Byerne faar Navn af Købinge. De tre Nykøbing'er, som findes i Danmark, opstaar i det trettende Aarhundrede, og ældst er vel Byen paa Falster. Ved -købing gælder nu det samme som ved -borg, at Bynavnet er opstaaet ved Omdannelsen af et ældre Stednavn. I Kong Valdemars Jordebog nævnes i en af de ældre Lister en Landsby Saxtorp, men i en anden Liste, der er en Snes Aar yngre, opføres Købstaden Saxkøbing, saaledes at denne synes opstaaet i Midten af det 13de Aarhundrede, og Mandsnavnet Sakse er fra Torpen gaaet over paa Købingen. Lige ved Ringkøbing ligger i Annekssognet Landsbyen Rindum; denne hed tidligere Rænnum, og da nu Købstaden den første Gang, den nævnes (ved Tiden 1340), kaldes Rænnumkøpingh, udleder dens Navn sig altsaa fra, at den er bleven opfattet som Landsbyen Rænnums Handelsplads eller Ladeplads. Rudkøbings Navn stammer sikkert fra et ældre Stednavn; Ruemarken hedder endnu en af Byens Jorder. Ærøskøbing bliver af Byens Almue endnu ofte alene kaldt Købing.

Vi skal til Slutning endnu kun fremhæve, hvorledes Købstæders Navne indeholder Vidnesbyrd om den Tro, som til forskellig Tid raadede i Landet. FlereNavne minder om Hedenskabets Tid. Et berømt Offersted eller en Helligdom kunde give Anledning til, at der dannede sig en By der omkring, eller i alt Fald til, at en bestaaende Bebyggelse fik Navn efter Helligdommen. Dette var Tilfældet med Viborg — oprindelig Vibjerg, Bjerget, hvor der fandtes et Vi, en Helligdom — fremdeles med Odense [oprindelig Odins -Vi] og med Væ i Skaane, der fordum var en Købstad. Maaske har Lund ogsaa Navn efter en hellig Lund. Om kristne Tider taler Korsør, der næppe opstod før det 14de Aarhundrede; den har sikkert Navn af et paa Stranden rejst Kors, der viste Søfarende Vej, saaledes som ogsaa andre med Kors sammensatte Navne. Ogsaa Præstø, der først blev Købstad i det 15de Aarhundrede, kan her nævnes. Vi har to Byer i Danmark, som skylder den hellige Birgittas Munke- og Nonneorden deres Oprindelse, idet de to eneste Klostre af Ordenen, som byggedes her, gav Anledning til, at der hurtig opstod Købstæder ved deres Side. Birgitta havde stærkt fremdraget Dyrkelsen af Jomfru Marie, og som i

flere Østersølande kom ogsaa de danske Klostre til at bære hendes Navn, nemlig Maribo og Mariager. Paa begge disse Steder rejste baade Kloster og Købing sig paa Erik af Pommerns Tid, Mariager fik dog ikke Købstadrettighed før Kristian IV's Tid. En tredie By har i nogen Tid baaret et lignende Navn, idet Købingen Sæby, d. e. Byen ved Søen, efter at der her paa Kristian I's Tid var grundet et Karmeliterkloster, blev kaldt Maristed, men dette Navn blev snart igen fortrængt af det oprindelige.

Vi har allerede nævnt nogle Købstæder, der ender paa -ør. En Ør, høj, gruset Strand, fandtes ogsaa tæt ved Landsbyen Løgsted ved Limfjorden, og da der herrejste sig en Købstad, fik den Navnet Løgstør (Løgsted-ør). Af Muslinger, Skælfisk, har Skelskør faaet Navn; endnu i Kong Valdemars Jordebog kaldes Stedet Skiælfiskør.

Det har været Købstædernes Skæbne, at de knyttedes stadig nøjere til Kongen og til Statsmagten, hvad der blev nødvendigt, efter at deres Karakter som Fæstninger og Krigshavne var trængt stærkere frem, og da de desuden var blevne vigtige Indtægtskilder for Kronen. Derfor maatte naturligen Byens Stilling som Kronens og Kongens Anlæg komme til at faa sit Udtryk i Navnet. Et af de ældste Eksempler er Landskrone, som Erik af Pommern grundede ved Landør; tyske og østerrigske Fyrster havde paa lignende Maade givet Borge og Byer Navnet Landskron. Dog var det først, da en dansk Konge for Alvor satte sig til Maal at være Grundlægger og Omordner af Byer, at disse kom til at bære Kongers Navne. Kristian IV grundede i Skaane og paa Amager Byer, som kaldtes efter ham, foruden at han i Norge grundlagde og gav sit Navn til Rigets senere Hovedstad og ligeledes til Kristianssand; hans Søstersøn Hertug Frederik byggede Frederiksstad, og Kong Frederik III og hans Efterfølgere har grundet Fredericia og Frederikssund og givet Fladstrand Købstadret og Navnet Frederikshavn. *

12. Gadenavne.

De gamle Gadenavne, saavel i Hovedstaden som i Købstæderne, er ofte højst ejendommelige og fortæller saa meget om Stadens Vækst og Næringsveje, om Fortidslivet i Byen og meget andet, at man kun kan rejste sig en Købstad, fik den Navnet Løgstør (Løgsted-ør). Af Muslinger, Skælfisk, har Skelskør faaet Navn; endnu i Kong Valdemars Jordebog kaldes Stedet Skiælfiskør.

Det har været Købstædernes Skæbne, at de knyttedes stadig nøjere til Kongen og til Statsmagten, hvad der blev nødvendigt, efter at deres Karakter som Fæstninger og Krigshavne var trængt stærkere frem, og da de desuden var blevne vigtige Indtægtskilder for Kronen. Derfor maatte naturligen Byens Stilling som Kronens og Kongens Anlæg komme til at faa sit Udtryk i Navnet. Et af de ældste Eksempler er Landskrone, som Erik af Pommern grundede ved Landør; tyske og østerrigske Fyrster havde paa lignende Maade givet Borge og Byer Navnet Landskron. Dog var det først, da en dansk Konge for Alvor satte sig til Maal at være Grundlægger og Omordner af Byer, at disse kom til at bære Kongers Navne. Kristian IV grundede i Skaane og paa Amager Byer, som kaldtes efter ham, foruden at han i Norge grundlagde og gav sit Navn til Rigets senere Hovedstad og ligeledes til Kristianssand; hans Søstersøn Hertug Frederik byggede Frederiksstad, og Kong Frederik III og hans Efterfølgere har grundet Fredericia og Frederikssund og givet Fladstrand Købstadret og Navnet Frederikshavn. *

12. Gadenavne.

De gamle Gadenavne, saavel i Hovedstaden som i Købstæderne, er ofte højst ejendommelige og fortæller saa meget om Stadens Vækst og Næringsveje, om Fortidslivet i Byen og meget andet, at man kun kanbeklage, at mange af dem i nyere Tid har maattet forsvinde, og det ingenlunde alene, fordi Gaden eller Strædet har ophørt at være til, men fordi det gamle Navn ikke ansaas for fint. Man har derved udslettet historiske Minder, som havde det gamles Skønhed og desuden den store Værdi at knytte Nutiden til de svundne Dage, og de nye Navne, som optoges, var ofte farveløse cg intetsigende, de fandtes i Nabobyen og alle andre danske Byer, de savnede netop den Egenskab at minde om, hvad der var sket i denne By eller i denne Gade.

Vi kan her kun dvæle ved nogle Hovedtræk af de gamle Gadenavnes Karakter.

Vi vil som i det foregaaende Stykke begynde med at erindre om, at Byen oprindelig var en Landsby, og at Borgerne drev Agerbrug. Om saadanne Tider minder endnu Navne som Byledsgade i Nordenden af Rønne, Fægangsvej (Sorø), Foldegade (Vejle), Hyrdestræde (Kolding). Staalegade (Rønne) cg Staalstræde (Odense) synes at ville fornægte deres Herkomst, som ikke desmindre er bevislig, idet her laa Stalde; om saadanne taler derimod tydelig Staldgaarden (Nykøbing F.) og Staldgaardsgade (Randers, Vejle). I ikke mindre end 7 Byer findes Gaasetorvet, og man kunde mene, at Navnet sigtede til den Vare, som forhandledes der; dette er dog ikke sandsynligt, rimeligere er det at tænke, at her tidligere var et Gaasekær, desuden ligger dette Torv som Regel i Byens Udkant. I Haderslev træffer vi da ogsaa en Gaaskærgade. Om en Stente taler Stettestræde i Rønne ligesom et tidligere Stentestræde i Odense.

Fra Byen som Landsby vender vi os til Byen som Befæstning. Om de gamle Fæstningsværker vidner mangfoldige Navne, som f. Eks. i AarhusBorgporten, Volden og Graven. Ogsaa i Horsens findes der en Gade Graven, og i begge disse Byer kan man iagttage den ejendommelige Maade, hvorpaa Ordet udtales; der mangler ved Stavelsen Gra' det Stød, hvormed vi ellers udtaler Ordet Graven. Dette kan kun forklares ved, at den rette Form af Navnet har haft Flertalsbetegnelse samt den bestemte Artikel: Gravene. I Viborg og Haderslev træffer vi da ogsaa Formen Gravene; om Aalborgs Gravensgade sagde man i alt Fald tidligere: »han bor paa Graven« (uden Stødtone).

Fra de Tider, da Byerne var befæstede, skriver sig ogsaa Kattesundet, der findes i en halv Snes Købstæder. Ved Kat forstodes et forhøjet Sted paa Fæstningsvolden, hvorfra man beherskede den øvrige Del af Fæstningen, altsaa en fremragende Skanse eller en Tømmerbygning, hvorpaa til Eks. Blider kunde stilles. Saaledes blev paa Nakskovs gamle Fæstning en særlig Del kaldt Høje Kat, og langs den løb Kattesundet. Høje Kat fandt man ogsaa ved Københavns Vestervold. Sund kan ikke alene betyde en Rende eller Grav, men ogsaa et smalt Stræde (Smallesund er et Tværstræde i Hasle, en Vej i Rønne), og derfor er den Vej eller Gang, der løb gennem eller forbi Katten, bleven kaldt Kattesundet. For Resten er vel Kattesundet som Navn paa et smalt Stræde (se ogsaa S. 51 om Kattegat) ligesom saa mange andre Gadenavne vandret om til Byer, der ikke netop havde en Høj Kat. Endelig skal vi nævne Hovmeden i Randers; thi Hameide eller Homeide var Navnet paa et Forværk, en Forskansning foran en Port.

Det var tidligere, i hvert Fald i de større Byer, ret almindeligt, at Haandværkere, som havde samme Haandtering, boede og havde Udsalg i samme Gade; i Lavsvæsenets Tid skulde jo ogsaa »Embedsmanden«have Tilsyn med sin Fælle, og der paahvilede i mange Henseender Lavet et fælles Ansvar, saa at det var rimeligt, om alle eller dog Hovedtallet af dem, der drev samme Næring, boede i hinandens Nærhed. Allerede af den Grund vilde en Gade let faa Navn efter en bestemt Næring, men naturligvis vilde ogsaa en anset Haandværker kunne foranledige, at den Gade, hvori han boede, kaldtes efter ham eller hans Gerning. Paa denne Maade fik Gader Navn efter enkelte Haandværk. Vi vil her nævne nogle Næringsveje eller Haandværk, som er sjældnere i vore Dage eller har skiftet Navn: Grydergade (Ribe, Varde), Kedelsmedstræde (Svendborg) , Kjødmangergade — Manger betyder i flere Sprog en Smaahandlende, og Ordet var indvandret til Norden —, tidligt forandret til Købmagergade (København, Fredericia, Næstved), medens derimod Vognmandsgade i København blev omdannet til Vognmagergade, men den i Randers beholdt sit Navn, Kræmmergade (Varde), Perlestikkergade (Nakskov), Pottemagergade (Slangerup), Reberbanegade (Nakskov), Skindergade (København, Skinder d. e. Læderarbejder), Sudergade (Helsingør, Suder d. e. Skomager).

Handelsforbindelserne med fjerne Steder eller Erindring om dem synes at have sat sig Mærker i Gadenavne som Dynkarken (Aarhus), der synes at bære samme Navn som den vigtige franske Handelsby Dunkerque, Dytmarsken (Randers, Horsens), Trangstræde, oprindelig Traffuenstræde, i Randers, ligesom Travnestræde i Skanør (af Travn d. e. Floden Trave ved Lybæk).

Byens Hovedgade hed Algade og Adelgade; i over en Trediedel af vore Købstæder findes en saadan, og naar den ofte skrives Ahlgade, angiver det kun, at enSammentrækning af det oprindelige Adelgade har fundet Sted. Adel vil sige ypperst, vigtigst, Hoved-; paa samme Maade sagde man Adelvej om Hovedlandevejen, Adelbonde om en

Selvejer. Parallelt med Hovedgaden løb Baggaden (Korsør, Sorø). Andre vigtige Gader kunde være kaldte efter Verdenshjørnerne. Den Gade, som løb midtvejs mellem to andre, kunde hedde Meilgade (tidligere Medelgade, Aarhus); Middelgade i Randers hed dog oprindelig Mykælgatæ, altsaa som den Gade, der nu er dens Fortsættelse, Storgade. Langgade findes i flere Byer; i Stege var der foruden Langestræde et Skammestræde (skam, kort). Gik en Gade noget vindt, fik den Navnet Vindegade (Odense), eller man sammenlignede den med Skaftet paa Snedkerens Vimmel, Boret med det krumbøjede Skaft, der svinges rundt, medens man støtter den øverste Knap mod Brystet; Hovedstadens Tydskemannegade blev derfor omdøbt til Vimmelskaftet, hvad der udvandrede til Provinsbyer (Rønne, Holbek, Horsens).

Naar en Gade i Helsingør langs Akseltorvet hedder Kampergade, skyldes det vist dens Brolægning med Kampersten (Kampesten), og af samme Grund hed Byens Algade tillige Stengade, saaledes som dens Navn nu er. Det var jo nemlig i Middelalderen og endnu senere en Undtagelse, at Byernes Gader var brolagte. Husene var ofte byggede saa tæt, at det kun gjaldt om at finde en Vej, ad hvilken man kunde smutte, et Gænge, som det hedder i de bornholmske Byer (Skippergænget i Nexø), en Slippe (Slippen i København, Frederikssund, Næstved, Rønne, Odder, Skomagerslippe, Smalslippe, Bredeslippe i Ribe), en Gyde (Taarngyde i Randers, Gimbelsgyde i Middelfart).

Byens Hovedtorv hed Akseltorvet (Næstved,Helsingør, Nakskov, Hjørring, Fredericia, Kolding), derhen kom paa Torvedagen Omegnens Bønder paa Vognaksel. I Middelalderen skelnede man derfor indenfor Købstæderne mellem Akselkøbinge eller Torvkøbinge og Strandkøbinge (Havnebyerne). Enstydig med Akseltorv var Hjultorv (Thisted, Viborg); i Næstved findes Hjultorv og Axeltorv tæt ved hinanden, de udgjorde oprindelig vist ét Torv.

I Byernes Udkant faar Gaderne ofte Navne efter den Landsby eller Købstad, til hvilken man vilde naa ved at fortsætte Vejen fremad. Herude, hvor vi nærmer os de grønne Marker og Enge, træffer vi endvidere i talrige Byer Grønnegade, Grønnehave, Grønningen og Grønland. Her findes Landemærket (København, Rønne), Bomstræde (Nysted), Blindebomsvej (Middelfart), Svirrebommen (Lemvig). Af Svingel, det gamle Navn for en Bom eller et afløfteligt Led, fik Svingelen i Aalborg og ligesaa Lystskoven Svingelen ved Nakskov deres Navn. Og herude møder os Mindet om de Steder, hvor allehaande Klædevarer nød godt af Sommerblegen, i de talrige Navne Blegbanken, Blegdamsstræde, Bleggaardsgade, Blegstræde. Foran Nørreport i København har der vel ved en vanskelig Gennemfart eller ved en Bro staaet skrevet: Far i Mag!, og det har givet Anledning til Farimagsvej, hvilket fra København er udvandret til Provinsen (Næstved).

Det er mange Forhold i Byens ældre Samfundsliv, som disse Navne bringer os i Erindring. Brødregade (Maribo, Randers) minder os saaledes om Munkebrødre, ligesom Munkebostræde i Roskilde og Munkegade i flere Byer. Bondethinget i Roskilde kalder Erindringen frem om den Stenhøj, hvor Sømme Herreds Bønder holdt Herredsting; det var Bondeting iModsætning til Bytinget. Støden i samme By viser os, hvor i gamle Dage en Skampæl eller Kag (Stød) har staaet. Om andre gamle Forhold taler Badstuegade, -stræde og -gyde i mange Byer, Boldhusgade (Sorø), Stenstuegade, en bred Hovedgade i Slagelse, Vinhusgade og Møntergade (Næstved).

Til Slutning skal endnu et Forhold nævnes, som ganske vist allerede er berørt, men som er særlig karakteristisk for Købstæderne, nemlig at Navne vandrer fra By til By og ofte endda knyttes til Steder af en anden Karakter end det, hvortil de oprindelig var fæstede. Og de vandrer ikke blot indenfor vort Land, men de kommer igen rundt om i Nordens Byer, eller de er bragte til os fra de nordtyske Byer. Det er denne Art Navne, som det er allervanskeligst at tolke. Saaledes fandtes i Lybæk og Hamborg, ligesom ogsaa i andre tyske Byer, en Plads Klingenberg, og dette Navn kommer igen i Slesvig, Aabenraa, Haderslev og Odense. I Faaborg og Malmø var det en enkelt Gaard, der hed saaledes. En sikker Tydning af Navnet har man endnu ikke kunnet give. Hvilken Tankeforbindelse der har givet Anledning til Navnet Kindhestegade (Næstved, Assens), er vanskeligt at forstaa, thi Kindhest kendes kun i Betydning af Ørefigen. Ogsaa i Malmø fandtes i Middelalderen et Kindhestestræde, i Stockholm Kinnhästagatan. Et Navn, der kommer igen i mange Byer, er Ramsherred. I Rudkøbing og Horsens findes Stedet nær ved Havnen; lige udenfor Flensborg ligger Ramsherreds Mark; i Næstved, Odense, Svendborg, Assens og Aabenraa kommer Navnet igen. Som Regel ligger Ramsherred i en Udkant af Byen, i et lidet anset

Kvarter, hvor løst Folk var til Huse, og naar Navnet ogsaa er vandret ud paa Landet (saaledeshedder nogle Gaarde paa Falster Ramsherred), er det her næppe bleven givet for det godes Skyld. En tilfredsstillende Forklaring af Ordet er hidtil ikke fundet. Herred er et dansk Ord, fra Tyskland har vi derfor ikke faaet Navnet; men det kan dog bemærkes, at der i nogle nordtyske Byer fandtes et Rammelsberch, der ligeledes var i Vanry.

Spigerborgvejen ved en Udkant af Skelskør minder om den Borg Spikeborg eller Spegerborg, som fordum laa tæt Syd for Byen, og hvor den fordrevne svenske Kong Birger, Erik Menveds Svoger, døde. Varde har ogsaa en Spigerborggade. For at forstaa disse Navne er det værdt at erindre, at der ved flere nordtyske Byer fandtes et Spikelberg, en høj Bakke, hvor der var Udsigtstaarn og Vagtpost (Spikel, paa Latin specula). Det danske Navn Spigerborg synes dannet i Lighed dermed, det var en Borg, hvorfra man holdt Udkig og spejdede. Vi kan da ogsaa i vort ældre Sprog træffe Spegelborg eller Speborg som Betegnelse for et fremspringende Taarn, en Karnap. I Tønder findes en Spickergade, der efter al Rimelighed maa forklares paa samme Maade; Navnet kunde jo ogsaa stamme fra det tyske Ord Speicher, et Forraadshus, men den første Tydning synes dog rimeligere. *

13. Fortegnelse over en Del Ord, der ofte forekommer i Stednavne som Forled eller Efterled.

Ager, Agerland, opdyrket Strækning — Ansager ved Varde, Guldager (oftere), Højsager ved Fredensborg, Harjagers Herred [Harthakrahæret] i Skaane. hedder nogle Gaarde paa Falster Ramsherred), er det her næppe bleven givet for det godes Skyld. En tilfredsstillende Forklaring af Ordet er hidtil ikke fundet. Herred er et dansk Ord, fra Tyskland har vi derfor ikke faaet Navnet; men det kan dog bemærkes, at der i nogle nordtyske Byer fandtes et Rammelsberch, der ligeledes var i Vanry.

Spigerborgvejen ved en Udkant af Skelskør minder om den Borg Spikeborg eller Spegerborg, som fordum laa tæt Syd for Byen, og hvor den fordrevne svenske Kong Birger, Erik Menveds Svoger, døde. Varde har ogsaa en Spigerborggade. For at forstaa disse Navne er det værdt at erindre, at der ved flere nordtyske Byer fandtes et Spikelberg, en høj Bakke, hvor der var Udsigtstaarn og Vagtpost (Spikel, paa Latin specula). Det danske Navn Spigerborg synes dannet i Lighed dermed, det var en Borg, hvorfra man holdt Udkig og spejdede. Vi kan da ogsaa i vort ældre Sprog træffe Spegelborg eller Speborg som Betegnelse for et fremspringende Taarn, en Karnap. I Tønder findes en Spickergade, der efter al Rimelighed maa forklares paa samme Maade; Navnet kunde jo ogsaa stamme fra det tyske Ord Speicher, et Forraadshus, men den første Tydning synes dog rimeligere. *

13. Fortegnelse over en Del Ord, der ofte forekommer i Stednavne som Forled eller Efterled.

Ager, Agerland, opdyrket Strækning — Ansager ved Varde, Guldager (oftere), Højsager ved Fredensborg, Harjagers Herred [Harthakrahæret] i Skaane.Bakke og Banke er først indkomne i Sproget i de senere Aarhundreder — dog sagde man i det 15de Aarhundrede Strandbakke om Strandbred (ligesaa Strandbanke) — hvorfor Stednavne, som er sammensatte dermed, hører til en nyere Tid.

Balle, ophøjet, sædvanlig rund eller halvrund Flade (sammenlign Fodballe). Flere Landsbyer er paa Grund af Jordsmonnets Form delte i Baller; Hovslund og Gjenner ved Aabenraa deles i Øster- og Vesterballe, Hoptrup ved Haderslev i Nørre- og Sønderballe, Bering ved Aarhus i Over- og Nederballe, Horne ved Faaborg i Kirkeballe, Vester- og Nørreballe.

Balle, Forhøjning langs en Strand — Ballen, Syd for Aarhus, Ballen, Havneplads paa Samsø, smlgn. Bale paa Balestranden i Sogn i Norge.

bar, træløs, modsættes flere Gange lodden (Barhøj — Loddenhøj); ved Bogense ligger to Landsbyer Bare

Brøndstrup og Lodne Brøndstrup.

Bast. Da Ordet ofte forekommer sammensat med -lund, -kær, -mose, forstaas formentlig derved det Træ, hvis Bast benyttedes til Tovværk. Lindetræets Bast var det, som mest anvendtes, men Linden vokser ikke paa fugtige Steder.

Bleg, Kalk, ogsaa Moler, Kridt — Blegebrønde i Øster Han Herred, Blegedal i Hjerm S. (ved Holstebro), hvor der nu er Kalkværk, Blegager paa Fur. Om Bleking se S. 34.

Bleg, Blegeplads — Blegbanken, en Vej eller Gade i Vejle, Bleggaardsgade (Vejle), Blegstræde (Holbek).

B1øde, et dyndet Sted — Blød og Bløden er Vige af Roskilde Fjord, Bløden, en Vig paa Læsø, en Gaardved Hals, Bløderne, Smaasøer i Enge i Sødring Sogn ved Mariager.

Bo, Bod. Den gamle Form er oftest -bothæ, Boder, det vil sige Træhuse, Fjælleboder til midlertidigt Opholdssted; Fjelby paa Als hed oprindelig Fialbothæ. Navne, der ender paa -bo, er jævnlig sammensatte med Personnavne; de findes især paa Oredrev (Karlebo [Karlæbothæ] ved Hillerød) og Heder (Hebo ved Varde), ved store Moser (Bodum ved Aabenraa) eller Søer (Gaardbo [Garthbuth] ved Skagen, nemlig for Tilsynet med Aalegaardene), dernæst ved Strandene, hvor de benyttedes under Fisketiden eller til Saltkogning (Boderne, Fiskerlejer paa Bornholm og ved Helsingør, Falsterbo, Falstringernes Boder i Skaane), ogsaa ved Udskibningssteder (Munkebo [Munkæbothæ] Munkenes Ladeplads ved Kertinge Nor ved Kerteminde, Bode ved Grund Fjord, Ladeplads for Ørsted). Om Nøddebo se S. 64.

Bog, Bøg — Bogense [Bognæs], Bogø, Baagø.

Borg, befæstet Sted, se foran S. 57, 77. Navne paa -borg har ofte oprindelig heddet -bjerg, saaledes Viborg [Wibiærgh].

Braade, et brudt og ryddet Stykke Land, hvis Trævækst er omhugget eller brændt; en dyrket Strækning mellem Dele af en Skov — Braaderne, Bebyggelse imellem Nørreskov og Hareskov ved Furesø, Braade ved Nykøbing (Sj.), Braade ved Graasten i Slesvig.

Bræn(de), Sted, der er gjort skikket til Dyrkning ved Afbrænding af Trævækst, Lyng og lignende — Brænore ved Kolding.

By, se S. 23.

Bølle, Bø1, -bel, Bolig, Opholdssted, sammensættes med Personnavne, se S. 35.Daas, langstrakt Højde — Haversdaas, en lang Højde ved Hobro, Savs Daas i Vestervig Sogn og Langdos ved Thisted er Langhøje fra Oldtiden, Daasen paa Mors, Davbjerg Daas ved Skive.

Dakke-, Dokke-, Hulning, jævnfør oldnord. Dökk, Fordybning — Dokkedal, Syd for Hals, i Hulning mellem to Højder, Davbjerg [Daggebierch] ved Skive, Dagenæs [Dackenes] ved Horsens.

Dam, Dæmning omkring en Møllesø eller andet opdæmmet Vand; tidlig begyndte Dam dog tillige at betyde selve Søen — Blegdam (ofte), Elverdams Aa ved Holbek [Ællebrodam].

diger, fyldig, tyk, stor — Digerhøj, Digrbjerg, Diernisse [Dighærnæs]. Se S. 45.

Drag, Landtange, smal Strimmel Jord, der forbinder to bredere Jordstykker — Herregaarden Dragsholm paa Draget mellem Lammefjord og Store Belt; Dragsmuren løber over Tangen ved Helgenæs, og ligeoverfor ved Tangen til Hasnæs ligger Draaby [Draghby]; Draaby ved Roskilde Fjord ved Indsnævringen af Halvøen Horns Herred; Øen Drejø [Draghø] ved Taasinge bestaar af to ved en Tange forbundne Dele; over Drejet paa Ærø mellem Graastens Nor og Havet gaar Landevejen til Marstal. — Drag kan ogsaa være en lignende Forbindelse mellem to Vande (Vanddrag), Draget er et Sejlløb Syd for Øland i Limfjorden, Drogden Farvandet mellem Amager og Saltholm ved Dragør.

Dy, Dynd — Helledy findes oftere som Navn paa Enge; Dybro, Gaard ved Frederikshavn.

-ed, -et, kan være en Afkortning for -with, d. e. Skov, ogsaa for -tved; hyppigt er det kun en Afledningsendelse føjet til et Trænavn — Birket, Bøgede, Egede, Lindet, Lønned.-e1se, 1øse se S. 24.

-elt, -elte, se holt.

Endel, Jord eller Skov i Særeje, udenfor Fællesskab — Endelt Skov og Endelen, Skove i Vendsyssel.

Eve, svagtrindende, stillestaaende Vand, Rende eller Vig og den sumpede Bred derved (jfr. oldnord. Efja) — Even, et smalt Vandløb, og Landsbyen Overeven ved Præstø, Evegrøft med Engen Even ved Herlufsholm.

Fang, en Ejendoms eller Landsbys Tilliggende, eller hvad der hører under den — Broksø Fang, Eng ved Broksø ved Næstved; Bøtø Fang, en Ø ved Bøtø,, begge nu landfaste med Falster.

Fed, lav, flad, fast Halvø eller Jordstrimmel langs med Vand — Fed, en Halvø i Fakse Herred, Fedet, en Halvø ved Skelskør, Fedet ved Kerteminde. Ved Skanør og Falsterbo Fiskelejer havde de danske Købstæder og Hansestæderne hver sit Fed, den afmærkede Plads, hvor deres Boder stod.

-fe1d, se S. 61.

Fjed synes flere Steder at betyde Strandjord, Mark ved Stranden (mulig samme Ord som Fed) — Mygfjed, Saxfjed paa Laaland, Fjedet ved Aarhus.

flak, flad — Flakkebjerg.

Flak, Grund i Havet, hvor der er lavt Vand — Gulstav Flak ved Langeland, Helleholm Flak ved Agersø.

Flask, Vig med lavt Vand — Flasken hedder to Vige af Roskilde Fjord, Flaskebugt i Baaring Vig, Flasken ved Horsens Havn. — Ogsaa om lavtliggende Enge ved Vand. Heraf Flæskumherred ved Limfjorden med mange Kær og Lille Vildmose.

Fleg, Navn paa større bredbladede Vandplanter(som Dunhammer, Sværdlilie) — Flægen, en Eng ved Wedellsborg paa Fyn, Flegum i Ø. Han Herred, Flegmad ved Vejle, Flegholm, en Engholm i Ribe Aa.

F1o(d), sidt Sted, hvorover Vandet staar om Vinteren, men som om Sommeren er grønt, ogsaa Vandhul, Pyt — Knolderflo ved Varde, Madumflod ved Ringkøbing, Sejlflod ved Aalborg [Sæghælflo], Bunkeflo ved Malmø.

Flø, oversvømmet Sted, Oversvømmelse, »Ebbe og Flø« — Flø ved Skive Aa, Flø ved Skjern Aa.

Gavl, Tværvæg, Endevæg, Klintside — Hindsgavl [Hegnæsgavel], Klintvæg ved den hegnede Skov [Hægnæth]; nær derved ligger Galsklint.

Gi1, Kløft, Revne, Aabning — Gilbjerg, Gilbakke, Gilhøj forekommer ofte.

Gnib, høj Pynt — Gniben, den yderste Pynt af Sjællands Odde, Gniben paa Sejrø, Kullaknipa paa Kullen (Anders Sørensen Vedel fortæller, at Palnetoke viste sin Kunst i Skiløb paa Kulde Gnibe udi Skaane).

Gren, udløbende Odde — Grenen ved Skagen, Grenen, der gaar ud i Ho Bugt Nord for Fanø. Oftere dog Forgrening af Vandløb; Gren i Vinklen mellem Omme Aa og Hoven Aa, Grene mellem Skjern Aa og Karstoft Aa. Om Grenaa se S. 76.

Gyde, smal Vej — over Engen Gydemade ved Ringsted fører et Dige med en Vej; Javngyde ved Skanderborg ligger i en Hulning mellem Bakker.

Haab, lille, indelukket Vig, jfr. oldnord. Hóp — Haabet ved Palsgaard i Bjerge Herred er nu inddæmmet og tørlagt.

Hald, (1) hældende Flade, især dens øverste Del — Herregaarden Hald ved Viborg, Hald i Nørhald Herred, Halden, Bebyggelse paa Skraaning udenfor

Thisted, Haldum, Kirkeby ved Aarhus paa Bakkeskraaning; (2) den yderste eller øverste Ende af Mark eller Landsby — Haldager, Østerhalne, Vesterhalne ved Limfjorden (i Vadum Sogn); (3) Klippeskrænt, Klippe — saaledes paa Bornholm Bredhald, Gulehald, Haldemark; paa Haldene ved Brogaard findes Helleristninger;

vistnok ogsaa Landskabsnavnet Halland.

Hammer, stenet Bakke, især med brat Affald, Klippevæg — Hammerum Herred, Hammershøj ved Hobro, Hammershus og Hammer Sø paa Bornholm, Stora Hammar [in Hambri, Maklæhamer] og Hammarlunda i Skaane.

Harg, Hørg, Stendynge, Hob af sammenlagte Stene (jfr. oldnord. Hörgr), tillige helligt Sted, Gudetempel, Hov — Harreby i Slesvig [Harghby], Harre ved Skive, Hör [Hørg] i Skaane.

Have, Hegn, indhegnet Mark eller Skov, se S. 56 — Kallehave [Kaluæhaghæ].

Hegned, Hegnet, indhegnet Skov eller Mark — Hegneden, Skov ved Stege, Hegnede [Heignet] ved Ringsted, Hegnet, Skov ved Assens, Hindsgavl [Hegnæsgavel, Hægnæthscogh] ved Middelfart, Hindsholm [Hægnæzholm], Halvø Ø. for Odense Fjord.

Helde, Skraaning — Vrold [Wraghældæ] ved Skanderborg.

Ho, afkortet Form af Hoved — saaledes Sognebyen Ho ved Ho Bugt N. for Fanø, Sønderho ved en sydlig Pynt af Fanø.

Holt, en mindre Skov, se S. 35.

Horn, Hjørne, Horn — Horns Herred med Skagens Odde, Horne Herred ved Blaavandshuk, Horns Herred, en Halvø i Roskildefjord, Horneland, Halvø ved Faaborg.Hov, Tempel for de hedenske Guder — Hovby ved Fakse.

Hov. Ved Middelalderens Slutning kan man finde Adelens Sædegaarde kaldt Hovgaarde, ligesom Herremanden kunde hedde Hofmand, og Bønderne gjorde Hovgerning, Hovning, til Hove. Herfra stammer mange Navne Hovgaard, Hovmark.

Hoved, ofte afkortet til Hov, en fremspringende Del, saaledes (1) hvad der rager ud i Havet eller op over det — Nakkehoved paa Sjælland, Hov, Hovland, Hovborg paa Nordenden af Langeland, Hovsør i Thy ved Limfjorden, Knudshoved ved Nyborg Fjord; (2) den yderste Del af en Landstrimmel mellem Vandløb — Hovborg N. Ø. for Ribe; (3) Del af en Skov, der strækker sig frem eller skiller sig ud fra den øvrige Skov — Skovshoved ved København, Tjørnehoved, Skov ved Præstø, Askov [Assehoweth, Askehofvet] ved Ringkøbing.

Hvam, en mindre Dal, Sænkning — Hvam [Hwammæ] ved Holstebro, Hvam ved Hobro, Vem [Hwammæ] ved Storaa, Vom [Waam] Øst for Lund i Skaane.

Hvarre, en enkelt Del af en Klit, en Klitstrækning.

Høj, mange Bebyggelsers Navne ender paa Høj; men hvor stærkt Ordet kan være slidt og omdannet, vil kunne ses af de gamle Former af følgende Navne — Arnøje [Arnhøgh], Aversi [Awærshøgh], Bromme [Brumhøvæ], Egøje [Eghøffue], Erritsø [Ærexhøgh], Fosie [Fosøghe], Fuglie [Fuglhøge], Hasle [Hasløch], Holtug [Holtøghe], Lyngaa [Liunghøgh], Markie [Markøghæ], Oxie [Osshøghæ], Ringive [Ryngøgh],Taarøje [Thorhøwæ], Vintrie [Wintarhøghæ], Virkie [Wirkøghe], Ølse(magle) [Ølefshøghe].

Høl, Hulning i en Aa, hvor Vandet næsten staar stille, dyb Vandsamling i en Vig eller Mose — Høl, Fiskerleje ved Vejle Fjord, Skibshøl ved en Vig af Mariager Fjord, Hulby [Hylby, Hølby] ved Korsør. I Hanseaternes og de store Skaanske Fiskemarkeders Tid laa Handelsskibene for Anker, lossede og ladede i Høl, den runde Bugt ved Skanør.

-ie, se Høj.

-i1d, denne Endelse lød oprindelig anderledes, saaledes -væld, Kildevæld, Saksild [Saxwæl], -vedel, Vadested, Stenild [Stenwædlæ]. Jfr. Sil.

Jernen, Jernet. Jernen, en smal og sandet Hedestrækning langs Køge Bugt nogle Mil N. for Køge; Jernet, Strandjord S. for Køge. Disse og enkelte andre Navne indeholder vistnok Jader, Jæder, der i det ældste danske Sprog betød Grænse, Kystrand, samlgn. Kystlandet Jæderen ved Stavanger. Navne, som indeholdt oldnord.

jaðarr, har nu ofte i Norge, og ligesaa i Sverige, Formen Jæren, Jerne, Jar.

Junge, Jynge, Eng, som gynger, Hængesæk — Junget, Kirkeby ved Skive, Jungen, en Strækning ved Frederiksværk, Jungen, Eng ved Ringsted, Jungshoved, det flade, nu tildels skovklædte Forland i Baarse Herred.

Kaas, en Dynge Sten, især en saadan, hvorimellem Baade kan trækkes op, derfor et Baadleje. Kaas findes nogle Steder inde i Landet, men især ved Kysterne, saaledes Havnen Kolby Kaas paa Samsø, Sandkaas, Teglkaas, Jernkaas o. fl. paa Bornholm, Abbekås ved Ystad.

Kalv, en mindre Ø ved Siden af en større, se S. 67.Karl, et Kær, se S. 24 — Karleby [Karlaby] i Onsjö Herred i Skaane, Förkärla [Førcherle] i Bleking, Karby [Karleby] paa Mors.

Kil, en smal Vig, et smalt, indskærende Jordstykke — Doverkil, en Vig af Limfjorden i Thy, Kilen, en inddæmmet Vig ved Struer, Kilseng, en Eng ved Sennels i Thy, Kilseng, en Gaard i Adelby Sogn ved Flensborg.

Klov, Fordybning mellem Bakker, der løber sammen i en Vinkel, Klemme — Klovborg [Kloburgh] ved Horsens, Klovby ved Kalundborg, Klovhøj, Klovenhøj (almindeligt).

Knøs, en Højde, en mindre eller større Banke, en Fjeldknold eller et Skær i Havet — Knøsen, Vendsyssels højeste Punkt, og Bakkedraget Hulknøse, begge i Dronninglund Herred, Knøs ved Brodersby Nor ved Slien, Knøsen, høj Bakke ved Holbek, Knösen N. for Engelholm.

Kol, Kul, Høj, fremspringende Højde, Bakketop — Kollen paa Himmelbjerg (S. 66), Kollen ved Mos Sø, Kolby paa Samsø, Kulbjerg Nordvest for Vejle og ved Holbek, Kullen i Skaane.

Kors, se S. 69.

Kuml, Gravmæle, Gravminde. Kuml nævnes ofte paa Runestenene og er bevaret i mange Navne Kumlhøj og Kumlebanke. Kumlegaard ved Roskilde ligger ved en Gravhøj.

Kvissel, Forgrening af Vandløb, Sammenløb af to Aaer — Kvissel ved Frederikshavn og Kvissel ved Aalborg mellem to sammenløbende Aaer, Lumby Kvissel og Seden Kvissel, to Grene af Odense Fjord, hver paa sin Side af et Fremspring, de gaar ind mod Landsbyerne Lumby og Seden.Kværk, en Vinkel, som Vinklen mellem Hage og Hals — Kværkeby ved Ringsted, Kvärk i Konga Sogn Ø. for Landskrona.

Kær, vandrigt Jordsmon, Morads; i ældre Tid og endnu i flere Egne er Kær især sid Strækning, bevokset med Trævækst eller Risbuske.

Køb, Jord, erhvervet ved Køb, se S. 13, 72, gerne sammensat med et Personnavn — Ebbekøb ved Fredensborg, Syvendekøb, af Siunde, ved Holbek, Viaköp [Winnekøp] Nord for Helsingborg, af Wine, — eller med Betegnelse for en Persons Stilling — Høsterkøb [Husfrukøb] ved Hørsholm.

Laa, Lo, Havvandet, hvor det skyller op mod Strandbredden — Laaen er en lang smal Indskæring eller Rende paa Egholm i Limfjorden, Ejlands Laa en lignende Rende ind i Engen paa Rømø. Se S. 53.

Leje. Ved Fiskeleje forstodes det Sted, hvor man paa bestemte Tider af Aaret drog hen for at fiske og ofte havde Boder staaende til Benyttelse i Fangsttiden. Fiskerlejer, faste Bebyggelser ved Stranden, fandtes næppe før i det 16de Aarhundrede, fra hvilken Tid ogsaa de ældste af Stednavnene paa -leje skriver sig — Gilleleje (ved Gilbjerghoved) og Tisvildeleje paa Sjælland, Arildsläge ved Kullen.

Lende, udstrakt Landskab, større Flade — Lendemark i Slesvig ved Slogs Aa, Lindemark ved Stege, Allindemagle [Alendæ] ved Ringsted langs Aa og Sø, Lendum i Salling ved flad, vidtstrakt Eng og Hede.

-lev, -løv, overladt Gods, sammensættes med et Personnavn, se S. 26.

Li(de), Skrænten af en langstrakt Bakke — Rønlien ved Blokhus, Brøndumlid i Vester Han H.,Lidegaarde ved Skive, Bjergelide ved Horsens, Liden ved Dybbøl.

Lim, Kalk — i Lime Sogn ved Randers findes Limgrave, Kalkgruber. Om Limfjorden [Lymfiorth] skal udledes af dette Ord eller maaske af Lim, et Lem, altsaa den leddelte Fjord, er usikkert.

Lo, se Laa.

lodden, beklædt med Buske. Loddenhøj er et ofte forekommende Navn, flere fredlyste Gravhøje hedder saaledes; Lodne Banke ved Rudkøbing var tidligere overgroet med Tjørne, nu klædt af højstammede Træer. Jfr. bar.

Lune, en mindre Udvidelse i en Bæk, et Vandhul — Lunager ved Feggesund, Gaaseluner i Store Vildmose.

Lung, Mose, sumpet Eng — Tørvelung ved Herlufsholm og ved Brahetrolleborg, Kirkelung ved Birket paa Laaland, Lungerne ved Assens, Lungeris, Skov paa Taasinge.

Lykke, Løkke, et indhegnet Stykke Jord, et Indelukke — Ebbelykke ved Nykøbing (Sj.), Lykkeby paa Langeland, Lykkeskov ved Horsens, smlgn. Indelukket ved Ringsted, Indelukket, Skove ved Silkeborg og Aarhus.

-løse, -else, Græsslette, se S. 24.

Ma, Mad, Eng — Omma [Opmadæ] i Syd-Skaane, Ma, Sø ved Kalundborg, Maderne ved Susaa, Magaard ved Svendborg, Bækma ved Frederikshavn, Madum i Ulfborg H.

Malm, (1) Myremalm — Malmmose ved Birkerød; (2) Sand, Grus — Malmø [Malmøughe, Sandhøje], Malmsjön N. V. for Kristiansstad i Skaane.

Minde, Minne, Munding af Aa, Fjord —Karrebæksminde, Kerteminde, Norsminde ved Norsminde Fjord S. for Aarhus.

Myr, Sump, Mose — Myreby paa Bornholm, Smörmyr i Örkelljunga Sogn Ø. for Engelholm, Barmer [Barnæmyræ] ved Nibe, Formyre i Tjele Sogn ved Viborg.

Nab, Nabbe, Spids, fremragende Del — den yderste Spids af Grenen ved Skagen hedder Nabbe; Nabbet, den yderste Del af et Næs ved Faaborg, Brændeklint Næbbe, den yderste stejle Brink af en Halvø ved Sejrø Bugt.

Nor, en Fjord, der kun ved et smalt Løb er forbundet med Havet — Bøtø Nor paa Falster, Korsør Nor, Haddeby Nor ved Slien, Nor, Gods ved Egernfjord, Prinsen af Noer ejede det.

Næs, ofte forkortet, saaledes Blans [Blaanæs], Brøns [Brytyenes], Føns [Fyunnæs, d. e. Fyns Næs], Sennels [Sælnæs], Skals [Skalnæs].

O1d, Udmark, der ligger til Græsning, Fælled — Skibby Old, Bonderup Old og Hovedgaarden Pagterold ved Frederikssund, Oldhuse ved Holbek, Olde paa Ærø.

Ore, Oredrev — Oreby (Woræby) ved Skelskør, Jersore ved Bogense.

Orn(e), en Del af en Skov — Gandløse Orne, Skov ved Hillerød, Veddum-Vorn ved Mariager; Skoven Urne ved Urnehoved ved Aabenraa, hvor det sønderjydske Landsting holdtes, nævnes allerede i det 13de Aarh.; Landsbyen Vogn Nord for Frederikshavn hed oprindelig Oorn eller Udherworn, det i Udkanten liggende Orn i Modsætning til de ved Hjørring liggende Bebyggelser Baggesvogn, Gaarden Worn, kaldet eftersin Ejer Bagge, og Sparrevogn, vistnok ogsaa kaldet efter Ejeren.

Ornum, se S. 31 — Ornum i Gjørlev Sogn ved Slagelse, Ornum, den vestlige Del af Tranderup paa Ærø, Ornum, Gods ved Slien.

Ös, Udløbet af en Aa i Hav, Fjord eller Indsø — Usen ved Hobro, hvor Klejtrup Bæk falder i Klejtrup Sø, Nørrevosborg nær ved Storaas Munding, Randers af Randr-us, Aarhus [Arus], Aaens Munding, Åhus i Skaane [Aos], Ousbyholm, hvor Hörby Aa falder i Ringsjön. Jfr. S. 76.

Ovre, den højere, fastere Del af Havbredden, som kun Flodtiden fører Vandet over.

Po1d, en Forhøjning, en lille Høj, Pul, Dynge eller Tue — Poldergaarde paa Holmsland ved Ringkøbing, Polderhuse ved Øster Brønderslev, Poldhøje, to Gravhøje i Thorsager Sogn ved Æbeltoft, Løgpold, en nu jævnet Høj ved Urnehoved.

Rad, Radby findes i nogle nyere Navne om Landsbyer, hvis Huse ligger langs en Vej.

Rum, aaben Plads, se S. 32.

Rød, Ryd, Rud, Jord, der er ryddet for Træer, sammensættes med Personnavne, se S. 36.

Røge, en lille Høj.

Røgl, en lille Banke, mindre Høj — Rosmose Røgl ved Æbeltoft, Røgel ved Ho Bugt, Røgle med Røgle Banke ved Middelfart, Hörjelle [Hørrøgel] i Vanstad Sogn i Syd-Skaane.

Røl, Rylle, ung Bøg, Risbøg — Rylskov ved Flensborg.

Røn, en lille, stenet Holm, Stendynge — Færøn, Kringelrøn, Langerøn ved Læsø, Sønder Røn ved Gjøl i Limfjorden, Thyborøn.Sig, et lavtliggende, vaadt Jordstykke, et Sted, hvor der i fugtigt Vejr staar Vand — Sig, Landsby ved Varde, Siggaarde og Drægsig Skov ved Silkeborg.

Sil, Sted i Bækken, hvor Vandet flyder stille, stenlagt Vadested, Stenkiste. Sil findes vistnok i Navne som Hornsyld ved Horsens, Hvejsel [Hwixil] ved Vejle.

Skage, Odde eller Næs, der rager langt frem, ogsaa Højde, der rager i Vejret — Skagen [Skaughen, Skaugheref], Skagen paa Agersø, Skagelse Huk og Skagelse Høj paa Sejrø.

Skalle, hvad der er nøgent, uden Træ- eller Plantevækst — Skallebjerg ved Assens, Skals [Skalnæs] ved Hjarbæk Fjord Nord for Viborg, Skallerne, Enge paa Øland, Halvøen Skallingen ved Hjerting Bugt.

Skar, Skaar, hvad der har Indskæring, skarp Skrænt — Skareklit (Skareklev) ved Bolbjerg, Skarø, fliget Ø ved Svendborg.

Skib. Næsten alle Steder med denne Forstavelse ligger fjernt fra Hav eller sejlbart Vand, saaledes at der vanskeligt kan tænkes paa et Skib. Skibelund, der ofte findes, og Skibet [Skipwith] fører Tanken hen paa Skide, Skida, der i svensk og norsk Almuesprog betyder kløvet Ved, Planke, smlgn. en Skede, en Ski, altsaa Lund, hvor man enten tager Bræder, eller som er gærdet af Planker (jfr. oldnord. skiðgarðr).

Skiver, smal Rende, Grøft — Skiveren ved Store Vildmose og ved Thisted.

Skjern forekommer nogle Gange som Aanavn, maaske betyder det en Hulning, Skæring — Skjerne [Skiernne] og dens Sø paa Falster ligger i en Hulning, Vester Skjerninge og Øster Skjerninge [Skerninge] ved Aaer, Skjern [Skerne] ved Nørreaa ved Randers, Skjern [Skyerne] ved Skjern Aa ved Ringkøbing.Skjold, flad Forhøjning, se S. 67.

Smuge, Smoge, Smøge, smal Gennemgang, Kløft mellem Bakker — Smogen ved Æbeltoft.

Snab(e), Snap(e), Hjørne, Fremspring, Spids af Ager, Skov, Eng — Agersnap ved Varde, Elsnap ved Nørre Sundby, Grinsnap ved Aarhus, Kolsnap ved Haderslev.

Snage, Snave, sid Mark — Snave og Snavedam ved Assens, Snavebakke med Vandhuller ved Nørre Dalby ved Køge.

Sned, (1) hvad der skraaner, hælder eller vrider sig — Nørre Snede ved Silkeborg paa en Bakkeskraaning, Øster Snede ved Vejle i en Snævring, Sneum [Snethum] ved Sneum Aa, der vinder sig, Snejbjerg [Snethbyergh] ved Holstebro paa en skæv Skraaning; (2) Sned bruges ogsaa om den mindre Skov — Sneden ved Præstø, Avnbølsned ved Alssund.

Stavr. Stavr bruges nu om en Stage, der sættes i Gærder eller i Vægge, som lerklines; i Oldtiden sammenlignede man en langt fremstikkende Halvø med en Stavr, ligeledes en fremspringende Højde. — Stavrby [Stauæby] ved Middelfart ligger tæt ved den stejle Klint Stavrshoved, Stavreby ved Jungshoved tæt ved Pynten Stavesnakke, Stavre ved Kerteminde paa et Fremspring ved Stavrshoved; Stavnshoved ved Grenaa er en brat Klint mod Havet.

-sted sammensættes med Personnavne, se S. 27.

Steg(e), se S. 78.

Stjøvl, Støvl, Vandhul, Gadekær, Vandingssted — Styvel paa Thyholm, Styvelet, nu et Hospital i Torslev ved Nibe, Stjovl paa Taasinge; den nu udtørrede Stjøvel Sø ved S. Alslev Kirke paa Falster helbredede for Øjensvaghed.Sudde, hvad der er gennemtrukket af Vand, mudret Bund, Eng med Vandhuller — Sudden, Eng ved Hindsgavl, Sudemade ved Vejle, Sudkær ved Horsens.

Svind-, Svin-, denne Forstavelse viser ret ofte hen til Svidning, altsaa at Hede eller Skov er bleven afsvedet — Svinninge [Suidninge] ved Vordingborg, Svinninge [Svethninge] ved Holbek.

Sylt, fugtig Grund ved Stranden, især flad Strand, som Højvandet gaar ind over — Sylten er et ofte forekommende Navn paa en Strandeng, Syltemade Aa ved Svendborg.

Sæd. Ved alle Landsbyerne Sæd [Sæthe], Sædden [Sæthum], Sædder [Sæthær], Sædding [Sedinge], Sædding [Sithing], Sædinge [Sæthyng], Seden vil man træffe ensartede Jordbundsforhold; de har flad, fugtig Grund og ofte store Enge. Et norsk Almueord Set betyder sivende Vædske, Jord, der gennemsives af gødende Vædske, og de danske Navne kan maaske forklares af et tilsvarende Ord.

Tag, Rør og andre Tækkeplanter; Tagskørd d. e. Retten til Rørskær. Tagsighede ved Hjørring; Tagaard ved Struer hed i ældre Tid Tagvad, ved Gaarden ligger Rørkær; Tagkærgaard ved Kolding, Tagkær ved Haderslev, Tagholm paa Rømø, Tagmåsa [Tagmose] i Syd-Skaane.

Tjære-. Der er næppe Tvivl om, at et dansk Ord for et Vandhul eller et mindre Ferskvand i Lighed med svensk og norsk Tjærn ligger til Grund for Stednavne med Tjære- som Forled. I alt Fald er et Jordsmon med store Enge og Vandhuller ejendommeligt for Tjæreborg [Tiærburgh) ved Fanøbugten, Tjæreby ved Randers Fjord, Tjæreby [Tyerby] ved Korsør, Tjæreby[Therbi] ved Hillerød og endnu andre Tjærebyer. Paa Bornholm ligger Tjærneby, der har Enge og Vandhuller, ikke langt fra en stor Eng, Kæret

Tokke, Skøn, Godtykke, hvad der ikke gaar ind under de strænge Lovregler. Tokkeskifte var Arvingernes foreløbige Skifte; Tokke, Tokkejord laa uden for den rebdelte Jord i Landsbyen; det var uregelmæssige Stykker af Mark, Eng eller Skov ved Udkanter, jævnlig var de overladte Kirker eller Gejstlige. — Tokkeskov ved Storehedinge, Tokkelykke ved Maribo.

-torp, -drup, -rup, -tarp, -terp sammensættes med Personnavne, se S. 34.

Tun, Gaardsrum, indhegnet Plads nær ved Huset — dette Ord findes maaske i Luntertun i Barkåkra S. ved Engelholm, Saltuna, Fiskerleje paa Bornholm, Tune Herred paa Sjælland, Snaptun, Ladeplads ved Horsens.

Tved, et Jordstykke, afgrænset af to Vandløb eller mellem to Skovdele, dyrket Jord, som har uopdyrket Land paa sine Sider — Tveden, Mark mellem Sandby og Skoven Bølhave ved Ringsted, Nøkkentved ved Holbek mellem flere Skove, Rold Tved, opdyrket Jord i Rold Skov ved Hobro, Tved ved Ribe i Hjørnet mellem Ribe Aa og Tved Aa, Tved ved Æbeltoft og Tvede ved Randers i Hulning mellem Bakker, Næstved. Tved er ofte bleven ændret til -sted, saaledes Kongsted ved Præstø [Kungsthwet].

Tykke, tæt Skov, især Skov med tætvoksende Buskvækst — Tykskov i Børglum H., Tyktorn Skov og Barrit Tykke ved Vejle, Tykke ved Als Sund, Tykhave ved Odense, Bøge Tykke ved Ringsted, Aske Tykke ved Præstø. Ligesaa Ølstykke ved Frederikssund. Klarskov ved Korsør, Klareskov vedVordingborg samt Lysholt (flere Gange) er Modsætningen hertil.

-um, se S. 28.

Vad, Vadested — Qvinnevad i Silfåkra Sogn Ø. for Lund, Hindevad ved Bogense, Hjortvad Aa ved Ribe, Øksenvad S. for Aalborg, Skærvad ved Grenaa; tæt ved Tvevad Aa N. for Nyborg, hvor to Vandløb løber sammen, findes Tvevad Borgplads [Twywath, det dobbelte Vadested]; Tved ved Svendborg hed oprindelig Twywath; ved Skive ligger Trevad [Trywath].

Vang, indhegnet Omraade; i den gamle Landsby var Vang alt, hvad der hvert Aar blev indgærdet (»indvængt«)

og lukket til Dyrkning med samme Sædart (Rugvang, Bygvang); »lukt med Bølgen blaa« er »Danmark, dejligst Vang og Vænge«; ogsaa omgærdede Skovdele kunde være Vang, saaledes havde Frederiksborg Stutteri mange Vange i Grib Skov, i hver af dem gik et Stod af forskellig Herkomst og Farve. Mange Byer og Bebyggelser hedder Vang, Vangede [Wangwith], Vong, Vonge, Kvong [Kowangh], Vånga [Wanghæ], paa Sild og Amrum Wung. Herhen hører Fjaltring [Fialtærwangh], Fjelstervang [Fielsterwangh].

Vase, en over fugtig Grund lagt, ophøjet Vej, især naar den er bygget ved Hjælp af Risknipper (i Gustav Vasas Vaaben fandtes en Stormvase eller Faskine) — Vasegaard (flere Gange), Vasevejen ved Trøjborg i Sønderjylland, Støvvasen, en stensat Vej, som over Noret forbinder Stege med den vestlige Del af Møn.

Vejle, Vedel, Vadested, se S. 77 — Vejlby og Vejleby (oftere), Borrevejle ved Roskilde [Borthewætle].

Vese, Sump, Pyt — Väsby ved Höganäs i Skaane, Vejsemose ved Assens, Visborggaard [Wæsæburgh] vedMariager, Nørre, Sønder og Mellem Vese danner Fortsættelsen af Ferring Sø ved Harboøre, Ves Sø ved Skanderborg, Ves ved Flensborg.

Vi-, Vie-, Navnene Viemade og Viemose ved Ringsted, Viemose [Withemosæ] ved Kallehave, Vierne ved Bogense, Vidkær ved Randers, Vikær ved Esbjerg synes ligesom mange andre med Vi sammensatte Navne at indeholde Vidje.

Vi, Helligdom, se S. 23.

Vin, Græsgang. Ordet kendes ikke fra danske Kilder, og det var gaaet af Brug i Oldnordisk paa den Tid, fra hvilken vi kender Sproget. Talrige norske Stednavne, der maa anses for at tilhøre Landets tidligste Bebyggelsestid, vidner om dets store Udbredelse. I Navne som Vinje, Vinnan, Venaas, Sandvin er Ordet endnu tydeligt; i Endelser er det dog oftest afslidt til -in, -en (Dælin, Ilen, Løken). Man har i Danmark — om end med Usikkerhed — tolket flere Stednavne som indeholdende dette Ord, saaledes Vind, Vindby, Vinding [Wenningh], Vindum [Wennum], Vinum [Winum], Søvind; Hoven og Vejen kunde svare til de norske Hoven [Hofvin] og Vejen [Veigvin].

With betød i det ældre Sprog Skov — Barritskov i Barrit [Baruidt] Sogn ved Vejle, Tiset [Tiiswedt] ved Aarhus, Tiset [Tiswith] ved Haderslev.

Vraa, afsides Sted, Jorder i en Udkant af det dyrkede, eller som ligger skjult mellem Højder — Vraa, Huse paa Ærøskøbing Bymark, Fuglevraa, en Udkant af Thorskov ved Aarhus, Vraagaarde i Udkanten af Sønder Bork By ved Ringkøbing, Mosevraa [Møsvraa] ved Kolding, Alslev med Alslevvraa ved Tønder.

Vænge, mindre, indhegnet Jordstykke, smlgn.Vang; ogsaa om træbevokset Grund — Venge, Landsby ved Skanderborg, Egevænge, Skovvænge, Skove ved Køge.

Ør, Grus, ofte om gruset, fast Strandbred, se S. 52, 76, 80 — Ørodde, Halvø ved Nykøbing paa Mors.

Skrifter om Stednavne.

De Læsere, som kunde ønske yderligere at sætte sig ind i de danske Stednavnes Tolkning, henviser vi til følgende Bøger og Afhandlinger: N. M. Petersen, Bemærkninger om danske og norske Stednavnes Oprindelse og Forklaring, i Samlede Afhandlinger I. 1870. Emil Madsen, Sjællandske Stednavne, Samsøs Stednavne, i Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1863. Johannes Kok, Stedsnavne, i Det danske Folkesprog i Sønderjylland II. 1867. Oluf Nielsen, Bidrag til Fortolkning af danske Stednavne, i Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udgivne af Universitets-Jubilæets danske Samfund I—II. (1881—90). — Olddanske Personnavne, 1883. A. Falkman, Ortnamnen i Skåne, 1877. Joh. Steenstrup, Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie, i Historisk Tidsskrift, 6te Række V. 313 ff. — Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne (sammesteds VI. 353 ff.). — De sønderjydske Stedsnavnes Vidnesbyrd om Folkets Nationalitet og Historie, i Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie 1901. — Ere Bornholms

Stednavne danske? i Fædrelandet 16. Febr. 1907. — Danske Stednavne, spredte Iagttagelser, i Flensborg Avis 1907 Nr. 112, 126, 135, 148, 230, 277; 1908 Nr. 24, 66. Sigurd Nygaard, Danske Personnavne og Stednavne (Historisk Tidsskrift 7de Række I. 82 fif.).

Om Stednavne i Norge henvises til det af O. Rygh samlede og grundlagte store Værk »Norske Gaardnavne«, hvoraf en halv Snes Bind er udkomne, særlig til »Forord og Indledning c (1898), desuden til Ryghs Arbejder »Gamle Personnavne i norske Stedsnavne« (1901) og »Norske Elvenavne« (1904). I Sverige har Kungl. Ortnamnskommittén 1906 begyndt et omfattende Værk over »Sverges ortnamn«; flere Hefter af »Ortnamnen i Älvsborgs Län« er udkomne. *

Liste

over de i Bogen omhandlede Stednavne og deres Sammensætningsled.

(Listen omfatter (1) de i Bogen nævnte Forled og Efterled, (2) de Stednavne, som særlig er tolkede, (3) alle Stednavne, hvis ældre Form er meddelt — derimod ikke de som Eksempler nævnte Stednavne, naar deres Sammensætningsled er let kendeligt).